

LAPPEENRANNAN TEKNILLINEN YLIOPISTO
Kauppakorkeakoulu
Laskentatoimi

Mikko Värrö

RIKOSPERUSTEISEN ERITYISTARKASTUKSEN LAADUN OSA-ALUEET

Työn ohjaaja/tarkastaja: Professori Jaana Sandström
2. tarkastaja: Professori Satu Pätäri

TIIVISTELMÄ

Tekijä:	Mikko Värri
Tutkielman nimi:	Rikosperusteisen erityistarkastuksen laadun osa-alueet
Tiedekunta:	Kauppakorkeakoulu
Pääaine:	Laskentatoimi
Vuosi:	2014
Pro gradu -tutkielma:	Lappeenrannan teknillinen yliopisto, 103 sivua, 5 kuvaa, 2 taulukkoa, 2 liitettä
Tarkastajat:	professori Jaana Sandström professori Satu Pätäri
Hakusanat:	rikosperusteinen erityistarkastus, talousrikokset, tilintarkastus, laatu
Keywords:	Forensic accounting, financial crime, auditing, quality

Viimeisenä kymmenenä vuotena valtiovalta on halunnut panostaa harmaan talouden torjuntaan. Tätä kautta panoksia on lisätty myös talousrikollisuuden torjuntaan, mm. lisäämällä tutkiville viranomaisille myönnettyjen resurssien määrää. Poliisi yhdessä syyttäjän kanssa on keskeisessä roolissa talousrikostutkinnassa ja -torjunnassa. Talousrikosten tunnusmerkistön toteen näyttämässä rikosperusteiselle erityistarkastuksella on erityisen tärkeä rooli.

Tutkielmassa on paneuduttu rikosperusteisen erityistarkastuksen laadun määrittelyyn ja laatuun vaikuttaviin tekijöihin. Tutkielman lähdeaineistona käytettiin mm. teoriakirjallisuutta tilintarkastusalalta sekä talousrikollisuutta käsittelevästä kirjallisuudesta. Lisäksi käytännön työn kannalta olennaisia seikkoja on kerätty asiantuntijahaastattelulla. Tämän tutkielman tuloksena on eritelty tarkkaan rikosperusteisen erityistarkastuksen laatuun vaikuttavia tekijöitä. Kyseiset tekijät on jaoteltu neljän eri pääkriteerin kautta. Tarkastuksen laatukriteereitä taas on tarkasteltu suhteessa tilintarkastusalaan ja tuloksena on luotu kriteereiden jaottelu, joka helpottaa laatuun vaikuttavien tekijöiden hahmottamista.

ABSTRACT

Author:	Mikko Värri
Title:	The Factors of the Quality of a Crime-based Forensic Accounting
Faculty:	LUT, School of Business
Master's Programme:	Accounting
Year:	2014
Master's Thesis:	Lappeenranta University of Technology, 103 pages, 5 figures, 2 tables, 2 appendices
Examiners:	Professor Jaana Sandström Professor Satu Pätäri
Keywords:	Forensic accounting, financial crime, auditing, quality

During the last decade Finnish government has put extra effort on the prevention of grey economy. This way inputs on the prevention of financial crimes, inter alia the resources of the investigative authorities, have been increased. The police, in co-operation with the prosecutor, plays a key role in investigating and preventing financial crimes. Crime-based forensic accounting process has a significant importance in obtaining evidence of the crime.

This paper concentrates on the quality of the forensic accounting process and elements affecting the quality. Literature concerning auditing and elements of financial crimes have been the main source of this paper. Some expert interviews have been conducted in order to collect information about the practical work of a forensic accountant. As a result of this paper the elements affecting the quality of the forensic accounting have been specified. These elements have been divided under four main sections. The quality criteria of the forensic accounting have been examined in relation to the audit profession. As a result the criteria have been divided into parts in order to understand the elements more easily.

Alkusanat

Tämän kauppatieteiden maisterin tutkielmaan kuuluvan pro gradu - tutkielman kirjoittaminen on ollut koko tutkintoni haastavin ja aikaa vievin urakka. Vaikka ajoittain työn tekeminen on tuntunut raskaalta ja kuluttavalta, on näin jälkikäteen ajateltuna työ opettanut minulle paljon. Laajan tutkielman tekeminen on valmentanut minua käyttämään tietolähteitä uudella tavalla, opettanut ajankäyttöä, tieteellistä ajattelua ja ongelmanratkaisutaitoa. Työn tekeminen on myös kasvattanut kärsivällisyyttä ja sitkeyttä.

Nyt kun urakka on valmis ja helpotuksen tunne on vallannut mieleni, haluan esittää muutaman kiitoksen. Ensinnäkin työn aiheen käytännön prosessin hahmottamisessa ja aineiston hankinnassa suurena apuna on toiminut rikostarkastajan Hannu Kauppila Keskusrikospoliisista. Lisäksi haastattelujen ja muiden vinkkien kautta arvokasta tietoa ja ohjausta olen saanut Helsingin poliisilaitoksen tarkastaja Minna Tammelta sekä Keskusrikospoliisiin rikostarkastaja Mika Tarkiaiselta. Näiden lisäksi kiitokset kuuluvat myös työni ohjaajille, professori Jaana Sandströmille sekä professori Satu Pätärille ohjauksesta ja relevanteista vinkeistä. Viimeiseksi haluan esittää kiitokset Kaakkois-Suomen poliisilaitoksen (entisen Etelä-Karjalan poliisilaitoksen) johdolle siitä, että olen kyennyt suorittamaan tutkintoani joustavasti virkani ohessa sekä voinut käyttää opintojeni viimeistelyyn opintovapaata. Poliisilaitokselle kuuluu kiitokset myös saamastani muusta oheistuesta projektilleni.

Aurinkoisena kevätpäivänä työhöni käytettyjä tunteja miettiessäni ja alkusanoja kirjoittaessani mieleeni hiipii tähän hetkeen osuva sanonta: *"ei se päämäärä vaan se matka"*. Matka on nyt taitettu ja yksi päämäärä käsissä, kirjoissa ja kansissa.

Lappeenrannassa 22.04.2014

Mikko Värri

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	9
1.1 Tutkimuksen taustaa.....	9
1.2 Tutkimuksen tavoitteet, tutkimusongelmat ja rajaukset.....	12
1.3 Tutkimusmenetelmät ja -aineisto	14
1.4 Tutkimuksen rakenne	16
2. TILINTARKASTUS JA SEN MERKITYS	17
2.1 Tilintarkastajan tehtävät, velvollisuudet ja vastuut	17
2.1.1 Hyvä tilintarkastustapa ja ammattieettiset periaatteet	18
2.1.2 Riippumattomuus.....	20
2.1.3 Esteellisyys.....	22
2.2 Tilintarkastus käytännössä	23
2.3 Tilintarkastuksen erityistilanteet.....	26
2.3.1 Erityinen tarkastus osakeyhtiölain erityissäännöksenä.....	26
2.3.2 Erityistarkastus konkurssitapauksissa	27
2.4 Tilintarkastuksen suhde talousrikollisuuteen ja tilintarkastajan odotuskuilu	28
2.4.1 Tilintarkastus ja sisäinen tarkastus väärinkäytösten minimoinnissa ..	29
2.5 Tilintarkastuksen laatu ja laadunvarmistus	31
2.5.1 Tilintarkastuksen laadun määrittely	31
2.5.2 Laadunvarmistus	40
2.5.3 Tilintarkastajien laaduntarkastus käytännössä	42
3. TALOUSRIKOLLISUUS	44
3.1 Talousrikokset ilmiönä	44
3.2 Talousrikokset ja niiden tunnusmerkistö	47
3.2.1 Kirjanpitorikokset	48
3.2.2 Velallisen rikokset.....	48

3.2.3 Rahanpesurikokset.....	49
3.2.4 Verorikokset	51
3.2.5 Yrityssalaisuusrikokset	52
3.3 Laskentatoimi talousrikostutkinnan työkaluna.....	53
3.4 Maksukyvyttömyys.....	54
4. RIKOSPERUSTEISEN ERITYISTARKASTUKSEN LAADUN OSA- ALUEIDEN KARTOITUS.....	56
4.1 Rikosperusteinen erityistarkastuksen määritelmä ja lähtökohdat	57
4.1.2 Tarkastusta säätelevät lait ja säädökset.....	58
4.2 Rikosperusteisen tarkastuksen laatu	59
4.2.1 Laadunvarmistus ja ammatillinen koulutus	60
4.3 Kansainväliset käytännöt rikosperusteiselle tarkastukselle.....	62
4.4 Rikosperusteisen tarkastuksen haasteet	64
4.5 Tarkastusprosessi käytännössä	65
4.5.1 Tutkintailmoituksesta rikoksen esitutkintaan.....	65
4.5.2 Tarkastuksesta päättäminen ja suunnittelu	66
4.5.3 Rikosperusteinen tarkastus käytännössä	68
4.5.4 Aineiston kerääminen	69
4.5.5 Tarkastusprosessi	71
4.5.6 Yleistarkastus	72
4.5.7 Tekotapakohtainen tarkastus	74
4.5.8 Yhteistoiminta esitutkinnan aikana	78
4.6 Tarkastuksen tulos.....	80
4.6.1 Todistaminen oikeudessa.....	82
5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	84
5.1 Rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät.....	84
5.1.2 Panokset ja laatu.....	86

5.1.3 Tarkastusprosessi ja laatu	88
5.1.4 Tarkastuksen tulokset ja laatu	89
5.1.5 Laatuun vaikuttavat ulkoiset tekijät	90
5.2 Rikosperusteisen tarkastuksen laatukriteerit	91
5.3 Keskustelua tuloksista	92
5.4 Tutkimuksen rajoitukset ja jatkotutkimusaiheita	95
LÄHDELUETTELO.....	97

LIITTEET

Liite 1. Konkurssiasian neuvottelukunta: Erityistarkastuskertomuksen rakenne

Liite 2. Aineisto

KUVAT:

Kuva 1. Tilintarkastuksen laadun indikaattorit	39
Kuva 2. Tilintarkastusyhteisöjen laaduntarkastusprosessi	42
Kuva 3. Rikosperusteisen tarkastuksen neljä päätasoa	72
Kuva 4. Vararikkotekojen ja maksukyvyttömyyden adekvanssi	77
Kuva 5. Rikosperusteisen erityistarkastuksen laadun osatekijät	94

TAULUKOT:

Taulukko 1. Ilmoitetut talousrikokset vuosina 2003 - 2013.....	46
Taulukko 2. Rikoshyötynä haltuun saatu omaisuus vuosina 2003 - 2013.....	46

KÄYTETYT LYHENTEET

ACFE	Association of Certified Fraud Examiners
CFE	Certified Fraud Examiner
CFF	Certified Financial Forensics
CIA	Certified Internal Auditor
CPA	Certified Public Accountant, KHT
ERC	Earnings Response Coefficient, epänormaali tuottokerroin
FBI	Federal Bureau of Investigation
FRC	Financial Reporting Council
HTSY	Harmaan talouden selvitysyksikkö
IAASB	International Auditing and Assurance Standards Board
IFAC	The International Federation of Accountants
IESBA	International Ethics Standard Board for Accountants
IPO	Initial Public Offering
ISA	International Standards on Auditing
KILA	Kirjanpitolautakunta
PCAOB	Public Company Accounting Oversight Board
PoIAMK	Poliisiammattikorkeakoulu
TEM	Työ- ja elinkeinoministeriö
TILA	Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta
TIVA	Keskuskauppakamarin tilintarkastusvaliokunta
VALA	Valtion tilintarkastuslautakunta
VIRKE	Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti
VTV	Valtion taloudellinen tarkastusvirasto

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Taloulosaamista käytetään nykyään hyväksi mitä erilaisimmissa yhteisöissä ja mitä erilaisimpiin tarkoituksiin. Perinteisesti yritystoiminnan käytössä taloulosaamisella on pyritty lisäämään yhteisön kilpailukykyä, lisäämään sen tehokkuutta ja maksimoimaan esimerkiksi yrityksen omistajien saama taloudellinen hyöty sekä luonnollisesti suorittamaan yrityksen lakisääteiset taloudelliset velvollisuudet ja tarvittava raportointi. Kun on olemassa mahdollisuus saavuttaa aina suurempia voittoja ja kannusteita voiton tuottamiseen on olemassa, on myös yhtä lailla mahdollisuus sille, että yritystoiminnassa tapahtuu väärinkäytöksiä, jotka ovat säännösten ja lakien vastaisia. Lain rikkominen saattaa johtaa rikoksen esitutkintaan, jota suorittavat eri esitutkintaviranomaiset.

Talousrikokset ovat perinteisen määritelmän mukaan rikoksia, jotka ovat tapahtuneet yritystoiminnassa. Suomen sisäasiainministeriön (2008, 10) mukaan talousrikollisuudella tarkoitetaan yrityksen, julkishallinnon tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa oikeudettomaan, huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa tai laiminlyöntiä. Talousrikoksissa on usein kyse laajoista asiakokonaisuuksista, joiden hahmottamiseen tarvitaan erityistä taloudellista osaamista.

Yrityksen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toiminnan laillisuuden valvonta ja tarkastaminen hoidetaan yleensä lakisääteisen tilintarkastuksen kautta, joka perustuu yhteiskunnan vaatimuksiin. Tilintarkastuksen tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös ja toimintakertomus laadittu voimassa olevien säännösten ja määräysten mukaan ja toisaalta lausua, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus kirjanpitolaissa tarkoitetulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. (Tomperi 2009, 11) Yhdessä tilinpäätösanalyysin

kanssa tilintarkastus on laskentatoimen osa-alue, jossa yrityksen toimintaa kontrolloidaan jälkeenpäin, tilikauden päätyttyä.

Lakisääteisen tilintarkastuksen lisäksi yhteisön tai säätiön kirjanpitoon, tilinpäätöksiin tai hallintoon voidaan kohdistaa myös erityinen tarkastus. Erityinen tarkastus kohdistetaan joko tiettyyn kohteeseen tai suoritetaan kokonaisuudessaan tavanomaista tilintarkastusta tarkempaan. Erityinen tarkastus on esimerkiksi osakeyhtiölain (OYL) 7:2 §:n mukainen tarkastus, jossa osakkaan hakemuksesta ja myöhemmin lääninhallituksen määräyksestä suoritetaan osakeyhtiön hallinnosta ja kirjanpidosta kokonaisuudessaan taikka tietyistä toimenpiteistä tai seikoista erityinen tarkastus. (Mähönen 2009, 342) Toinen esimerkki erityisestä tarkastuksesta on konkurssipesään tehtävä erityistilintarkastus, jossa konkurssiin menneen yrityksen hallintoon tai kirjanpitoon suoritetaan tarkastus konkurssia edeltäneelle ajalle (Laine & Tuokko 2000, 15). Erityisten tarkastuksien yhteispiirteenä on se, että tarkastuksen motivoimana tekijänä on jonkin tahon epäily yhteisössä tapahtuneista väärinkäytöksistä tai laittomuuksista, joilla on vahingoitettu jollakin tavalla jotakin yhteisön tai säätiön sidosryhmää.

Kolmantena erityistarkastuksen muotona on rikosperusteinen erityistarkastus, joka tarkoittaa rikoksen esitutkintavaiheessa toteutettua ja menetelmiltään todennettavaa järjestelmällistä kirjanpitohavaintojen tekoa ja niiden systematisointia (Salminen 1998, 154). Kun tietyn yrityksen vastuuhenkilöitä epäillään talousrikoksista, kyseiseen yritykseen ja sen tiettyihin tilikausiin, tilinpäätöksiin ja kirjanpitoon voidaan siis kohdistaa rikosperusteinen, erityinen tarkastus. Tämä tarkastusprosessi on edellisessä kappaleessa kuvattujen erityistilintarkastusten kaltainen, mutta aivan eri lähtökohdista suoritettu tarkastus. Sen suorittamisen motivaatio lähtee esitutkintaviranomaisen, yleensä poliisin, tarpeesta saada näyttöä tutkittavana olevaan rikokseen. Käytännössä rikosperusteisen tarkastuksen tavoitteena on selvittää laskentatoimen keinoin oleellisten rikosoikeudellisten tunnusmerkistöjen olemassaolo (Vannela 2009, 165). Salminen (1998) on kuvannut rikosperusteisen tarkastuksen syvyystasoja,

jotka ovat yleistarkastus, valikoiva tarkastus, tositepohjainen tarkastus sekä tekotapapohjainen tarkastus.

Verohallinnon alaisen Harmaan talouden selvitysyksikön raportoiman (2011) tilannekuvan mukaan poliisilla oli vuosina 2009 – 2010 kumpanakin vuonna yli 2000 avointa talousrikosjuttua. Talousrikosjuttujen tutkinta-ajat ovat usein pitkiä ja prosessin edettyä tuomioistuimeen ja lopulta tuomion antamiseen tulokset saattavat olla laihoja. Viime vuosina valvontaviranomaisten kannalta tutkintaa on vaikeuttanut jatkuvasti kansainvälistyvä harmaa talous, jonka seurauksena myös rikosten vakavuusaste on kasvanut. Tämä on varsinkin näkynyt rakennusosalalla, jonka arvioidaan aiheuttavan vuosittain 400 – 500 miljoonan euron vuosittaiset verojen ja maksujen tappiot (Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 1/2010)

Talousrikosten merkitys on kuitenkin yhteiskunnallisesti suuri. Kansainvälisen tutkimuksen (ACFE 2012) mukaan maailmanlaajuisesti keskivertoyritys menettää 5 % vuotuisesta liikevaihdostaan väärinkäytösten seurauksena. Toisen tutkimuksen mukaan (PwC Economic Crime Survey 2011) mukaan kolmannes suomalaisista yrityksistä kohtasi väärinkäytöksiä viimeisen vuoden aikana.

Paitsi, että talousrikoksilla saadun rikoshyödyn arvo on vuosittain huomattava ja sen on arvioitu aiheuttavan yhteiskunnalle vuosittain peräti viiden miljardin euron vahingot (VN 2006), on rikosten selvittämisellä ja tekijöiden kiinnijäämisellä myös suuri moraalinen tarve. Mm. Kataisen hallituksen hallitusohjelmassa asiaan on kiinnitetty suurta huomiota. Harmaa talous on aineellisesti nykyisen hallituksen kärkihankkeita ja hallitus onkin mm. parantamassa eri viranomaisten tiedonvaihtomahdollisuuksia ja lisäämässä valvontaresursseja (Pipatti 2011).

Edellä mainitut asiat antavat tutkimukselle yhteiskunnallista merkitystä. Tutkimus tähtää talousrikostutkinnassa tärkeässä osassa olevan prosessin, rikosperusteisen erityistarkastuksen laadun määrittelyyn ja laadukkaan

tarkastusprosessin eri osatekijöiden löytämiseen. Laadukas tarkastustyö sekä laadukkaat tulokset edesauttavat sitä, että myöhemmin tuomioistuimessa rikosasian käsittelyssä tunnusmerkistön täytyminen on selvillä, rikoksella saatu hyöty on kiistattomasti selvitetty ja tarkastuksen tulokset ovat siinä muodossa, ettei niiden tulokinnassa ole erehtymisen mahdollisuutta. Kaikki tämä johtaa koko rikosprosessin kannalta parhaaseen tulokseen. Talousrikostutkinta on pitkäjänteistä, vaativaa ja erikoisosaamista vaativaa työtä. Tämä tutkielma tulee käsittelemään tilintarkastusalan erityistilannetta, rikosperusteista erityistarkastusta. Tutkielma keskittyy itse prosessiin, sen vaiheisiin ja tarkastukseen liittyviin säädöksiin ja lakeihin.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet, tutkimusongelmat ja rajaukset

Tutkimuksen tutkimusongelma on selvittää, mitkä ovat rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät eli mistä asioista laadukas työ koostuu. Ongelmana on selvittää, millaiset tekijät mittaavat laatua ja miten laatua voidaan arvioida. Tutkimuksen tuloksena pyritään esittämään laadukkaan tarkastustyön osatekijät sekä laatuun vaikuttavat kriteerit, joiden avulla voidaan arvioida kunkin tarkastusprosessin tavoiteltavaa laatua.

Tutkimus on teoreettisesti merkittävä sen vuoksi, että tällä hetkellä tutkimuksen kohteena olevaan rikosperusteiseen tarkastukseen ei ole olemassa riittäviä laatukriteereitä. Tarkastusten suorittamiseen on muodostettu sisäisiä ohjeita ja määräyksiä. Käsiteltävästä asiasta ei myöskään ole valmiita tutkimuksia, mikä lisää aiheen tutkimisen mielekkyyttä. Ei ole olemassa myöskään valmiita tutkimuksia siitä, millä tavalla laatukriteerit on määritelty lakisääteisessä tilintarkastuksessa.

Toisaalta tutkimuksen käytännön merkitys korostuu kahdella tavalla. Ensimmäinen yhteiskunnallisesti merkittävien talousrikosten tutkimusmenetelmien ja tutkimuksen laadun parantaminen on lähtökohtaisesti tavoiteltava asia. Toisaalta myös jokaisen syytetyn oikeusturva, kuin myös rikoksesta kärsineen

osapuolen, etuna on se, että teon vastuut sekä rikoksella aiheutettu vahinko ovat mahdollisimman tarkasti, luotettavasti ja laadukkaasti selvitettyt.

Tutkimuksen tavoitteena on kuvata poliisin esitutkinnassa suorittamaa rikosperusteista erityistarkastusta ja selvittää tarkastusprosessin laatuun vaikuttavia tekijöitä.

Tutkimuksen alatavoitteena on tarkastella ja eritellä tilintarkastusalan laatukriteereitä ja luoda teorian ja aineiston avulla jaottelu rikosperusteisen tarkastuksen laatukriteereistä.

Tutkimuksen alatavoitteena on eritellä laatuun vaikuttavat tekijät sekä laadukkaan tarkastustyön laatukriteerit mahdollisimman monipuolisesti ja konkreettisesti. Nämä muodostetut kriteerit voivat toimia tarkastusprosessin aikana tiekarttana laadukkaan tarkastusprosessin aikaansaamiseksi.

Esimerkiksi konkurssivelallisen erityistarkastukseen sovelletaan periaatteessa tilintarkastuslakia, eikä varsinaisen erityistarkastuksen tai rikosperusteiseen erityistarkastuksen sisällöstä ole olemassa erillisiä säädöksiä (Mäkelä 2001, 37) Tutkimusongelman kannalta onkin olennaista selvittää mahdollinen poliisihallinnon rikosperusteista erityistarkastusta koskeva ohjeistus ja sen sisältö. Tässä kohtaa on kuitenkin huomioitava, että tutkimus tulee käsittelemään nimenomaan rikosperusteista erityistarkastusta, joka on prosessina eri lähtökohdista suoritettava. Lisäksi rikosperusteisella erityistarkastuksella pyritään erilaiseen tavoitteeseen kuin muilla erityistilintarkastuksen muodoilla.

Tutkimus on rajattu koskemaan vain Suomen poliisihallintoa ja siellä suoritettavaa rikosperusteista erityistarkastusta. Rajaus poliisihallintoon on perusteltua, koska esimerkiksi tullin alaisuudessa tehtäviin erityistarkastuksiin sovelletaan osittain eri lainsäädäntöä. Myös tietyt toimintatavat ja tutkintamenetelmät rikosten esitutkinnassa poliisin ja tullin välillä ovat erilaisia, eikä tutkimuksen laajuuden ja selkeyden kannalta olisi mielekäästä tutkia

rinnakkain molempien viranomaisten menetelmiä. Maantieteellinen raja koskemaan Suomea on tehty työn selkeyden, tarkoituksenmukaisuuden ja tavoitteen vuoksi. Vaikka tutkimuksessa tarkastellaan jossain määrin kansainvälisiä käytäntöjä rikosperusteisten tarkastusten suorittamiselle, muodostavat lainsäädännön ja muiden toimintatapojen eroavaisuudet esteen kansainvälisten käytäntöjen laajemmalle tutkimiselle tässä yhteydessä.

1.3 Tutkimusmenetelmät ja -aineisto

Tutkimus on laadullinen tutkimus. Tutkimuksessa muodostetaan aluksi kuva tutkittavasta asiasta teoriakirjallisuuden avulla. Empiirinen osuus koostuu asiantuntijoille tehdyistä haastatteluista saadusta aineistosta sekä poliisihallinnon sisäisestä laatukäsikirjasta.

Tutkimuksen aineisto muodostuu kolmesta peruspilarista: aiheeseen liittyvästä teoriakirjallisuudesta, tilintarkastus- ja talousrikosalan ammattilehti- ja verkkoartikkeleista sekä asiantuntijahaastatteluista. Lisäksi aineistona käytetään mm. poliisihallinnon tilastoja ja sisäisiä laatuohjeita.

Tutkimuksen kannalta on olemassa riittävä teoriapohja, jonka avulla luodaan käsitys siitä, mitä rikosperusteinen erityistarkastus teoriassa pitää sisällään. Tämä pätee myös ennen kaikkea tilintarkastukseen sekä talousrikollisuuteen. On kuitenkin huomioitava, että suoranaisesti rikosperusteisesta tarkastuksesta on olemassa verrattain vähän kirjallisuutta ja tietoa eri kirjallisista lähteistä. Empiiristä aineistoa, tässä tapauksessa haastatteluja, on kerätty käytännön tarkastustyöhön tutustumiseksi sekä sen testaamiseksi, onko käytännön tarkastusprosessissa olemassa ongelmakohtia tarkastuksen tarkoitusta ajatellen.

Teoriakirjallisuuden osalta aineistoksi on valittu tilintarkastusalaan pohjautuvia teoksia ja tutkimuksia. On ensinnäkin tärkeää ymmärtää se lähtökohta, että erillisestä toimeksiannosta suoritettuja erityisiä tarkastuksia tekeviä tilintarkastajia velvoittavat tilintarkastuslain säädökset, alan eettiset ohjeet sekä

kansainväliset standardit. Tämän vuoksi alan kirjallisuus, samoin kuin erityistarkastuksia tutkiva kirjallisuus, ovat tutkimuksen avainlähteitä. Tähän luetaan myös konkursseja tutkivat teokset ja tutkimukset, sillä usein konkurssin seurauksena ryhdytään tutkimaan, onko konkurssia edeltäneenä aikana syyllistytty rikoksiin. Koska tutkimuksen tavoitteena on kehittää rikosperusteisen tarkastuksen laatua, on ollut myös syytä paneutua tilintarkastuksen laatuun pohjautuvaan kirjallisuuteen ja ylipäänsä tilintarkastusalan laatukriteereihin.

Näiden lisäksi tutkimuksessa tutustutaan myös tilinpäätöksen tulkintaan ja tilinpäätösanalyysiin pohjautuvaan kirjallisuuteen luonnollisesti siitä syystä, että tilinpäätöksen tunnuslukujen oikea tulkinta sekä kirjanpitolain ymmärrys ovat ratkaisevia asioita tilintarkastuksessa, samoin kuin rikosperusteissa tarkastuksessa.

Toisaalta tutkimuksessa on perehdytty talousrikollisuuteen, rikosnimikkeisiin ja rikosten tunnusmerkistöön, esitutkintamenetelmiin sekä rikosperusteiseen tarkastusprosessiin käytännön tasolla. Näitä asioita selventämään tutkimuksessa eritellään kirjallisuutta, jossa käsitellään talousrikollisuutta sekä juridiikkaa.

Tutkimuksen tilastoissa, joita keräävät mm. poliisi, tulli ja verottaja, esitetään mm. talousrikostilastoja sekä rikosten aiheuttamia taloudellisia menetyksiä.

Asiantuntijahaastattelut ovat tärkeässä osassa tutkimuksessa. Rikosperusteisen tarkastuksen suorittaville rikostarkastajille ja erillisestä toimeksiannosta tarkastuksia suorittaville tilintarkastajille on suoritettu teemahaastatteluja, joissa on kysytty mm. tarkastusten toimeksiantojen sisällöstä ja laadun tärkeydestä, tarkastusprosessin suorittamisesta, tulosten keräämisestä ja esittämisestä, työpaineesta ja kiireestä sekä avoimilla kysymyksillä työn suorittamisessa ilmenneistä ongelmatilanteista ja tarkastajien itsensä esittämistä kehittämistarpeista.

Lisäksi tutkimuksessa käydään esimerkkien avulla lävitse joitakin talousrikostapauksia, jotka ovat edenneet tuomioistuinkäsittelyyn korkeampiin oikeusasteisiin. Esimerkkien avulla on tarkoitus tuoda esille prosessia helpommin ymmärrettäväksi käytännön kautta ja avata talousrikosten tunnusmerkistöä.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Luvussa yksi on esitelty tutkielman aihe, tutkimusongelma ja tutkimusmenetelmät.

Toisen luvun teoriaosuudessa käsitellään tilintarkastusta, lainsäädännöllisiä edellytyksiä, tilintarkastajan tehtäviä ja vastuita, tilintarkastuksen laatua sekä tilintarkastuksen merkitystä rikosprosessin kannalta.

Kolmannessa luvussa eritellään kattavasti talousrikostutkinnan tilaa, terminologiaa, ja talousrikollisuuteen liittyvää lainsäädäntöä sekä rikosten tunnusmerkistöä. Tässä luvussa luodaan myös katsaus kirjanpitolain, hyvän kirjanpitotavan, tilinpäätösanalyysimenetelmien ja tilinpäätöksen tulkinnan merkitykseen nimenomaan talousrikostutkinnassa.

Tutkimuksen neljännessä luvussa esitellään työn empiirinen osuus eli erityinen tarkastus prosessina. Luvussa käydään lävitse, missä tilanteissa ja mistä lähtökohdista tarkastus suoritetaan, millä tavalla se suoritetaan, mitä toimenpiteitä siihen liittyy ja millä tavalla erityisen tarkastuksen tuloksia käytetään hyväksi esitutkinnassa. Lisäksi luvussa esitellään asiantuntijahaastattelujen avulla kerättyä käytännön tietoa tarkastusprosessista.

Viidennessä luvussa vedetään yhteen tutkimuksen tulokset eli esitellään teorian ja haastattelujen avulla kerätyt seikat rikosperusteisen tarkastuksen laadusta. Tuloksena on laatuun vaikuttavien tekijöiden sekä laatukriteereiden jaottelu ja erittely, yhteenveto sekä johtopäätökset. Lisäksi luvussa esitetään mahdollisia houkuttelevia jatkotutkimusaiheita.

2. TILINTARKASTUS JA SEN MERKITYS

Tilintarkastus voidaan määritellä lakisääteiseksi, järjestelmälliseksi prosessiksi, jossa objektiivisesti hankitaan ja arvioidaan evidenssiä taloudellisia toimia ja tapahtumia koskevista kannanotoista sen varmistamiseksi, missä määrin nämä kannanotot vastaavat annettuja kriteereitä. Tilintarkastuksen tarkoitus on yksinkertaisesti lisätä tilinpäätösten käyttäjien luottamusta tilinpäätöksiin. Luottamus perustuu pitkälti tilintarkastajan antamaan lausuntoon siitä, onko tilinpäätös laadittu voimassaolevan normiston mukaisesti (Halonen & Steiner, 13, 17) Tässä luvussa käymme lävitse perusasioita tilintarkastuksesta, tilintarkastajan velvollisuuksista ja tehtävistä, itse tilintarkastusprosessista ja sen laadusta sekä joistakin tilintarkastuksen erityistilanteista.

2.1 Tilintarkastajan tehtävät, velvollisuudet ja vastuut

Tilintarkastajan tehtävänä on tarkastaa yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpito, tilinpäätös, toimintakertomus sekä yhteisön tai säätiön tilikauden aikainen hallinto. Lisäksi tilintarkastajalla on muita laissa säädettyjä erityisiä tehtäviä. Tilintarkastajaa koskeva sääntely on kansallisesti tilintarkastuslaissa. Tilintarkastuslaki (TilintL) uudistettiin vuonna 2007, kun kansallinen lainsäädäntö haluttiin saattaa vastaamaan kansainvälisiä tilintarkastusdirektiivejä. KHT-yhdistykset ovat lisäksi 1.7.2007 luoneet IFAC -standardeihin perustuvat suositukset ja ohjeet koskien hyvää tilintarkastustapaa ja täydentäneet niitä sitä mukaa, kun uusia suosituksia on ratifioitu. (KHT-Media 2009, 9)

Tilintarkastuslain 2 luvun 3 §:n mukaan tilintarkastajana voi toimia ainoastaan henkilö, joka ei ole vajaavaltainen, konkurssissa tai liiketoimintakiellossa taikka jonka toimintakelpoisuutta ei ole rajoitettu.

2.1.1 Hyvä tilintarkastustapa ja ammattieettiset periaatteet

Hyvän tilintarkastustavan vaatimukset ovat jo olleet vanhassa tilintarkastuslaissa. Lyhyesti kerrottuna hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa sitä, että tilintarkastaja noudattaa kaikkia voimassa olevia säädöksiä ja määräyksiä tilintarkastustyötä tehdessään. (KHT-yhdistys 2012, 24) Tämän lisäksi hyvän tilintarkastustavan keskeisiä lähteitä ovat mm. eettiset säännöt, tilintarkastusstandardit, tilintarkastusvaliokuntien (TIVA), tilintarkastuslautakuntien (VALA), tuomioistuinten sekä viranomaisten päätökset ja kannanotot sekä ammattikirjallisuus. Lisäksi hyvää tilintarkastustapaa koskevaa sääntelyä on täydennetty ennen kaikkea tilintarkastusstandardien kautta. KHT-yhdistys on vuodesta 2000 lähtien antanut Kansainvälisen Tilintarkastajaliiton IFAC:n standardeihin perustuvia suosituksia ja ohjeita. Vaikka kansainvälisiä ISA -standardeja ei ole vielä hyväksytty EU:ssa, niiden soveltamista ja noudattamista arvioidaan osana hyvää tilintarkastustapaa. (KHT-yhdistys 2009, 9 - 10) Edellä mainitut standardit taas noudattavat kansainvälisen laskentatoimen ammattilaisten valvontajärjestön International Ethics Standards Board for Accountants (IESBA) itsenäisesti asettamia Eettisiä sääntöjä tilintarkastajille (KHT-yhdistys 2012, 24).

IESBA:n tilintarkastustoimeksiantoihin sovellettavat eettiset vaatimukset sisältävät tilintarkastajan ammattietiikan peruseriaatteet. Periaatteita ovat riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus sekä ammatillinen käyttäytyminen. Näiden lisäksi tilintarkastajan ominaisuuksiin tulee kuulua ammatillinen skeptisyys sekä ammatillinen harkinta (KHT-Yhdistys 2012, 233 - 235). Periaatteista riippumattomuutta käsitellään tarkemmin luvussa 2.1.2.

Eettisten vaatimusten ja peruseriaatteiden olemassaoloa ja toteutumista vaarantavat mahdolliset uhat. Ensinnäkin oman intressin uhka viittaa taloudellisiin tai muihin intresseihin, jotka voisivat vaikuttaa epäasianmukaisesti tilintarkastusammattilaisen harkintaan tai käyttäytymiseen. Toisaalta on olemassa oman työn tarkastamisen uhka, jossa tilintarkastaja ei voisi arvioida

objektiivisesti itsensä tai tilintarkastusyhteisönsä aiemmin tekemiä ratkaisuja tai palvelun tuloksia. Kolmantena uhkana voidaan nähdä asian ajamisen uhka, jossa tilintarkastaja tukee asiakkaan tai työnantajan näkemystä niin pitkälle, että hänen objektiivisuutensa vaarantuu. Läheisyyden uhka liittyy vahvasti riippumattomuusvaatimukseen ja syntyy tilintarkastajan liian pitkistä tai läheisistä suhteista asiakkaisiin tai työnantajaan. Viimeisimpänä ja äärimmäisenä uhkana voi ilmetä painostuksen uhka, eli pelko siitä, että tilintarkastaja ei painostuksen tai epäasianmukaisen kohtelun vuoksi kykene objektiiviseen toimintaan. Uhkia voidaan estää ja ehkäistä lainsäädäntöön tai määräyksiin perustuvilla tai työympäristön varotoimilla. (KHT-yhdistys 2012, 15 - 16)

Hyvä tilintarkastustapa on ennen kaikkea tapaoikeutta. HE:n 295/1993 tilintarkastuslain esitöiden mukaan hyvä tilintarkastustapa on hyvään asianajotapaan ja hyvään kirjanpilotapaan rinnastettavaa tapaoikeutta. Tilintarkastajan tulee toiminnassaan noudattaa sekä eettisesti että ammatillisesti hyväksyttäviä periaatteita.

Tilintarkastuslain muutoksella lakiin tuotiin erikseen pykälä tilintarkastajan ammattieettisistä periaatteista, joka on jo kirjattu tilintarkastusdirektiivin 21 artiklaan. Uuden pykälän mukaan tilintarkastajan on suoritettava laissa tarkoitetut tehtävät ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen. KHT-yhdistysten laatimat hyvää tilintarkastustapaa koskevat ohjeet käsittelevät juuri tilintarkastajan ammattieettisiä periaatteita. Ohjeiden keskeinen ajatus on, että tilintarkastaja hyväksyy työssään velvollisuudekseen toimia yleisen edun mukaisesti ottaen huomioon eettisten ohjeiden sisältämät eettiset vaatimukset ja myös toimia niiden mukaisesti. (KHT-yhdistys 2009, 24)

KHT-yhdistyksen eettisten ohjeiden mukaan ammatillisen pätevyyden vaatimus edellyttää, että tilintarkastajan on jatkuvasti velvollinen pitämään ammatilliset tietonsa ja osaamisensa vaadittavalla tasolla sen varmistamiseksi, että asiakas tai työnantaja saa pätevää asiantuntijapalvelua. Tämän palvelun on taas

perustuttava ajantasaiseen ammattiosaamiseen, lainsäädännön tuntemiseen sekä tekniseen tietämykseen. (KHT-yhdistys 2012, 17) Ammatillinen pätevyys koostuu toisaalta ammatillisen pätevyyden saavuttamisesta ja pätevyyden ylläpitämisestä. Jälkimmäinen edellyttää luonnollisesti tietojen pitämistä ajan tasalla ammattia ja muita teknisiä, työhön liittyviä asioita koskien mm. jatkuvalla koulutuksella ja omatoimisella tiedonhankinnalla. (Halonen & Steiner 2010, 36 - 37)

2.1.2 Riippumattomuus

Tilintarkastuslain 4 luvun 24 §:ssä säädetään hyvän tilintarkastustavan ja tilintarkastuksen laadun tarkastelun kannalta tärkeästä asiasta, tilintarkastajan riippumattomuudesta, joka on tilintarkastuksen yksi keskeisistä edellytyksistä. Se on myös osa hyvään tilintarkastustapaan sisältyvistä objektiivisuutta ja rehellisyyttä koskevista velvoitteista. (Halonen & Steiner 2010, 32) Riippumattomuutta on tarkasteltava erityisesti suhteessa tarkastettavaan ja tilintarkastajan on oltava riippumaton toimeksianto suorittaessaan ja järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaamalla tavalla. Mikäli edellytykset riippumattomaan toimintaan puuttuvat, tilintarkastajan on kieltäydyttävä ottamasta vastaan toimeksiantoja tai luovuttava siitä. Toimeksiannosta kieltäytymistä tai siitä luopumista ei tarvitse kuitenkaan toteuttaa, mikäli riippumattomuutta uhkaavat tekijät ovat kokonaisuutena arvioiden vähäisiä tai tilintarkastaja on ryhtynyt riippumattomuutta turvaaviin toimenpiteisiin. (Horsmanheimo et al. 2007, 149 – 151) IEASB:n eettisten sääntöjen mukaan riippumattomuus käsittää sekä mielen riippumattomuuden että näkyvän riippumattomuuden. (KHT-yhdistys 2012, 233)

Tilintarkastuslakia uudistettaessa riippumattomuuspykälää täydennettiin pohjautuen Euroopan neuvoston tilinpäätösdirektiivissä sekä Euroopan komission tilintarkastajan riippumattomuutta koskevassa suosituksessa olleeseen riippumattomuussäätelyyn. Myös KHT-yhdistyksen suositukset on otettu huomioon. Riippumattomuuden tärkein tavoite on taata mahdollisimman objektiivinen tilintarkastajan lausunto. (Alakare et al. 2008, 105)

Riippumattomuuden yleinen edellytys on, että tilintarkastaja ei voi osallistua toimeksiannon kohteena olevan yhteisön tai säätiön johdolle kuuluvaan päätöksentekoon. Tilintarkastajan on ensi tilassa itse tutkittava, onko olemassa sellaisia seikkoja, suhteita tai intressejä, jotka voisivat vaarantaa luottamuksen hänen riippumattomuuteensa. Riippumattomuutta on katsottava siltä osin, voiko ulkopuolinen asioihin perehtynyt taho tulkita tilintarkastajan toiminnan yhteisössä vaarantavan yhteisön toiminnan laillisuuden. Ennen kaikkea riippumattomuutta on tarkasteltava tapauskohtaisesti. (Alakare et al. 2008, 107)

Riippumattomuuden vaarantavia seikkoja voivat olla esimerkiksi oman intressin uhka, oman työn tarkastamisen uhka sekä läheisyyden ja painostamisen uhat (Horsmanheimo et al. 2007, 159). Riippumattomuuspykälässä (TilintarkL 24:3) seuraavat seikat on erikseen mainittu vaarantavan riippumattomuuden:

- 1) tilintarkastajalla on taloudellisia tai muita etuuksia yhteisössä tai säätiössä tai hänellä on muu kuin tavanomainen suhde tarkastettavaan;
- 2) tarkastettavana on tilintarkastajan oma toiminta;
- 3) tilintarkastaja toimii oikeudenkäynnissä tai muussa asiassa yhteisön tai säätiön puolesta tai vastaan;
- 4) tilintarkastajalla on läheinen suhde henkilöön, joka kuuluu yhteisön tai säätiön johtoon tai joka on osallistunut toimeksiannon kohteena olevaan asiaan yhteisön tai säätiön palveluksessa; tai
- 5) tilintarkastajaa painostetaan.

Laissa mainituista seikoista on esimerkkiluettelo myös KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa. Mm. tilintarkastajan mahdolliset urasuunnitelmat tarkastettavassa yhteisössä ja tarkastettavan yhteisön kanssa yhteiset taloudelliset intressit voivat vaarantaa riippumattomuuden. (KHT-yhdistys 2009, 53 - 55)

Esimerkkinä taloudellisesta yhteydestä voitaisiin pitää esimerkiksi tilintarkastajan osakkeita, obligaatioita, velkakirjoja tai muita suoria

omistusarvopapereita tarkastettavaan yhteisöön. Epäsuorasta taloudellisesta yhteydestä voivat käydä tilintarkastajan sijoitukset yrityksiin, joilla on sijoituksia tarkastettavassa yhteisössä. Tällöin tulee kuitenkin ilmetä viitteitä siitä, että sijoituksia omistavalla henkilöllä on vaikutusmahdollisuus yhteisön tai säätiön johdon päätöksiin. (Alakare et al. 2008, 110)

Myös tilintarkastajan aikaisempi toiminta tarkastettavassa yhteisössä on otettava huomioon. Mikäli tilintarkastaja on toiminut yhteisössä aiemmin esimerkiksi kirjanpitäjänä, tietojärjestelmien ylläpitäjänä tai sisäisenä tarkastajana, saattaa nousta esiin oman työn tarkastamisen vaara. Mikäli tilintarkastaja on edustanut tarkastettavaa yhteisöä esimerkiksi riita-asian tai muun erimielisyyden ratkaisemisessa, katsotaan tilintarkastajan objektiivisuuden vaarantuneen. Myös tilintarkastajana läheinen suhde henkilöön, joka toimii tarkastettavan yhteisön johdossa tai osallistuu muutoin yhteisön palveluksessa tilintarkastajan toimeksiannon mukaisen asian hoitoon. Myös lyhytaikainen kanssakäyminen em. tahoihin voi johtaa riippumattomuuden vaarantumiseen. (Alakare et al. 2008, 114) Läheinen henkilö voi KHT-yhdistyksen eettisten ohjeiden mukaan olla esimerkiksi tilintarkastajan perheenjäsen tai lähisukulainen. Samoissa ohjeissa myös lahjojen tai suosivan kohtelun vastaanottaminen asiakkaalta on katsottu arveluttavaksi. Erikseen on kiinnitetty huomiota vielä tilintarkastajan painostukseen. Tällöin kyseeseen voisi tulla tilanne, jossa asiakasyhteisön vaikutusvaltainen jäsen uhkailee tilintarkastajaa esimerkiksi erottamisella tai vaihtamisella, oikeudenkäynnillä tai painostaa tilintarkastajaa rajoittamaan tilintarkastuksen määrää palkkioiden pienentämiseksi.

2.1.3 Esteellisyys

Tilintarkastajan esteellisyys johtaa siihen, että riippumattomuutta tilintarkastajana toimimiseen ei ole olemassa. TilintarkL 25§:ssä on esimerkkiluettelon kaltaisesti mainittu ne tilanteet ja olosuhteet, jotka aikaansaavat tilintarkastajan esteellisyyden. Näissä tilanteissa edes varotoimien avulla riippumattomuuden vaarantumista ei voida estää. Ensinnäkin

tilintarkastajan osallistuminen tarkastettavan yhteisön hallintoon, esimerkiksi hallituksen tai hallintoneuvoston jäsenenä, yhtiömiehenä tai toimitusjohtajana aiheuttaa esteellisyyden. Toiseksi tilintarkastaja ei myöskään voi toimia yhteisön kirjanpitäjänä tai varojen hoitajana. Samoin on säädetty esteelliseksi tilintarkastaja, jonka puoliso, veli, sisar tai suoraan alenevassa tai ylenevässä polvessa oleva henkilö toimii edellä mainituissa tehtävissä. Kolmanneksi, tilintarkastaja ei voi olla palvelussuhteessa yhteisöön. Neljännessä ja viidennessä kohdassa säädetään, ettei tilintarkastajalla saa olla välitöntä tai välillistä omistusta, eikä myöskään rahalainaa, vakuuksia tai muuta vastaavaa etua tarkastettavassa yhteisössä eikä yhteisöllä tilintarkastajaan päin vastaavia annettuja etuja. Omistussuhdetta ei saa myöskään olla tilintarkastajan puolisoilla eikä suoraan alenevassa ja ylenevässä polvessa olevalla henkilöllä. (Horsmanheimo et al. 2007, 181 - 189)

Mainittakoon lisäksi, että uuden tilintarkastuslain lukuun 5 tuotiin erityissäännökset pörssiyhtiöiden tilintarkastuksesta. Luvussa säädetään mm. julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajan toimikausien enimmäisajasta. Tämän luvun tarkempi tarkastelu tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan tarpeen.

2.2 Tilintarkastus käytännössä

Tilintarkastuksen keskeisenä päämääränä on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös ja toimintakertomus olennaisilta osin laadittu voimassa olevien säännösten mukaisesti ja antaako tilinpäätös ja toimintakertomus oikeat ja riittävät tiedot tarkastettavan yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Tilintarkastuksessa on myös huolehdittava siitä, ettei edellä mainituissa neljässä tarkastuskohteessa ole olennaisia virheitä tai puutteita. (Horsmanheimo et al. 2007, 73 - 75) Yleisin, ajankäytöltään joustava tapa suorittaa tilintarkastus on riskiperusteinen tilintarkastus, jossa keskitytään tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta keskeisiin alueisiin (Halonen & Steiner 2010, 60 – 61).

Riskiperusteinen tilintarkastus kuvataan yleensä kolmivaiheisena prosessina, joka sisältää suunnitteluvaiheen, toteutuksen sekä päättämisen. Suunnitteluvaiheessa eli riskien arvioimisvaiheessa tilintarkastaja tutustuu tarkastettavaan yhteisöön ja hankkii ymmärryksen yrityksen liiketoiminnasta, toimintaympäristöstä sekä yrityksen sisäisestä valvonnasta. Vaiheen avulla on tarkoitus tunnistaa ja arvioida olennaisen riskin mahdollisuudet tilinpäätöksessä. (Halonen & Steiner 2010, 53 - 56)

Toteutusvaiheessa toteutetaan suunnitteluvaiheessa määritellyt toimenpiteet. Vaiheen tavoitteena on hankkia tilintarkastusevidenssiä tukemaan arviota alentuneesta kontrolliriskistä sekä liiketapahtumien rahallisesta oikeellisuudesta. Kontrolliriskiä voidaan arvioida testaamalla tarkastuskohteen kontrolleja. Liiketapahtumien rahallinen oikeellisuus taas määritellään aineistotarkastustoimenpiteillä. Molemmat toimenpiteet ovat kuitenkin usein samaan aikaan tehtäviä ja samaan liiketapahtumaan tehtäviä. Toisaalta kontrollitarkastuksen havaitut puutteet saattavat johtaa aineistotarkastukseen laajentamiseen. (Halonen & Steiner 2010, 57 - 58)

Päättämisen vaiheessa arvioidaan hankitun tilintarkastusevidenssin avulla, onko tilinpäätöksessä oleva olennaisen virheellisyyden riski hyväksyttävän alhaisella tasolla. Olennaista on kiinnittää huomiota siihen, onko viitteitä olennaisen virheellisyyden riskitason muuttumisesta ja onko tähän reagoitu asianmukaisesti, ovatko tarkastustoimenpiteiden avulla suoritettujen johtopäätökset asianmukaisia ja onko tarkastuksen kuluessa tullut esille ylipäänsä mitään muuta epäilyttävää. (Halonen & Steiner 2010, 59)

Päättämisen vaiheen lopussa tilintarkastaja laatii lakisäätöisen tilintarkastuskertomuksen, jossa tilintarkastaja ottaa kantaa siihen, antaako tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta ja ovatko tilinpäätös ja toimintakertomus ristiriidassa keskenään. Tältä osin kertomus voi olla puhdas, eli muodoltaan vakio, tai

mukautettu eli ehdollinen tai kielteinen, sisältäen puutteita tai moitteita yhteisön raportoinnissa. (Halonen & Steiner 2010, 450 - 452)

Tilintarkastuskertomuksen lisäksi tilintarkastajan on tehtävä merkintä tarkastuksesta tilinpäätökseen. Tämän lisäksi tilintarkastaja voi, esittäessään hallitukselle, hallintoneuvostolle, toimitusjohtajalle tai muulle vastuuvolliselle huomautuksen, merkitä tilintarkastuspöytäkirjaan huomautuksia, joita ei ole mainittu tilintarkastuskertomuksessa. Tällöin tilintarkastuspöytäkirja on erikseen annettava toimielimelle, joka huolehtii yhteisön hallinnosta ja toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä. (Alakare et al. 2008, 87)

Kirjanpidon tarkastuksessa käytännössä olennaisinta on tarkastaa, perustuvatko tilikauden kirjaukset asianmukaisiin tositteisiin ja onko kirjausten yhteys tositteesta pääkirjanpitoon ja edelleen tuloslaskelmaan ja taseeseen helposti todennettavissa. (Alakare et al. 2008, 61) On lisäksi muistettava, että tilintarkastajan tarkastus ulottuu tasan siihen aineistoon, minkä kirjanpitäjä on päättänyt liittää kirjanpitoaineistoon (Lohi 2009, 32 - 33).

Tilinpäätöksen tarkastuksessa kiinnitetään huomiota siihen, ovatko tuloslaskelman ja taseen erät sekä liitetiedot kirjanpitolain ja asetuksen edellyttämällä tavalla laadittu. Tähän liittyy tase-erien, mm. myyntisaamisten ja ostovelkojen, todentamiseen liittyvien todisteiden hankkimista, tuottojen ja kulujen jaksotuksen oikeellisuuden selvittämistä sekä rahoituslaskelmassa rahavirtojen oikeanlaista esittämistä ja eliminointien oikeellisuutta. (Alakare et al. 2008, 63)

Toimintakertomuksesta tarkastetaan, sisältääkö se kirjanpitolain edellyttämät tiedot ja onko toimintakertomuksessa tilinpäätökseen verrattuna ristiriitaista tietoa. Hallinnon tarkastuksessa sen sijaan keskitytään yhteisön vastuuvollisten toiminnan laillisuuteen. Tilintarkastuksessa kiinnitetään huomiota siihen, ovatko vastuuvolliset syyllistyneet tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaisi seurata vahingonkorvausvastuu tarkastuskohteeseen nähden tai ehkä rikkoneet lakia, yhtiöjärjestyä, yhtiösopimusta tai sääntöjä. (Alakare et al

2008, 65) Hallinnon tarkastukseen sisältyy myös yhteisön sisäisen valvonnan, toimintaohjeiden, menettelytapojen ja toimenpiteiden tilan arviointi (Halonen & Steiner 2010, 428).

2.3 Tilintarkastuksen erityistilanteet

Tilintarkastajan tehtävään kuuluu myös eri yritysjärjestelytilanteissa laadittavat ylimääräiset, kesken tilikautta laaditut tilinpäätökset sekä erityistilintarkastukset, joiden tekemiseen sovelletaan tosin tilintarkastuslakia vain eräissä säännöksissä. (Laine & Tuokko 2000, 11) Kuten myöhemmin luvussa 4 käy ilmi, muistuttavat eräät tilintarkastuksen erityistapaukset suorittamistavoiltaan paljon rikosperusteista erityistarkastusta. Seuraavassa esitellään lyhyesti osakeyhtiölain mukaista sekä konkurssilain mukaista erityistä tarkastusta lähtökohdiltaan ja toteuttamistavoiltaan.

2.3.1 Erityinen tarkastus osakeyhtiölain erityissäännöksenä

Osakeyhtiölain 10 luvun 14 §:n mukaan osakkeenomistaja voi vaatia erityisen tarkastuksen yhtiön hallinnosta ja kirjanpidosta päättyneeltä ajanjaksolta taikka tietyistä toimenpiteistä ja seikoista. Tällöin osakkeenomistajan on tehtävä ehdotus erityisestä tarkastuksesta varsinaisessa yhtiökokouksessa tai sellaisessa yhtiökokouksessa, jossa ehdotusta on kerrottu käsiteltävän. Ehdotuksen on saatava vähintään kymmenesosan kannatus kaikista osakkeista tai kolmasosa kokouksessa edustetuista osakkeista tullakseen hyväksytyksi. Mikäli kannatusta on ollut riittävästi, osakkeenomistaja voi hakea lääninhallitukselta tarkastajan määräämistä. (KHT-yhdistys 2002, 213 - 214)

Ennen tarkastajan määräämistä lääninhallitus kuulee yhtiön hallitusta ja/tai henkilöä, jonka toimenpiteitä tarkastus koskee. Tämän jälkeen lääninhallitus punnitsee, onko olemassa painavia syitä tarkastuksen suorittamiselle. Lääninhallitus määrää yhden tai useamman tarkastajan. (KHT-yhdistys 2002, 214) Tarkastajiin sovelletaan tilintarkastuslaissa edellytetyjä vaatimuksia mm.

tarkastajan riippumattomuudesta ja esteellisyydestä, hyvän tilintarkastustavan noudattamisesta sekä ammattipätevyydestä.

2.3.2 Erityistarkastus konkurssitapauksissa

Yrityksen konkurssin yhteydessä konkurssipesää ryhtyy hoitamaan pesänhoitaja. Pesänhoitajan on laadittava pesäluettelo, jossa luetellaan konkurssinalkamisen yhteydessä ollut omaisuus sekä velat ja vastuut. Pesästä on myös laadittava samanaikaisesti velallisselvitys, siis selvitys velallisesta ja velallisen konkurssia edeltäneestä toiminnasta. Sekä pesäluettelo että velallisselvitys perustuvat pitkälti velallisyrittäjän kirjanpitoon. Kirjanpidon tutustumisen ja mahdollisesti kesken jääneen kirjanpidon loppuun saattamisen yhteydessä saatetaan havaita konkurssiyrittäjään liittyviä väärinkäytöksiä, esimerkiksi velallisen rikoksia. Väärinkäytösten määrästä ja kokoluokasta riippuen velalliseen voidaan tehdä erityinen tarkastus. (Koulu et al. 2005, 288 - 295)

Konkurssilain mukaan velkojat voivat päättää velallisen tilien ja toiminnan erityistarkastuksesta, jos velallisen kirjanpito tai muut seikat antavat siihen aiheita. Erityistarkastuksessa on tarkoitus velkojien etujen turvaamiseksi selvittää velallisen konkurssia edeltävää toimintaa, mm. sitä, onko velallinen toiminut sopimattomasti velkojiaan kohtaan ja onko konkurssipesään palautettavissa tai saatavissa varoja. (Konkurssiasiain neuvottelukunta 2004)

Konkurssivelallisen toiminnan erityistarkastuksesta ei ole olemassa erillistä lainsäädäntöä, mutta kyseinen tarkastus luokitellaan tilintarkastuslaissa tarkoitettuun tilintarkastajan harjoittamaan muuhun toimintaan. Erityistarkastusta edeltää mahdollinen velallisen kirjanpidon loppuunsaattaminen. Tarkastuksesta laaditaan erityistarkastuskertomus, jossa tosiseikkojen toteutumisen lisäksi tarkastajan tulee esittää oma johtopäätöksensä ja yhteenveto käsiteltävästä asiasta. Konkurssiasian neuvottelukunnan malli erityistarkastuskertomuksen sisällöstä on tutkielman liitteenä (Liite 1).

2.4 Tilintarkastuksen suhde talousrikollisuuteen ja tilintarkastajan odotuskuilu

Tilintarkastusalan näkökulma siitä, tulisiko lakisääteistä tilintarkastusta suunnata yhä vahvemmin viranomaisten käyttötarkoituksiin sopiviksi, on selkeän kielteinen. Tässä suhteessa lainsäätäjän on viime kädessä löydettävä sopiva rajanveto viranomaisen ja tilintarkastajan vastuille.

Tilintarkastajien suorittaman tilintarkastustyön ja yleisön tilintarkastukseen kohdistamien odotusten kohtaamattomuutta kutsutaan tilintarkastuksen odotuskuiluksi. Odotuskuilu ilmenee tilintarkastajiin kohdistuvana kritiikkinä ja epäluottamuksena. Koska tilintarkastuksen arvo perustuu yleisön tilintarkastusfunktioon kohdistamaan luottamukseen, aiheutuu tämän luottamuksen katoamisesta vakavia seurauksia koko yhteiskunnalle. (Porter et al. 2012, 2)

Tilintarkastajien odotuskuilusta ja sen kasvamisesta maailmanlaajuisesti voidaan osittain syyttää Yhdysvaltain Enron -skandaalia. Skandaalissa ryvetyi ja lopulta kaatui tilintarkastusjätti Arthur Andersen, joka oli Enronin vilpillisillä tilikausilla antanut puhtaat tilintarkastuskertomukset. Skandaalin paljastuttua Arthur Andersen koetti myös tuhota tilintarkastusaineistoa peittääkseen laiminlyöntejään. Yhdysvalloissa Enron -skandaalin jälkeen laadittu Sarbanes-Oxley – laki muutti monelle tapaa myös tilintarkastusalan sääntelyä tiukemmaksi ja kyseisen lain vaikutukset ovat näkyneet myös muualla maailmassa. (World Finance 2012)

Tilintarkastuksen laadulla ja annetuilla lausunnoilla on kuitenkin suurta hyötyä myös viranomaistoiminnassa. Kuten myöhemmin seuraavissa luvuissa käy ilmi, poliisin talousrikostutkinnassa auktorisoidun tilintarkastajan näkökulmalle yrityksen tilanteesta annetaan suuri painoarvo. Lakisääteisen tilintarkastuksen hyötyjä punnitessa on kuitenkin huomioitava nykyisen tilintarkastuslain 4 §:n mukaisen tilintarkastusvelvollisuuden kriteerit. Niiden mukaan tilintarkastusvelvollisuus koskee kaikkia niitä yhteisöjä, jotka täyttävät vähintään kaksi seuraavista ehdoista:

- 1) Taseen loppusumma on yli 100 000 euroa;
- 2) Liikevaihto tai sitä vastaava tuotto on yli 200 000 euroa; tai
- 3) Yhteisöllä on keskimäärin yli kolme työntekijää.

Toisin sanoen, mikäli kriteerit eivät täyty, yhteisön ei tarvitse suorittaa lakisääteistä tilintarkastusta. Lisäksi on erikseen säädetty, ettei lakisääteinen tilintarkastus koske maatalousyrittäjää eikä yksityistä elinkeinonharjoittajaa. Tämä taas tarkoittaa, ettei läheskään kaikissa talousrikostapauksissa ole siis käytössä lakisääteistä, auktorisoidun tilintarkastajan laatimaa tilintarkastuslausuntoa, koska tutkimusten kohteena oleva yhteisö on kooltaan pieni.

2.4.1 Tilintarkastus ja sisäinen tarkastus väärinkäytösten minimoinnissa

Yrityksen sisäisen tarkastuksen kaksi tärkeintä tehtävää ovat organisaation omien tavoitteiden tukeminen sekä lisäarvon tuottaminen organisaatiolle. Kolme tärkeintä painopistealuetta ovat ammatillisten käytäntöjen ajatusmalli, riskienhallinta ja sisäinen valvonta sekä hallinto ja johtaminen (corporate governance). (The Institute of Internal Auditors) Vaikka sisäinen tarkastus on suunnattu ennen kaikkea organisaation omiin tarpeisiin, on sisäisen tarkastuksen olemassaololla ja järjestelmän toiminnan ymmärtämisellä suuri merkitys myös ulkoisille sidosryhmille, ennen kaikkea tilintarkastajille.

Organisaation sisäinen valvonta on hallintoelinten, toimivan johdon ja muun henkilöstön suunnittelema, käyttöönottona ja ylläpitämä prosessi, jonka tarkoituksena on tuottaa kohtuullinen varmuus taloudellisen raportoinnin luotettavuutta, toiminnan tehokkuutta ja taloudellisuutta sekä sovellettavien säädösten ja määräysten noudattamista koskevien tavoitteiden saavuttamisesta. (Halonen & Steiner 2010, 62) Vuoti (2011) korostaa, että organisaation omat valvontajärjestelmät ovat ulkoisia menetelmiä tehokkaampia. Tehokkuus edellyttää, että yrityksen omat eettiset säännöt, sisäiset kontrollit ja valvontajärjestelmät toimivat. Joka tapauksessa sisäisellä tarkastajalla on suurempi rooli organisaation yksittäisten toimintojen ja

järjestelmien tarkastamisessa. Tilintarkastajalla on vain rajalliset mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä. Lopullisesti vastuu organisaation väärinkäytösten torjunnasta kuuluu organisaation johdolle.

Valtaosa yrityksissä tapahtuvista väärinkäytöksistä tulee ilmi joko organisaation sisäisen tai ulkoisen vihjeen avulla. Loput tulevat ilmi sisäisen tarkastuksen, johdon valvontarutiinien, tilintarkastuksen tai sattuman seurauksena. Väärinkäytösten merkkeinä voidaan pitää mm. puutteellista henkilöstön rotaatiota sensitiivisissä asemissa, puutteellista työtehtävien eriyttämistä, suurta vaihtuvuutta talousjohdon avainrooleissa, epäselviä raportointilinjoja ja vastuita, epärealistisia myynti- ja tuotantotavoitteita, yhden toimittajan laajamittaista tai perusteetonta käyttöä, työntekijöitä, jotka eivät suostu käyttämään lomiaan tai kieltäytyvät ylennyksistä sekä yksinkertaisesti sitä, ettei olemassa olevia kontroleja noudateta organisaatiossa. Väärinkäytöksen tekijä voi olla yksittäinen työntekijä yksin tai kolmannen osapuolen kanssa, johtoon kuuluva henkilö. Tällöin motiivina väärinkäytökselle voivat olla esimerkiksi taloudelliset intressit. (Ahokas 2013)

Lähtökohtana väärinkäytösten ehkäisyssä on ymmärtää organisaation väärinkäytösriskit, huolehtia sisäisestä ja ulkoisesta tarkastuksesta, työtehtävien kierrättämisestä, liiketapaperiaatteiden olemassaolosta ja niistä kommunikoinnista, väärinkäytöstarkastuksista, henkilöstön kouluttamisesta väärinkäytösriskeistä ja kontroleista sekä raportointikanavien luomisesta. Ennen kaikkea heikon sisäisen valvonnan on havaittu lisäävän riskiä väärinkäytöksille. (Ahokas 2013)

Noora Lahtinen on artikkelissaan (2011) pohtinut tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan välistä keskinäistä työnjakoa. Tilintarkastaja kykenee rajaamaan omaa työtään merkittävästi, mikäli hän kykenee luottamaan sisäisen tarkastajan työhön riittävästi. Tätä luottamusta arvioidaan mm. sisäisen tarkastajan pätevyyden, kokemuksen, objektiivisuuden ja suoritettujen työn näkökulmasta sekä organisaation rekrytointi- ja koulutusperiaatteiden perusteella. Sisäinen tarkastajan velvollisuus on itse asiassa raportoida tilintarkastajaa merkittävistä

havainnoista ja toimittaa tiedoksi sisäisen tarkastuksen raportit. Sisäisen tarkastuksen on havaittu toimialasta riippuen sekä lisäävän että vähentävän tilintarkastajan työmäärää, mutta kaikissa tapauksissa itse tarkastustyöhön käytetty aika näyttää vähentyvän.

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että sekä tilintarkastuksen että myöhemmin erillisenä prosessina tarkasteltavan rikosperusteisen tarkastuksen suuntaan, laatuun, tarkastusmenetelmiin ja mittakaavaan vaikuttaa tarkastuksen kohteena olevan organisaation sisäisen valvonnan taso. Eläessämme rajallisten resurssien maailmassa tehokkain ratkaisu on hyväksikäyttää jo kerran suoritettua työtä mahdollisimman tarkkaan ja välttää päällekkäisiä prosesseja.

2.5 Tilintarkastuksen laatu ja laadunvarmistus

Jo aiemmin kerrottu käsite hyvä tilintarkastustapa toimii laadukkaan tilintarkastuksen takeena. Periaatteessa hyvää tilintarkastustapaa noudattaen tilintarkastus on laadukasta ja ammattitaitoista. Tässä luvussa käymme läpi tarkemmin tilintarkastuksen laadun määritelmää sekä kansallisen tilintarkastusalan laadunvarmistuksen sisältöä.

2.5.1 Tilintarkastuksen laadun määrittely

Tilintarkastuksen laatua on kyetty määrittelemään lukuisten eri tutkimusten avulla. Näitä tutkimuksia kokoavassa katsauksessa (Knechel et al 2012,. 6-8) tilintarkastuksen laatua käydään läpi eri tekijöiden kautta. Katsauksen mukaan vaikeuksia määrittelyssä esiintyy ennen kaikkea siksi, että eri tilintarkastusprosessin hyödyntäjillä, sidosryhmillä, on erilainen näkemys siitä, mistä tilintarkastuksen laatu koostuu. Niinpä parhaimmaksi tavaksi ottaa määrittelyssä huomioon eri sidosryhmien näkemys laadusta on luoda tilintarkastuksen laatua koskien tulokortti (Balanced Scorecard), jossa tilintarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät on jaoteltu neljään eri tekijään:

1) panokset; 2) prosessi; 3) tulokset sekä 4) kontekstitekijät. Näitä tekijöitä tarkastellaan myöhemmin syvällisemmin tässä kappaleessa. Yleisiä tilintarkastuksen laadun määritteitä ovat kannusteet, epävarmuus, ainutlaatuisuus, prosessi ja arvostelu / harkinta. Tilintarkastuksen laadun tulokortin osiot sisältävät siis sekä määrällisiä (kuten tehdyt oikaisut) että laadullisia (kuten tilintarkastajan ammattitaito) mittareita.

DeAngelo (1981, 183) määrittelee tilintarkastuksen laadun todennäköisyydeksi sille, että tilintarkastaja sekä havaitsee että raportoi olennaisista virheistä ja puutteista tarkastuskohteen taloudellisessa raportoinnissa. Tämän määritelmän mukaan tilintarkastuksen laatua määrittävät nimenomaan tilintarkastajan ammattitaito, riippumattomuus tarkastettavasta yhteisöstä sekä tarkastukseen käytettävissä olevat aika ja resurssit. Myös tilintarkastusyhteisön koolla nähdään olevan positiivinen vaikutus tilintarkastuksen laatuun, koska suurella tilintarkastusyhteisöllä on enemmän menetettävää mahdollisten virhearviointien tai huomaamatta jättämisen sattuessa (Karjalainen 2011, 91). Palmrose (1988, 55 - 73) pitää tilintarkastuksen laadun mittarina todennäköisyyttä sille, että tilintarkastaja onnistuu varmistumaan siitä, ettei taloudellisessa raportoinnissa ole merkittäviä puutteita. Toisin sanoen edellinen määritelmä kuvaa tilintarkastuksen laatua tilintarkastuksen tuloksella.

PCAOB (Public Company Accounting Oversight Board 2013) määrittelee tilintarkastuksen laatua sijoittajien tarpeena saada riippumatonta ja luotettavaa sekä tilintarkastusvalvontaelinten suosituksia ja ohjeita noudattavaa tilintarkastusta tilinpäätöstä ja muuta siihen liittyvää taloudellista raportointia, tarkastettavan yhteisön sisäisen valvonnan tasoa sekä toiminnan jatkuvuutta koskien. Tässä tilintarkastuksen laadun määritelmässä huomioitavaa on tilintarkastusvalvontaelinten käymän vuoropuhelun korostaminen, minkä PCAOB näkee kuitenkin olennaisena osana laatua.

Iso-Britannian riippumaton sääntelyviranomaisen Financial Reporting Council (FRC 2008) on tunnistanut seuraavat viisi pääajuria sekä vastaavaa indikaattoria, jotka ovat keskeisiä laadukkaan tilintarkastuksen saavuttamiselle.

Näitä ovat tilintarkastusyhteisön kulttuuri ja etiikka, yhteisöjen osakkaiden ja henkilökunnan taidot ja henkilökohtaiset ominaisuudet, tilintarkastusprosessin tehokkuus, tilintarkastusraportoinnin käytettävyys ja luotettavuus sekä ulkoiset tekijät, jotka vaikuttavat tilintarkastajan työhön hänestä riippumatta. Näitä ulkoisia tekijöitä ovat esimerkiksi hyvä hallintotapa, laadunvalvonnan tehokkuus, raportoinnin määräajat jne. Jokaiselle ajurille tunnistettiin monia potentiaalisia tilintarkastuksen laadun mittareita. Esimerkiksi tilintarkastusyhteisön kulttuurin mittareita ovat: sellaisen ilmapiirin luominen, jossa vaalitaan ja palkitaan korkeaa laatua; takaamalla osakkaille ja henkilökunnalle riittävästi aikaa käsitellä vaikeimpia asioita; taata kestävät järjestelmät asiakkaiden hyväksynnälle ja asiakassuhteen jatkuvuudelle.

Panokset tarkoittavat ensinnäkin tilintarkastajan tai tilintarkastustiimin yksilöllisiä ominaisuuksia, kuten ammatillista kriittisyyttä, tieto-taitoa ja asiantuntemusta, ylipäänsä laadullisia ominaisuuksia. (Knechel et al. 2012, 8) Ammatillisen kriittisyyden nähdään vaikuttavan pääasiassa positiivisesti tilintarkastuksen laatuun. Tämä ilmenee mm. siten, että korkeamman tason kriittisyyttä edustavat tilintarkastajat havaitsevat todennäköisemmin väärinkäytöksiä tarkastettavassa yhteisössä, osoittavat korkeaa laatua todisteiden arvioinnissa, luottavat vähemmän asiakkaisiin ja ryhtyvät todennäköisimmin korkean tason tilintarkastustoimenpiteisiin. (Knechel et al. 2012, 10) Tilintarkastajan ammattitaidon, tieto-taidon, nähdään vaikuttavan suoraan positiivisesti tilintarkastuksen laatuun. Esimerkiksi ammattikohtainen, erityinen tieto, kuten toimeksiantojen aikana hankittu erityistietämys asiakkaasta, tehtävästä tai toimialasta, vaikuttaa myönteisesti laatuun ja on edellytys tilintarkastajan ammattitaidon kehittymiselle. (Bonner, S. E. 1990, 16 - 19) Tilintarkastajien, joilla on ammattikohtaista tieto-taitoa, on nähty tekevän päätöksiä, jotka ovat sopusoinnussa ammatillisten vaatimusten kanssa ja jotka ovat laajemmin yleisesti hyväksytyjä (Bedard et al 2008, 188 - 191).

Tilintarkastajan työn laatuun vaikuttaa luonnollisesti myös työnantaja, siis tilintarkastusyhteisö. Tässä oleellista on esimerkiksi se, arvostetaanko yhteisössä tehokasta ja suurpiirteisempää työskentelytapaa, joka nojaa vahvasti

tarkastettavan yhtiön sisäiseen tarkastukseen, tarkastuksen laadun kustannuksella. Ylipäänsä tilintarkastajalla ja työnantajalla saattaa olla erilainen käsitys siitä, mitä tilintarkastuksen tuloksissa ja niiden laadussa arvostetaan. Yhtä lailla työnantajan sanelemat aikataulut saattavat vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun mm. siten, että valmiiksi tiukoissa aikatauluissa tilintarkastaja saattaa tehdä kompromisseja tarkastuksen tehon kustannuksella. (Knechel et al. 2012, 12 – 13)

Tieteellistä näyttöä löytyy myös sille, että kannustimet voivat vaikuttaa tilintarkastajan työhön ja siihen, millaisia arvioita hän antaa. Kannustinten vaikutukset laatuun voivat olla sekä myönteisiä että kielteisiä. (Russo et al. 2000, 19 – 20)

Prosessin osalta laatuun vaikuttavat tilintarkastusprosessin luontaiset ominaisuudet, esimerkiksi riskiarviointi, analyttiset menetelmät, sisäisten kontrollien testaus sekä tilintarkastusdokumentointi. Koska laadukas tilintarkastustyö on riippuvainen siitä, että tarkastaja on prosessin joka vaiheessa ajan tasalla, on prosessissa paljon epävarmuustekijöitä, jotka saattavat johtaa harhaisiin päätelmiin. Ensinnäkin tilintarkastusalan tutkimukset osoittavat, että tilintarkastajat ovat alttiita systemaattisille virheille arvioinneissaan. Virhealttius on kuitenkin sitä alhaisemmalla tasolla, mitä korkeampi on tilintarkastajan ammattipätevyyden ja kokemuksen taso ja mitä paremmin kyseiset ominaisuudet kohtaavat. Toisaalta on mahdollista, että ennakkotieto jostakin asiasta saattaa harhauttaa tilintarkastajan näkemystä tarkastustoimien suunnittelun osalta. Esimerkiksi tieto johdon sisäisen valvonnan tason kontrolleista saattaa vaikuttaa tilintarkastajan toimiin sisäisen valvonnan tason arvioinnissa. Vaikka ennakkotiedot ja olettamukset saattavat vaikuttaa kielteisesti tilintarkastuksen laatuun, voidaan harhaisia ennakkoletuksia lieventää mm. kokemuksella, tehtävän uudelleen arvioinnilla, vastuullisuudella sekä tilintarkastusevidenssin ulottamisella ajallisesti eri ajankohtiin. (Knechel et al. 2012, 8, 14 – 15, 21)

Toisaalta tilintarkastuksen suunnitteluun liittyvät tekijät, ensinnäkin tarkastettavan yhteisön laajuus, monimutkaisuus ja riskitaso, sekä suunnittelun luonne vaikuttavat laatuun. Tekijät vaikuttavat mm. testaukseen käytettäväksi suunniteltuun tuntimäärään, testausmenetelmien luonteeseen sekä tilintarkastusprosessiin osallistuviin henkilöihin. Esimerkiksi korkeamman riskin kohteisiin ohjataan kokeneempia ja taitavampia tilintarkastajia. Kokonaisuudessaan ennako-oletuksilla ja myös ulkoisilla tekijöillä, kuten kiireisten aikojen aiheuttamat aikataulupaineet, aiheutettu tilintarkastukseen käytettyjen panosten lasku johtaa tilintarkastuksen laadun heikkenemiseen. (Knechel et al. 2012, 15)

Tärkeimpänä tilintarkastukseen käytettäviä tarkastuspanoksia ohjaavana tekijänä voidaan pitää jo mainittua tilintarkastusriskin arviointia. (Knechel et al. 2012, 16) Ensinnäkin tilintarkastajan lähestymistavan osalta tutkimukset osoittavat, että väärinkäytösten riskien arviointia vähätellään kokonaisvaltaisessa lähestymistavassa verrattuna lähestymistapaan, jossa väärinkäytösten riskiä arvioidaan eri tekijöiden kautta. (Wilk and Zimbelman, 2004, 741 – 742) Toisaalta toimenpiteiden suunnittelun riskiperusteisesti arvioiden on huomattu olevan hankalaa.

Analyttiset menetelmät hyödyttävät paljon tilintarkastajan suorittamaa riskiarviointia. Toisaalta johdon tarjoamat lausunnot, muiden tilintarkastajien näkemykset sekä muu oleellinen häiriötekijöitä lisäävä tieto saattaa vaikuttaa kielteisesti tilintarkastajan kykyyn käsittää, mistä esimerkiksi suuret laskennalliset erot johtuvat. Lisäksi tilintarkastajat tuntuvat käyttävän sellaisia analyttisiä menetelmiä, jotka johtavat toivottuun tulokseen ja jättävät usein tutkimatta tarkemmin lukuja, jotka laskennan jälkeen täsmäävät odotusten kanssa. (Knechel et al. 2012, 17) Yhtä lailla tilintarkastusprosessia varten laadittu tarkastusmetodologia, standardoidut tilintarkastusohjelmat ja muistilistat on laadittu ehkäisemään tilintarkastukseen liittyvää epävarmuutta. Tarkasti rajaavat ohjeet ja toimintatavat voivat kuitenkin toisaalta rajata tilintarkastajan omaa ajattelua, ja saada tarkastajan nojaamaan liikaa standardimenetelmiin.

Näin tietyn toimeksiannon poikkeavuudet saavat jäädä huomioimatta. (Dowling and Leech 2007, 101)

Tilintarkastajan ja tarkastuskohteen välillä tilintarkastusprosessin aikana käytäviin keskusteluihin liittyy useita vaikuttavia tekijöitä, kuten lainsäädäntö, keskinäiset suhteet ja kannustimet, tilintarkastajan ja tarkastuskohteen ominaisuudet sekä muut ulkoiset tekijät kuten lainsäädäntö sekä mahdolliset oikeudenkäynnit. (Gibbins et al. 2001, 557 - 560) Näissä keskusteluissa mm. kokemus neuvotteluista vaikuttaa parantavan tilintarkastajan keskustelujen tuloksia.

Riittäväällä ja oikein ajoitetulla tilintarkastusprosessin laadun valvonnalla ja tehokkailla arviointiprosesseilla on nähty olevan myönteinen vaikutus tilintarkastuksen laatuun. Toisaalta tilintarkastajan arviointi saattaa muuttua osittain virheelliseksi, mikäli hän saa tietää etukäteen ne seikat, joita tilintarkastajan työn arvioija pitää tärkeänä. Arvioija taas saattaa antaa myönteisemmän arvion tarkastajan työstä, mikäli tarkastajalla on hyvä maine ja tarkastajan päätelmät ovat pääosin samoja kuin arvioijan. Myös johdolla saattaa olla liian luottavainen kuva alustensa ammattitaitoon ja työpanokseen. (Knechel et al. 2012, 20)

Laatuun vaikuttavia tekijöitä voidaan arvioida myös tilintarkastuksen tuloksen kautta, vaikka tilintarkastuksen tuloksen on nähty olevan jossain määrin epävarma ja vaikeasti havainnoitava. Laadun arviointiin vaikuttavat mm. tilintarkastukseen liittyvien virheiden määrä, tilinpäätöksen ja taloudellisen raportoinnin laatu, tilintarkastusraporttien tarkkuus sekä lakisääteisen, tilintarkastukseen kohdistuvan valvonnan ja vertaisarvioinnin tulokset. Esimerkiksi tilintarkastajan virhearviointien on nähty vaikuttavan negatiivisesti tilintarkastuksen laatuun mm. riittämättömän toimialatietämyksen ja tilintarkastuskokemuksen sekä tilintarkastuskauden lyhyen keston vuoksi. Myös tilintarkastajan vähäistä suuremmista virheistä tai laiminlyönneistä seuranneet syytteet ja rangaistusseuraamukset tilintarkastajaa kohtaan ovat omiaan heikentämään tilintarkastuksen laatua. (Knechel et al. 2012, 8, 22, 28) Toisaalta

tarkastettavan yhteisön kirjanpitolavalla on nähty olevan vaikutusta tilintarkastuksen laatuun mm. siten, että konservatiivinen laskentatoimi (accounting conservatism) ja hyvän kirjanpitolavan noudattaminen on kytköksissä parempaan tilintarkastuksen laatuun. (Defond et al 2012, 34 - 35)

Tilintarkastusraportoinnin osalta raporttien tarkkuus on nähty merkinä tilintarkastuksen laadusta. Silti tilintarkastajan jatkuvuutta koskevien lausuntojen on nähty olevan jossain määrin virheellisiä. Esimerkiksi Carson et al. (2012, 366- 367) toteaa tutkimuksessaan, että Yhdysvalloissa konkurssiin ajautuneista yrityksistä 40 – 50 % ei saa tilintarkastajalta lausuntoa toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta konkurssia edeltäneiltä kausilta. Toisaalta 80 – 90 % yrityksistä, jotka saivat huomautuksen toiminnan jatkuvuudesta, eivät ajautuneet konkurssiin huomautusta seuraavana vuonna. Tilintarkastuskertomuksen hyväksikäyttäjät kritisoivat (Mock et al. 2012, 334 - 336) myös sitä, että kertomus itsessään tuottaa vain vähän tietoa, eikä kuvaa sidosryhmien odotusten vastaisesti riittävästi tilintarkastajan suorittamia toimenpiteitä tarkastuksen aikana. Usein tilintarkastuskertomuksen yhteyteen kaivattaisiin relevantteja laskelmia siitä, kuinka tilintarkastaja on päätenyt esitettyyn tulokseen.

Tilintarkastuksen tulosten laadun valvonnalla ja tulosten ulkopuolisella auditoinnilla on suora vaikutus tilintarkastuksen laatuun. Tämä voi tarkoittaa mm. tilintarkastajan työn vertaisarviointia tai lakisääteisen laadunvalvonnan toimenpiteitä. Ennen kaikkea tilintarkastusyhteisöt, joilla on tehokas vertaisarviointijärjestelmä, houkuttelevat ja sitouttavat asiakkaita ja saattavat myös kerätä yritysten tarkastusvaliokuntien (Yhdysvallat) suosituksia. (Knechel et al. 2012, 25 - 26)

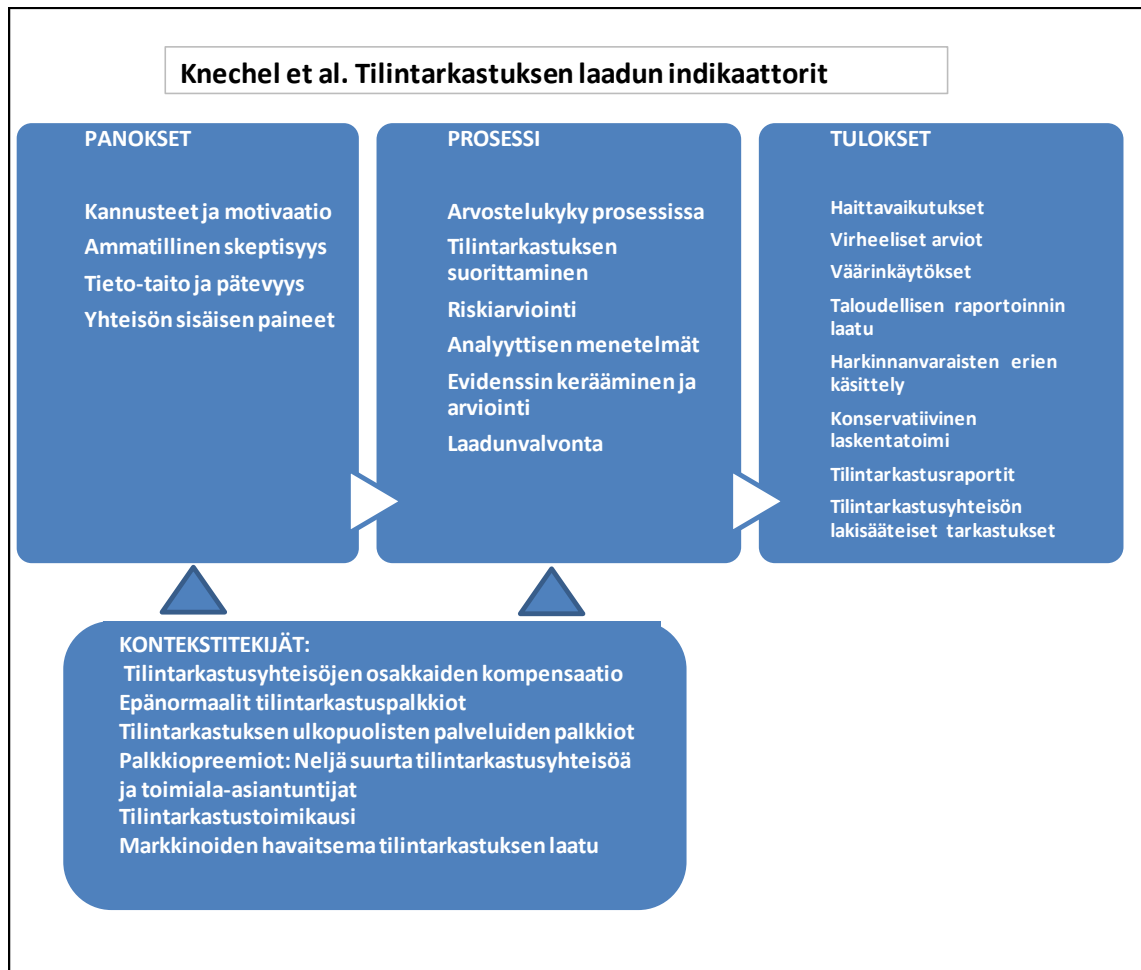
Lopulta koko tilintarkastusprosessiin ja sen laatuun vaikuttavat tietyt kontekstitekijät, kuten epänormaalin suuret tilintarkastuspalkkiot tai pitkät tilintarkastuskaudet, tilintarkastusyhteisöjen osakkaiden palkkiojärjestelmät sekä kaikki kannustimiin vaikuttavat tekijät. (Knechel et al. 2012, 25 – 26) Epätavalliset suuret tai selittämättömät tilintarkastuspalkkiot viittaavat ongelmiin

yrittäjien taloudellisessa raportoinnissa ja voivat antaa viitteitä väärinkäytöksistä. (Hribar et al. 2010, 31) Toisaalta tilintarkastajat, joille on maksettu lisäpalkkioita, ovat erikoistuneet toimialoillaan ja kyettyneet ylläpitämään korkeaa laatua. Tilintarkastusyhteisön osakkaan erikoistumisella on jopa toimipistekohtaista erikoistumista suurempi myönteinen vaikutus tilintarkastuksen laatuun. (Nagy 2012, 257 - 259)

Tilintarkastustoimikauden kestolla on nähty sekä kielteisiä, että myönteisiä vaikutuksia tilintarkastuksen laatuun. Lyhyt kausi voi viitata siihen, että tilintarkastajan tietämys tarkastettavasta on ohuempi. Pitkä toimikausi voi taas vaarantaa tilintarkastajan riippumattomuuden (Knechel et al. 2012, 31 - 32). Lin ja Hwang (2010, 57 – 58, 71) näkevät sen sijaan tilintarkastuksen laadun, tilintarkastustoimikauden pituuden, tilintarkastusyhteisön koon ja erikoistumisen sekä tilintarkastajan riippumattomuuden antavan myönteisen vaikutuksen laskentatoimen laatuun sekä vähentävän mahdollisuutta tuloksen järjestelyyn.

Markkinoiden nähdään palkitsevan yhtiöitä, jotka palkkaavat parempia, maineeltaan hyviä tilintarkastajia. Tarkastettavien yhteisöjen, jotka käyttävät jotakin neljästä suuresta tilintarkastusyhteisöstä tai toimialaan erikoistunutta tilintarkastajaa, velkarahan ja oman pääoman kustannus on ollut monia muita yhtiöitä edullisempaa, epänormaalit tuotot (ERC) ovat olleet korkeampia ja listautumisajan (IPO) aikana osakkeiden alihinnoittelu on ollut vähäisempää. (Knechel et al. 2012, 32)

Seuraavalla sivulla kuvassa 1 (Knechel et al. 2012) nähdään, että kontekstitekijöillä nähdään olevan suoraa vaikutusta tilintarkastukseen käytettäviin panoksiin sekä prosessiin, ja epäsuorasti tilintarkastuksen tuloksiin ja raportointiin. Koska panoksia ja prosessia koskevia muutoksia on yleisesti hankala havaita, tutkii kirjallisuus lähinnä kontekstitekijöiden ja tilintarkastuksen tulosten vaikutuksia toisiinsa.

Kuva 1. Tilintarkastuksen laadun indikaattorit.

IAASB (2011) korostaa, että vaikka tilintarkastajan laadun käsitettä on yritetty määrittää monilla eri tavoilla, ei yksikään määritelmä ole kyennyt saamaan laajaa hyväksyntää. IAASB:n mukaan tilintarkastuksen laatua voidaan määritellä kolmen eri ulottuvuuden, tuotos-, panos- sekä kontekstitekijöiden, kautta.

Tuotostekijät liittyvät nimenomaan tilintarkastajan varsinaiseen työhön, tilintarkastusprosessiin sekä hänen henkilökohtaisiin ominaisuuksiinsa. Suorana tarkastuksen tuotoksena voidaan nähdä tarkastuksen tulokset ja niiden esittäminen. Tämä on tärkeä osa laatua, koska usein tilintarkastusraporttia hyväksi käyttävät sidosryhmät määrittelevät tilintarkastuksen laatua tulosten kautta. Tilintarkastusraportin nähdään vaikuttavan myönteisesti tilintarkastuksen laatuun, mikäli raportti ilmaisee selvästi tilintarkastuksen tuloksia. Toisaalta

myös tilintarkastajan viestintä sidosryhmille, esimerkiksi toimivalle johdolle yhteisön sisäisen tarkastuksen ja valvonnan menetelmistä ja tilasta, voi vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun.

Panostekijöiden kannalta olennaista on tarkastusmenetelmien ja työkalujen tarkoituksenmukaisuus ja tehokkuus sekä tarvittavan teknisen tuen läsnäolo. Henkilökohtaisten ominaisuudet liittyvät tilintarkastajan taitoihin, kokemukseen, eettisiin arvoihin ja ajattelutapaan. Näihin vaikuttavat mm. tilintarkastusta koskevat ohjeet ja standardit.

Kolmantena laatuun vaikuttavana tekijänä voidaan nähdä kontekstitekijät, siis ulkoiset vaikutteet. Näin esimerkiksi tarkastettavan yhteisön hyvän hallintotavan taso vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun. Toisaalta lainsäädännöllä on suora positiivinen vaikutus tilintarkastuksen laatuun, mikäli lainsäätäjät kykenee luomaan puitteet, joissa tilintarkastus voidaan todellisuudessa toteuttaa, tilintarkastuksen laatua voidaan seurata tehokkaalla tavalla ja joissa tilintarkastaja ja lainsäätäjät kykenevät käymään riittävää keskinäistä vuoropuhelua.

On muistettava, että vaikutukset kulkeutuvat molempiin suuntiin eli tilintarkastajan toiminnan laadulla on vaikutusta yrityksen johdon toimintaan ja johdon toiminta voi taas antaa laadukkaan ja luottamuksellisen kuvan tilintarkastajalle. Esimerkiksi tarkastettavan yhteisön sisäisen tarkastuksen laadulla ja tasolla voi olla suora yhteys niiden toimenpiteiden laajuuteen, joita tilintarkastaja käyttää työssään.

2.5.2 Laadunvarmistus

Tilintarkastustoiminnan laadun asianmukaisuudesta huolehtimista kutsutaan laadunvarmistukseksi. Uuden tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajien laadunvalvonta on lakisääteistä. Siitä huolehtivat ulkoisesti tilintarkastusvaliokunnat (TIVA) sekä tilintarkastuslautakunta (TILA). Tämän lisäksi tilintarkastusyhteisöt ylläpitävät omia laadunvarmistusjärjestelmiään

yhteisön sisäisesti. Toisaalta laadunvalvonnasta ovat vastuussa myös itse tilintarkastajat. (TILA – Laadunvarmistustyöryhmä, 12)

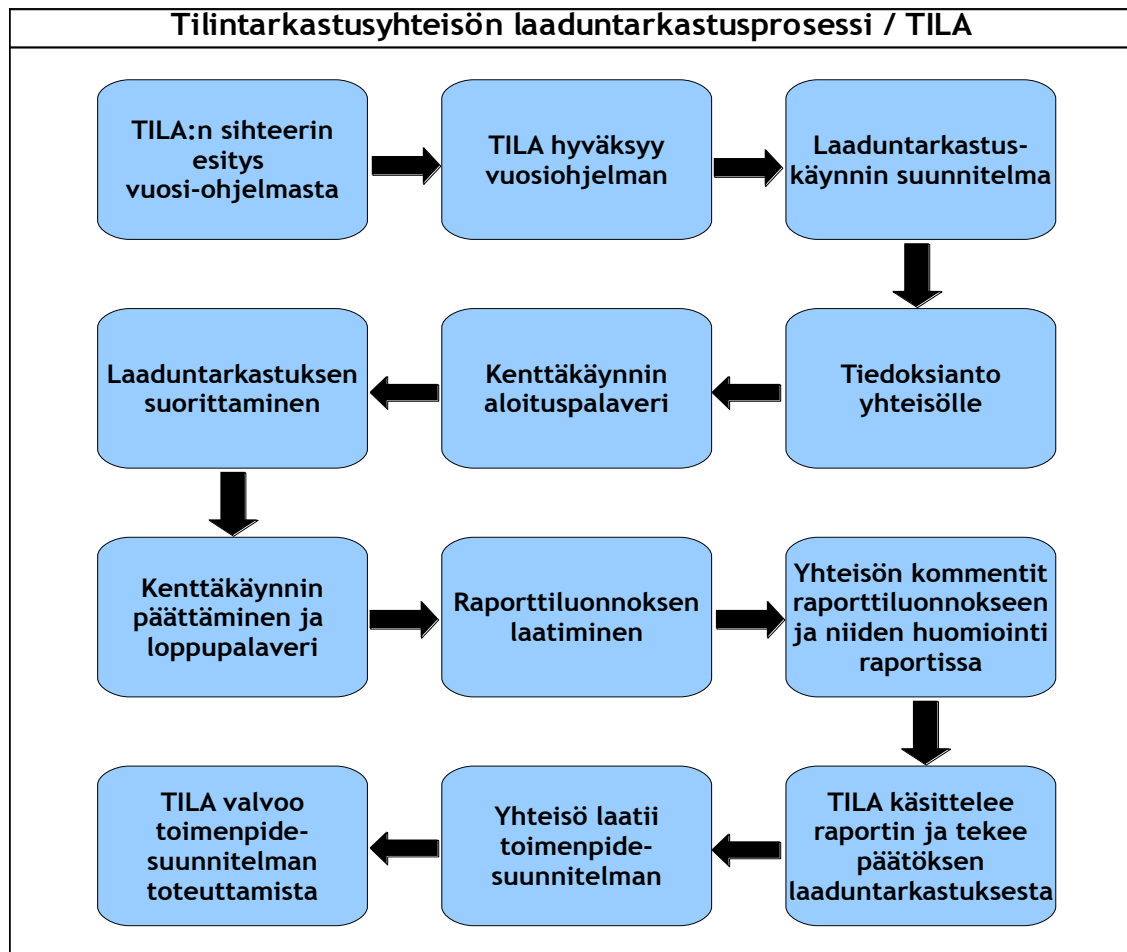
Tilintarkastuksen laadunvarmistus on nähty tärkeäksi ensisijaisesti sijoittajien ja muiden intressiryhmien luottamuksen palauttamiseksi taloudelliseen raportointiin ja raportoinnin valvontaan ja ylläpitää uskottavaa järjestelmää. Valvonnan kohteena ovat nimenomaan hyväksytyt (KHT- ja HTM-) tilintarkastajat. (TILA - Laadunvarmistustyöryhmä, 19–20)

Tilintarkastajien valvonta kohdistuu tilintarkastajien toiminnan tilintarkastuslain mukaisuuteen, tilintarkastajan ammattitaidon ja muiden hyväksymisen edellytysten säilyttämiseen sekä tilintarkastuksen laadun asianmukaisuuteen. Tilintarkastaja määrätään laaduntarkastukseen enintään kuuden vuoden välein tai kolmen vuoden välein, mikäli tilintarkastaja tarkastaa yleisen edun kannalta merkittävää yhteisöä (Public Interest Entity). (TILA) Laadunvarmistuksen valvonta on ennaltaehkäisevää, ja ohjaavaa toimintaa, jonka tavoitteena on parantaa tilintarkastuksen laatua. (TILA)

Osana laadunvarmistusta on myös nähtävä tilintarkastajien toimintaa koskevat valitukset ja selvityspyynnöt, jotka käsittelee KHT-tilintarkastajien osalta TILA ja HTM-tilintarkastajien osalta TIVA. Valitusten käsittely antaa usein hyvää tietoa siitä, onko tilintarkastaja toiminut ammattimaisesti ja hyvän tilintarkastustavan edellyttämällä tavalla. (Heiskanen, Kihn & Näsi, 121 – 122)

TILA:n laadunvalvontatyöryhmä, johon kuuluu tavallisesti kahdesta kuuteen henkilöä, suorittavat auktorisoituihin tilintarkastajiin kohdistuvia laaduntarkastuksia ennalta laadittujen suunnitelmien mukaisesti. Tilintarkastusyhteisöihin tehtävillä kenttäkäynneillä työryhmä keskittyy sekä yhteisön laadunvalvontajärjestelmän rakenteen arviointiin ja testaukseen että itse toimeksiantojen läpikäynnin järjestelmän tehokkuuden läpikäymiseksi. Tarkastuksen tuloksena tehtyjä havainnoiteja käydään lopuksi lävitse suullisesti ja myöhemmin laadunvalvontaryhmä tekee tarkastuksesta raportin.

Seuraavassa kuvassa (Kuva 2 / TILA) on kuvattu tilintarkastusyhteisöjen laadunvalvontaprosessia tilintarkastuslautakunnan näkökulmasta.

Kuva 2. Tilintarkastusyhteisöjen laaduntarkastusprosessi.

2.5.3 Tilintarkastajien laaduntarkastus käytännössä

Yksittäisen KHT-tilintarkastajan laaduntarkastus tapahtuu käytännössä siten, että yhdistyksen laatulautakunta ehdottaa tarkastettavalle kahta tarkastajaa, joista tarkastettava voi valita yhden tarkastajan. Tarkastuspaikaksi sovitaan yleensä tarkastettavan omat työtilat. Tarkastaja käyttää tarkastuksen aikana käyttöön kehitettyjä kartoituslomakkeita, joilla mm. selvitetään tilintarkastajan omaa laadunvalvontajärjestelmän toimivuutta. (Heiskanen, Kihn & Näsi, 121 – 122)

Laaduntarkastaja käy läpi vähintään kaksi pistokokeella valittua tilintarkastustoimeksiantoa tarkastettavalta perehtymällä työpapereihin eli tarkastusdokumentaatioon. Tarkastajan tulisi päätyä samaan lopputulokseen tarkastettavan kanssa. (Heiskanen, Kihn & Näsi, 121 – 122)

Lopuksi tarkastaja keskustelee tarkastettavan kanssa tarkastustuloksista ja mahdollisista kehittämiskohteista. Tarkastuksen jälkeen tarkastaja antaa tarkastustuloksena joko hyväksytyn, hyväksytyn kommentein, ehdotetaan uusintatarkastusta tai hylätyn. Tulokset toimitetaan laatulautakunnalle, joka käsittelee tulokset anonyyminä. (Heiskanen, Kihn & Näsi, 121 – 122)

3. TALOUSRIKOLLISUUS

3.1 Talousrikokset ilmiönä

Talousrikollisuudella tarkoitetaan periaatteessa liike- ja yritystoimintaan liittyviä oikeudettomaan hyötymiseen tähtäviä rikoksia. Toisaalta talousrikoksissa on kyse yhteiskunnan julkistaloutta tai muuten sen taloudellista järjestystä vastaan kohdistuvista rikoksista, toisaalta taas taloudellisen toiminnan yhteydessä tehtävistä rikoksista (Lahti & Koponen 2007, 9-11). Rikoslain säännöksistä talousrikoksiksi luokitellaan verorikokset, kirjanpitorikokset ja muut elinkeinorikokset, kätkemis- ja rahanpesurikokset sekä velallisen rikokset. Laitinen ja Virta (1998,16) ovat määritelleet talousrikosten tekijöiden toimivan usein korkeammassa sosiaalisissa asemissa ja ajattelevan vain taloudellisten etujen, rahan ja vallan saavuttamista. Rikoksen tekemiseen vaikuttaneiksi taustatekijöiksi on mainittu mm. henkilöiden aikaisempi rikollisuus, rahahuolet, alhainen kiinnijäämisriski sekä pienet sanktiot. Ahokkaan (2013) mukaan motiivina rikokselle voivat olla ylipäänsä mahdollisuus tehdä ja salata väärinkäytös ja haaste kokeilla sitä, rahan tarve, riippuvuudet ja velat, yrityksen huono taloudellinen tulos sekä yksinkertaisesti ahneus.

Talousrikollisuuden tutkimus yksittäisenä ilmiönä on Suomessa verraten uutta, sillä todellisuudessa vasta 90-luvun laman jälkeen paljastuneet yritysmaailman väärinkäytökset herättivät talousrikosoikeuden uudistamistarpeet (Laitinen & Virta 1998, 17). Vuoden 2003 rikoslakiuudistukseen onkin tuotu tarkennuksia voimassaoleviin lainkohtiin. Kaiken kaikkiaan talousrikossäännökset ovat melko avoimia ja jättävät tilaa tuomioistuinten ennakkopäätösten myötä muodostuvaan oikeuskäytäntöön. (Lahti & Koponen 2007, 13) Tässä luvussa talousrikollisuutta käsitellään myöhemmin talousrikosnimikkeiden kohdalla mm. ennakkopäätösten valossa.

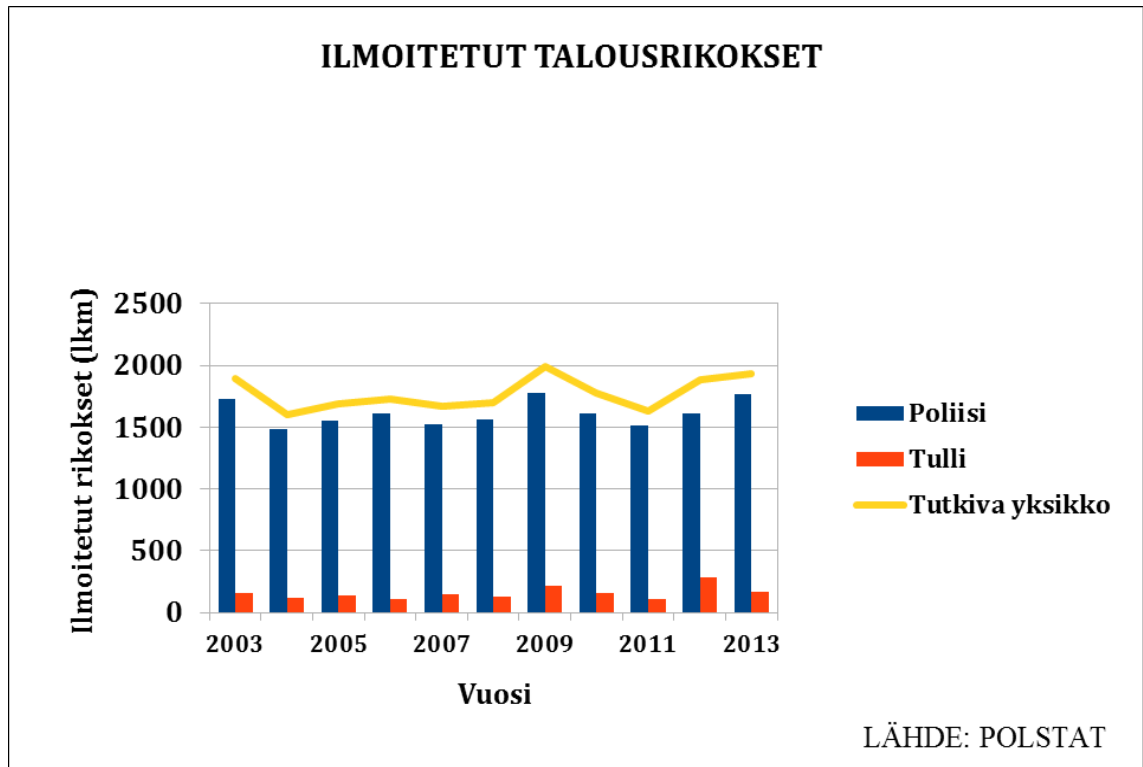
Talousrikosepäilyjen kohteena olevien yritysten profiloinnista ei ole Suomessa pidetty tilastoja. Rikostarkastajan (2012) mukaan tutkimusten kohteina ovat kuitenkin useimmiten pienet ja keskisuuret, yhtiömuodoiltaan toiminimet,

henkilö- tai listautumattomat osakeyhtiöt. Pörssiyhtiöihin kohdistuneet epäilyt ovat olleet lukumäärältään vähäisiä.

2000-luvulla poliisin tietoon tulleiden talousrikosten lukumäärä on pyörinyt vuosittain kahdentuhannen molemmin puolin. Valtion vuoden 2010 talousarvioesityksessä mainitaan, että esimerkiksi vuoden 2008 lopussa poliisilla oli avoimena 1627 talousrikosjuttua kun samana vuonna päätettiin 1555 juttua. Näkökulmaa talousrikosten aikaansaamaan taloudelliseen volyymin antaa tieto, jonka mukaan talousrikosten kautta saatu rikoshyöty oli esimerkiksi vuonna 2008 peräti 59,1 miljoonaa euroa.

Kuten aiemmin mainittiin, varsinaisesta talousrikosten esitutkinnasta Suomessa vastaavat poliisi ja tulli. Talousrikostutkinnan apuna nämä molemmat viranomaiset käyttävät kuitenkin laajaa kirjoa muita viranomaisia sekä eri yhteistyömuotoja. Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti (VIRKE) aloitti toimintansa vuonna 2000. Kyseisessä projektissa koordinoidaan eri viranomaisten yhteistyötä harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa. Projekti koostuu verottajan, poliisin, tullin ja ulosottoviranomaisten edustajista. Vuonna 2011 VIRKE:n toimintaa jatkamaan perustettiin verohallinnon hallintoon kuuluva harmaan talouden selvitysyksikkö (HTSY). VIRKE tai HTSY eivät kumpikaan ole toimineet talousrikosten esitutkinnassa, vaan ovat keskittyneet harmaan talouden tunnistamiseen ja torjuntaan sekä aihetta koskevien tietojen tuottamiseen eri viranomaisille. (HTSY 2011) (Mutttilainen & Vettenranta, 40 – 41)

Taulukossa 1 (sivu 46) nähdään kymmenen viime vuoden kehitys poliisille ja tullille ilmoitetuista talousrikoksista. Taulukosta on havaittavissa hienoinen nouseva trendi. Osaltaan rikosten määrän kasvu saattaa johtua lisääntyneistä valvontaresursseista, mutta osaltaan taas säädösten monimutkaistumisesta ja siitä johtuvasta laiminlyöntien määrän kasvusta. Taulukossa 2 on talousrikostutkinnan yhteydessä haltuun saadun omaisuuden määrän kehitys samana ajanjaksona. Luvut on saatu poliisin tilastotietojärjestelmä PolStatista.

Taulukko 1. Ilmoitetut talousrikokset vuosina 2003 - 2013.

RIKOSHYÖTYNÄ HALTUUN SAATU OMAISUUS, MILJONAA EUROA

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
24,3	34,9	46,8	29,3	36,9	59,1	36,7	26,3	31,8	36,1	41

LÄHDE: POLSTAT

Taulukko 2. Rikoshyötynä haltuun saatu omaisuus vuosina 2003 - 2013.

Tässä kohtaa on syytä käsitellä lyhyesti rikoslain talousrikossääntelyä ja tarkastella näkökulmia talousrikosten luokitteluun. Sami Vuorinen (2002, 13) on luokitellut talousrikokset rikoksen kohteen mukaan yksityiseen pääomaan, taloudelliseen järjestelmään ja julkisiin varoihin kohdistuviin rikoksiin. Ari-Matti Nuutila (1997, 417) on luokitellut rikoslain talousrikosnimikkeitä seuraavin perustein:

- 1) Talousrikokset konkurssin yhteydessä, kuten petos, velallisen petos, kirjanpitorikokset sekä väärennykset;
- 2) Velallisen rikokset, kuten velallisen epärehellisyys, velallisen petos, vilpillisyys ja velkojainsuosinta;
- 3) Rikokset julkista taloutta vastaan eli julkisen talojen tulojen hankintaa koskevat verorikokset sekä julkisin varoin myönnettäviin avustuksiin liittyvät avustusrikokset;
- 4) Elinkeinorikokset moninaisine tyypeineen käsittävät mm. kilpailumenettelyyn, yritysvakoiluun, yrityssalaisuuksiin sekä lahjomiseen elinkeinotoiminnassa liittyvät rikokset;
- 5) Aineettomien oikeuksien loukkaamiseen keskittyvät tekijänoikeusrikokset ja teollisoikeusrikokset;
- 6) Arvopaperimarkkinarikokset;
- 7) Muut talousrikokset, kuten salakuljetus.

Talousrikoksen tekemiseen liittyy lähes aina luottamuksellisen aseman väärinkäyttöä. Kansainvälinen tutkimus (ACFE 2012) määrittelee henkilön luottamuksellisen aseman väärinkäytöksissä 3 eri tekotapaa:

- 1) varojen väärinkäyttö;
- 2) korruptio ja
- 3) tilinpäätöksen manipulaatio

Talousrikokset ovat lajissaan äärimmäisen haastavia rikosprosessin eri osapuolille, poliisille, syyttäjälle ja tuomioistuimelle ja ne vaativat lujaa ammattitaitoa kaikilta viranomaisilta. Tutkinta-ajat ovat usein ennätysellisen pitkiä ja tutkittava juttu saattaa päätyä tuomioistuinkäsittelyyn vasta vuosien päästä itse teosta. Seuraavassa kappaleessa käsitellään tyypillisimpiä talousrikosnimikkeitä ja niiden tunnusmerkistöjä.

3.2 Talousrikokset ja niiden tunnusmerkistö

Tässä kappaleessa käydään läpi tyypillisimpiä talousrikosnimikkeitä ja niiden tunnusmerkistöjä. Suomen rikoslaisissa talousrikosnimikkeitä on lähinnä neljässä

eri luvussa. Tässä käsiteltävien nimikkeiden valinta perustuu pitkälti rikoslain mukaiseen jakoon.

3.2.1 Kirjanpitorikokset

Aluksi käydään tilastollisesti tyypillisimmän talousrikoslajin, kirjanpitorikosten taustaa. Kirjanpitolain 1 §:n mukaan Suomessa kirjanpitovelvollisia ovat kaikki, jotka harjoittavat liike- tai ammattitoimintaa. Poikkeuksetta kirjanpitovelvollisia ovat aina osakeyhtiöt, avoimet ja kommandiittiyhtiöt sekä yhdistykset. (Lahti & Koponen 2007, 62) Kirjanpitovelvollisuus pitää sisällään liiketapahtumien kirjaamisen, tilinpäätöksen laadinnan sekä kirjanpitoaineiston säilyttämisen. Rikoslain 30 luvun 9 §:n mukaan kirjanpitorikokseen syyllistyy se, joka laiminlyö kirjanpitovelvollisuuden mukaisen kirjaus- tai laatimisvastuun. Kirjanpitorikokseen syyllistyy myös se, joka merkitsee kirjanpitoon väärää tai harhaanjohtavia tietoja tai hävittää, kätkee tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa. Kirjanpitorikos edellyttää, että em. toimilla kirjanpitovelvollinen on vaikeuttanut oikean ja riittävän kuvan saamista toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

3.2.2 Velallisen rikokset

Velallisen rikoksista säädetään rikoslain 39 luvussa. Yhteiskunnallisesti säännös on tärkeä varsinkin luotonantajille, myöhemmin velkojille, joiden taloudellisia intressejä velallisen rikossäännöksillä suojataan. Yleisesti voidaan sanoa, että velallisten rikokset liittyvät tilanteisiin, jossa usein taloudellisessa kriisitilanteessa oleva velallinen rikkoo velkojien etuja ja oikeuksia. (Lahti & Koponen 2007, 103)

Velallisen epärehellisyydestä (RL 39:1) tuomitaan velallinen, joka

- 1) hävittää omaisuuttaan;
- 2) ilman hyväksyttävää syytä lahjoittaa tai muuten luovuttaa omaisuuttaan;

- 3) siirtää omaisuuttaan ulkomaille saattaakseen sen velkojensa ulottumattomiin taikka;
- 4) lisää perusteettomasti velvoitteitaan

ja siten aiheuttaa maksukyvyttömäksi tulemisensa tai oleellisesti pahentaa maksukyvyttömyytään. Mikäli edellä mainittu teko on suunnitelmallinen tai sillä aiheutetaan velkojalle huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa ja teko on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, saatetaan velallinen tuomita törkeästä tekemuodosta (RL 39:2). Olennaista velallisen epärehellisyydessä on tunnusmerkistön kohta maksukyvyttömyys. Velallisen toiminnan tulee ainakin osasyynä aiheuttaa maksukyvyttömyys tai pahentaa sitä, vaikka tunnusmerkistö ei edellytä, että menettelystä aiheutuisi sillä hetkellä vahinkoa (Lahti & Koponen, 104). Lopulta ratkaisevaa teon rangaistavuutta ajatellen on se, onko velallisen toiminta ollut liiketaloudellisesti perusteltua ja yleisen velkojatahon kannalta hyväksyttävää (Lahti & Koponen 2007, 105). Kohdassa 3.4. tarkastellaan tarkemmin maksukyvyttömyyden määrittämistä.

Velallisen petos (RL 39:3), voi tulla kyseeseen tilanteissa, jossa velallinen on konkurssi-, velkajärjestely- tai saneerausmenettelyssä. Tällöin velallinen salaa omaisuuttaan, ilmoittaa kokonaan tai osittain perusteettoman taikka valeoikeustoimeen perustuvan veloitteen, antaa muun väärän tai harhaanjohtavan tiedon velkojien kannalta merkityksellisestä seikasta tai jättää ilmoittamatta velan. Velallisen on täytynyt toteuttaa teko hankkiakseen itselleen tai toiselle oikeudetonta taloudellista hyötyä. Velallisen petos ei tunnusmerkistöltään siis edellytä seuraustunnusmerkkiä eikä edellytä vahinkoseurausta (Lahti & Koponen 2007, 106).

3.2.3 Rahanpesurikokset

Rahanpesulla tarkoitetaan toimia, joiden tarkoituksena on rikoksella hankitun omaisuuden tai rikoksen tuottaman hyödyn siirtäminen lailliseen talousjärjestelmään siten, että varallisuus saadaan erotetuksi rikollisesta alkuperästään ja saadun varallisuuden saanto pystytään ainakin näennäisesti laillistamaan (Lahti & Koponen 2007, 146). Rahanpesu on rikoslain 32 luvussa

rinnastettu paljolti kätkemisrikokseen. Rahanpesusta voidaan tuomita henkilö, joka ottaa vastaan, käyttää, muuntaa, luovuttaa, siirtää, välittää tai pitää hallussaan rikoksella hankittua omaisuutta tai rikoksen tuottamaa hyötyä tai näiden tilalle tullutta hyötyä hankkiakseen itselleen tai toiselle hyötyä tai peittääkseen tai häivyttääkseen hyödyn tai omaisuuden laittoman alkuperän tai avustaa toista rikosentekijää välttämään rikoksen oikeudelliset seuraamukset. Toisaalta rahanpesuun syyllistyy myös henkilö, joka peittää tai häivyttää rikoksella hankitun omaisuuden tai rikoksella saadun hyödyn tai näiden tilalle tulleen omaisuuden todellisen luonteen, alkuperän, sijainnin tai siihen kohdistuvat määräämistoimet tai avustaa toista tällaisissa toimissa. Rahanpesusta on myös olemassa törkeä muoto (RL 32:7), jonka tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä on suunnitelmallisuus tai rikoksen kautta saadun omaisuuden huomattava arvo sekä teko on kokonaisuutena arvostellen törkeä.

Rahanpesurikoksissa huomioitavaa on se, että tunnusmerkistön toteutuminen vaatii aina esirikoksen, esim. varkauden, kavalluksen tai petoksen. Rikoksella saatua omaisuutta tulee tällöin ottaa vastaan, kätkeä tai siirtää esirikokseen kuulumattomalla tavalla. Tahallisuutta arvioitaessa on osoitettava, että tekijä on tiennyt rahanpesun kohteena olevan omaisuuden alkuperästä ja että se on hankittu jollakin rikoksella. (Lahti & Koponen 2007, 159).

Suomessa rahanpesuun erikoistunut Keskusrikospoliisin alainen Rahanpesun selvittelykeskus tilastoi rahanpesuilmoituksia. Vuonna 2012 Rahanpesun selvittelykeskus vastaanotti ilmoitusvelvollisilta 3 086 ilmoitusta. Nämä ilmoitukset sisälsivät tiedot 53 315 epäilyttävästä liiketoimesta. Rahanpesun selvittelykeskus antoi samana vuonna 14 liiketoimen pidättymismääräystä, joiden yhteenlaskettu arvo oli 9 797 820 euroa. (Rahanpesun selvittelykeskuksen vuosikertomus 2012)

3.2.4 Verorikokset

Rikoslain 29 luvun verorikossäännöksillä (veropetos, törkeä veropetos, lievä veropetos, verorikkomus) suojataan veronsaajien fiskaalisia intressejä. Verorikoksina rangaistavia ovat teot, joiden seurauksen eri verolaeissa tarkoitetut verot tai maksut tulevat määrätyiksi liian alhaisina, jäävät määräämättä kokonaan tai verovelvolliselle palautetaan veroa aiheettomasti. (Lahti & Koponen 2007, 178) Veropetoksen tunnusmerkistö täyttyy, kun veroja on vältetty antamalla viranomaiselle verotusta varten tietoisesti vääriä tietoja, salaamalla veroilmoituksissa tiettyjä veron määrään vaikuttavia seikkoja, laiminlyömällä verotusta varten säädetyn velvollisuuden tai toimimalla muuten petollisesti veronvälttämistarkoituksessa.

Veropetoksesta harvinaisen rikosnimikkeen tekee se seikka, että rikokseen voi syyllistyä jo yrittäessään antaa veroviranomaiselle vääriä tietoja tai yrittäessään salata veron määrään vaikuttavia seikkoja. Täten veropetos voi ajankohtansa puolesta tulla kyseeseen jo siinä vaiheessa, kun verovelvollinen on lähettänyt viranomaiselle puutteellisen ilmoituksen ja puute tai virhe huomataan jo ennen verotuspäätöksen tekemistä (Lahti & Koponen 2007, 182).

Sen sijaan verorikkomukseen (RL 29:4) voi syyllistyä pelkästään jättämällä suorittamatta esimerkiksi ennakonpidätyksen tai lähdeveron, tilitettävän arvonlisäveron tai työnantajan sosiaaliturvamaksun tahallisesti taloudellisen hyödyn hankkimistarkoituksessa tapauksissa, joissa suoritus ei ole jäänyt tekemättä maksukyvyttömyyden vuoksi. Tällöin puhutaan ns. passiivisesta veropetoksesta (Lahti & Koponen 2007, 182). Tilittämisen ajankohta on mainittu eri verolajeissa tai se on päätetty erillisellä päätöksellä. Rikoksen ajankohdaksi määrittyy siten päivämäärä, jolloin maksu olisi tullut suorittaa. Verorikkomuksena ei kuitenkaan pidetä vähäistä maksun laiminlyöntiä, jossa asia on hoidettu viipymättä.

3.2.5 Yrityssalaisuusrikokset

Yrityssalaisuudet ovat elinkeinotoiminnassa käytettävää, ulkopuolisilta salassa pidettävää tietoa, joiden päätyminen ulkopuolisen, esimerkiksi kilpailijan, haltuun saattaa aiheuttaa tuntuva vahinkoa elinkeinonharjoittajalle (Lahti & Koponen 2007, 196). Tästä syystä lainsäätäjä on halunnut kriminalisoida yrityssalaisuuden oikeudettoman paljastamisen.

Yrityssalaisuusrikoksia ovat yritysvakoilu (RL 30:4), yrityssalaisuuden rikkominen (RL 30:5) sekä yrityssalaisuuden väärinkäyttö (RL 30:6). Yritysvakoilussa on kyse siitä, että tekijä hankkii oikeudetta tietoonsa yrityssalaisuudeksi luokiteltavaa tietoa tarkoituksenaan käyttää sitä hyväkseen oikeudettomasti. Yrityssalaisuuden rikkominen toteutuu, kun tietoa on hankittu yritykseltä vahingoittamis- tai hyötymistarkoituksessa. Yrityssalaisuuden väärinkäytön osalta ei sen sijaan tarvitse näyttää toteen hyötymis- tai vahingoittamistarkoitusta, mikäli yrityssalaisuus on jo hankittu rikoslaissa rangaistavaksi säädetyllä teolla.

Tyypillisesti yrityssalaisuusrikkomuksia paljastuu tapauksissa, joissa yrityksen entinen työntekijä perustaa oman uuden yrityksen tai siirtyy töihin kilpailijalle. Tällöin rangaistavuuden osalta tulee pohdittavaksi se, mikä on todellisuudessa yrityssalaisuutta ja mikä entisen työntekijän ammattitaitoa (Rantanen 2005). Lahti & Koponen (2007, 197) ovat laatineet kolme edellytystä, joiden täytyessä jokin tieto on yrityssalaisuutta:

- 1) kysymys on elinkeinotoimintaa koskevasta salaisesta tiedosta;
- 2) tiedon haltija pyrkii käytännön toimin säilyttämään tiedon salaisena;
- 3) tiedon paljastumiseen liittyy taloudellisen vahingon aiheutumisen vaara.

Mikäli jokin edellä mainituista edellytyksistä puuttuu, kyseinen tieto ei ole yrityssalaisuutta.

3.3 Laskentatoimi talousrikostutkinnan työkaluna

Talousrikostutkinnan kannalta tärkein informaatio saadaan yleisen laskentatoimen kautta. Talousrikosten, kuten edellä esitetyistä nimikkeistä ja niiden tunnusmerkistöstä käy ilmi, selvittämiseen tarvittaisiin yrityksen kirjanpito- ja tilinpäätösaineistoa. Mikäli yrityksessä ei ole pidetty kirjanpitoa lainkaan, joutuu tarkastaja tekemään oman varjokirjanpitonsa yrityksen taloudellisen tilan selvittämiseksi. Esimerkiksi kirjanpitorikoksen toteen näyttäminen perustuu lähes yksinomaan kirjanpidolliseen näyttöön.

Ulkoisen laskentatoimen osalta varsinkin tilintarkastus, mikäli se on tehty kyseiseen yhteisöön, antaa tärkeää informaatiota. Vuoden 2007 tilintarkastajien pätevyys- ja riippumattomuusvaatimukseen tehdyn kiristyksen myötä tilintarkastajan antamiin lausuntoihin on voitava antaa entistä korkeampi luotettavuusaste. Tilintarkastajilla ei ole Suomessa nimenomaista velvollisuutta paljastaa ja ilmoittaa talousrikoksista viranomaisille. Sen sijaan kansainvälisten ISA- tilintarkastusstandardien (International Standards on Auditing) 240 - standardi velvoittaa tilintarkastajaa ottamaan väärinkäytös huomioon tilintarkastuksessa. KHT-yhdistyksen (2009, 53) kyseisen 240- standardin pohjalta antamien ohjeiden mukaan tilintarkastajan ei tarvitse tehdä oikeudellisia päätelmiä siitä, onko yrityksessä todella tapahtunut väärinkäytös. Tästä huolimatta tilintarkastajan on tarkastusta tehdessään huomioitava väärinkäytöksistä johtuvien olennaisten virheiden ja puutteiden riskit tilinpäätöksessä. Poliisin talousrikostutkinnassa on myös käytännössä omaksuttu se seikka, että auktorisoidun tilintarkastajan antama lausunto siitä, onko tilinpäätös laadittu hyvän kirjanpitotavan mukaisesti ja antaako se oikean ja riittävän kuvan tarkastettavan yhteisöön toiminnasta ja taloudellisesta asemasta, voidaan pitää nykyään pätevänä ja luotettavana (Tarkastaja 2012).

Laskentatoimen osaajien käyttö talousrikostutkinnassa on välttämätöntä. Poliisiorganisaatiossa työskentelee n. 30 tarkastajaa tai rikostarkastajaa, joiden tehtävänkuvaan kuuluu rikosperusteisten erityistarkastusten tekeminen epäilyksen alla olevien yhteisöjen kirjanpitoon. Näillä tarkastajilla on taustaa

talousosaamisesta talousalan koulutuksen (KTM, tradenomi jne.) sekä työkokemuksen kautta. Ilman ammattitaitoisen rikostarkastajan lausuntoa validin näytön saaminen talousrikosjutuissa olisi useimmissa tapauksissa mahdotonta. Rikosperusteisen tarkastuksen suorittamiseen paneudutaan tarkasti luvussa 4.

3.4 Maksukyvyttömyys

Maksukyvyttömyyden käsite on tuttu varsinkin konkurssilainsäädännössä. Konkurssilain 1 luvun 1.1 §:n mukaan yrityksen konkurssiin asettamisen yleisenä edellytyksenä on maksukyvyttömyys, eli velallisen kyvyttömyys vastata veloistaan. Tarkemmin 2 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan konkurssilaissa maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan sitä, että velallinen on muuten kuin tilapäisesti kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä (Mähönen 2009, 445) eikä velallisella ole mahdollisuutta saada niitä varten uutta luottoa (Koulu & Lindfors 2010, 23). Konkurssilain lisäksi maksukyvyttömyyden edellä määriteltyä käsitettä voidaan pitää yleispätevänä myös muualla lainsäädännössä.

Koska maksukyvyttömyys edellyttää muuta kuin tilapäistä maksukyvyttömyyttä, on velallisen maksukykyä syytä tarkastella arvioinnin ajankohtana sekä sen jälkeen. Voihan esimerkiksi olla, että vaikka velallinen ei sen hetkisillä varoillaan pystyisi hoitamaan velkojaan, hän myöhemmin mm. omaisuutta myymällä pystyisi keräämään tarvittavat varat. Tällöin maksukyvyttömyydestä tulevaisuudessa on tehtävä ennuste, jossa kiinnitetään huomiota erityisesti velallisen odotettavissa oleviin meno- ja tulovirtoihin. (Mähönen 2009, 445) Ylipäänsä maksukyvyttömyyteen voidaan liittää ylivelkaantuneisuuden käsite.

Varsinkin tutkittaessa velallisten rikoksia maksukyvyttömyyden ilmenemisen osoittamisen ohella tärkeää on löytää ja todistaa maksukyvyttömyyden alkamisen ajankohta. Todellisuudessa tarkka maksukyvyttömyyden alkamishetki on lähes mahdoton arvioida, joten tarkastajalle olennaista on

löytää jokin tietty ajanjakso, jolloin tila on vallinnut. (Laine & Tuokko 2000, 51–52) Maksukyvyttömyyden mittaamiseen on olemassa myös analyyttisiä laskentamenetelmiä, jotka rikostarkastajan on olennaisilta osin hallittava työssään. Tarkemmin näihin paneudutaan kohdassa 4.5.7.

4. RIKOSPERUSTEISEN ERITYISTARKASTUKSEN LAADUN OSA-ALUEIDEN KARTOITUS

Tässä luvussa paneudutaan saatavissa olevan teoriakirjallisuuden, tutkimusten sekä asiantuntijahaastatteluiden perusteella rikosperusteiseen erityistarkastukseen teoriatasolla ja tutustutaan tarkastuksen käytännön toteutukseen. Luvun lopussa luodaan lyhyt katsaus rikosperusteisen tarkastuksen suoritustapoihin joissakin Suomen ulkopuolisissa maissa.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää rikosperusteisen erityistarkastuksen laatua ja laatuun vaikuttavia tekijöitä. Aineistona (Liite 2) on käytetty poliisihallinnon sisäistä Laadunvarmistuksen käsikirjaa sekä asiantuntijahaastatteluja. Laadunvarmistuksen käsikirja on tehty ohjeelliseksi poliisihallinnon tarkastustoiminnan laadun varmistamiseksi ja se sisältää kuvausta tarkastustoiminnasta. Käsikirjaa on käytetty tutkimuksessa yhdessä teoriakirjallisuuden kanssa kuvaamaan rikosperusteisen tarkastuksen prosessia. Lisäksi laatukäsikirjaa on käytetty oikeiden laatukriteereiden hahmottamiseen.

Kolme asiantuntijahaastattelua on suoritettu aineiston hankkimiseksi tarkastajien käytännön työstä. Tutkimusta varten on haastateltu kolmea tarkastustyötä tekevää henkilöä, tarkastajaa ja rikostarkastajaa Helsingin poliisilaitoksesta sekä rikostarkastajaa Keskusrikospoliisista. Haastateltavaksi on valittu henkilöitä, joilla on erityisasiantuntemusta ja pitkä kokemus rikosperusteisesta erityistarkastuksesta. Haastattelu on käyty avoimena teemahaastatteluna käyttäen hyväksi erillistä kysymysrunkoa (Liite 2). Haastattelut ovat tuoneet työlle tarpeellista lisätietoa, jota ei ole saatavissa kirjallisuudesta.

4.1 Rikosperusteinen erityistarkastuksen määritelmä ja lähtökohdat

Aluksi on syytä pohtia sitä, millainen merkitys rikosperusteisen tarkastuksen tuloksilla on myöhemmin tuomioistuinkäsittelyssä. Salminen (1998, 153) on löytänyt laskentatoimesta johdetulle näytölle kolmenlaista merkitystä:

- 1) rikosperusteisen tarkastuksen avulla laadittua näyttöä käsitellään asiantuntijatodisteluna;
- 2) laskentatoimen avulla hankittua näyttöä pidetään henkilötodisteluna ja esimerkiksi vääriä tositteita katselmusesineinä;
- 3) tuomioistuin voi perustaa ratkaisunsa esimerkiksi kriisitilasta pelkästään niihin tosiseikkoihin, jotka on todennettu kirjanpitoaineistosta, kuten tilinpäätösten tappiollisuuteen, taseen manipulaatiota koskeviin yksityiskohtiin tai kirjanpidosta laskettuun maksukasaumaan.

Laskentatoimen ammattitaidon omaavaa asiantuntijaa tarvitaan siis ennen kaikkea tekemään päätelmiä kirjanpidosta. Laskentatoimen ammattilaisen suorittama rikosperusteinen tarkastus on systemaattisesti toteutettavaa, menetelmiltään todennettavaa ja järjestelmällistä kirjanpitohavaintojen tekoa ja niiden systematisointia (Salminen 1998, 154).

Rikosperusteinen tarkastus on tilintarkastusta aivan erityisistä lähtökohdista suoritettuna. Tässä tarkastusmuodossa toimenpiteiden suorittamista määrittelee hyvän tilintarkastustavan lisäksi mm. pakkokeino- ja esitutkintalaki sekä poliisiorganisaation sisällä poliisilaki. Toisaalta sovellettava lainsäädäntö luo tarkastajalle lisävelvoitteita, mutta antaa myös lisävaltuuksia ja tekee tarkastusta varten tarvittavan informaation hankinnan ja saamisen helpommaksi.

Tässä yhteydessä on syytä mainita, että nimenomaan rikosperusteiseen tarkastukseen ja sen lähtökohtiin pohjautuvaa valmista lähdekirjallisuutta on varsin niukasti käytettävissä. Rikosperusteista tarkastusta on kuitenkin tutkittu

laajalti ja siitä on tehty kansainvälisiä teoksia. Näiden teoksien avulla on ollut mahdollista paneutua vielä tarkemmin kansainvälisen käytännön kautta tarkastuksen suorittamisen yksityiskohtiin.

4.1.2 Tarkastusta säätelevät lait ja säädökset

Rikosperusteista erityistarkastusta koskevaa erityislainsäädäntöä ei ole olemassa. Rikosperusteista tarkastuksia suorittavat talousalan ammattilaiset ovat kuitenkin yhdessä sopineet, että kaikessa tarkastustyössä noudatetaan hyvää tilintarkastustapaa (Tarkastaja 2012). Täten tilintarkastuslain 4 luvun säännökset mm. ammattieettisistä periaatteista, ammattitaidon ylläpitämisestä, hyvästä tilintarkastustavasta, riippumattomuudesta ja esteellisyydestä velvoittavat myös rikosperusteista tarkastusta suorittavaa henkilöä.

Poliisin toimintaa rikoksen esitutkinnan aikana ohjaa esitutkintalaki (ETL). Ensisijaisesti esitutkinnan tarkoituksena on riittävän näytön hankkiminen syyttäjän syyteharkintaa varten. Samoin esitutkinnan voidaan ajatella toimivan myöhemmän oikeudenkäynnin valmisteluna. (Vannela 2011, 150) Esitutkintalaki määrittelee esitutkinnan aikana käytettävissä olevat tutkintakeinot, niiden laajuuden, eri osapuolten roolit, oikeudet ja velvollisuudet sekä tutkinnan aikana muodostuneen tutkintamateriaalin käsittelyyn.

Rikoksen esitutkintaan kiinteästi liittyvä asia ovat pakkokeinot, joita säätelee pakkokeinolaki (PKL). Rikoksen selvittämiseksi, oikeudenkäynnin ja rangaistuksen täytäntöönpanon turvaamiseksi käytetään erilaisia pakkokeinoja. Tällaisia ovat esimerkiksi kiinniottaminen, pidättäminen, takavarikko, kotietsintä sekä henkilötuntemerkkien ottaminen. Edellisten pakkokeinojen, jotka ovat esitutkintaviranomaisen päätöksellä toteutettavia, lisäksi tuomioistuimien voi päättää mm. vangitsemisesta, matkustuskiellosta, vakuustakavarikosta, sekä telekuuntelua, televalvontaa ja teknistä tarkkailua koskevista luvista. (Rikosasiat / pakkokeinot 2013) Rikosperusteista tarkastusta suorittava tarkastaja joutuu kasvoitusten varsinkin takavarikkopykälän kanssa kerätessään mm.

kirjanpitoaineistoa tarkastusta varten. Tarkastajalla on siis oltava tietämys myös pakkokeinolaista.

Poliisiorganisaatiossa toimivan tarkastajan työtä sääntelee lisäksi poliisilaki (PoL), joka määrittelee poliisin tehtäviä ja toimivaltuuksia. Tämä koskee varsinkin tarkastajia, joilla on täydet poliisivaltuudet toimiessaan kaksoisroolissa sekä tarkastajana että tutkinnanjohtajana. Rikostarkastajan virassa toimivalla henkilöllä on myös työssään poliisivaltuudet.

Lainsäädännön lisäksi tarkastajan toimintaa ohjaavat Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) suositukset hyvästä tilintarkastustavasta sekä tilintarkastusalan, mm. KHT-yhdistyksen hyvää tilintarkastusalaa koskevat, ammattikunnan julkaisemat muut ohjeet ja suositukset. Tämän lisäksi tarkastajan on syytä kiinnittää huomiota tilintarkastajia kohtaan tehtyihin valituksiin ja niiden ratkaisuihin, joita TILA sekä tilintarkastusjärjestelmän valvontalautakunta (TIVA) julkaisevat eräänlaisina ennakkotapauksina. (Laadunvarmistuksen käsikirja / liite 2) Edellä mainittujen tarkastajan työtä säätelevien lakien ja ohjeiden lisäksi on olemassa suuri määrä yritysten taloudellista raportointia ja esimerkiksi yritysjärjestelytilanteita sääteleviä lakeja ja ohjeita, jotka tarkastajan on hallittava vähintään hyvin. Näitä ovat mm. kirjanpitolaki ja -asetus, kansainväliset tilinpäätösstandardit (IFRS), osakeyhtiölaki sekä konkurssilaki.

4.2 Rikospöusteisen tarkastuksen laatu

Edellä luvussa 2 on todettu, että tilintarkastajan on huolehdittava tilintarkastustyönsä laadusta ja osallistuttava laaduntarkastukseen. Suomessa rikospöusteisen tarkastustoiminnan laadunvarmistuksen kulmakivenä hyvän tilintarkastustavan lisäksi toimii Laatuksikirja.

Laatukäsikirjan (Liite 2) mukaan rikospöusteinen erityistarkastus perustuu hyvään poliisitoimintaan, talousrikostorjunnan toimintaperiaatteisiin ja soveltuvin osin hyvään tilintarkastustapaan. Tarkastuksen laatuksiteereiksi määritellään

suunnitelmallisuus, olennaisuus, objektiivisuus, virheettömyys, oikeat menetelmät, oikea ajankäyttö, todennettavuus, johtopäätökset, selkeys ja ymmärrettävyys sekä riittävä ammattitaito.

4.2.1 Laadunvarmistus ja ammatillinen koulutus

Poliisihallinnossa tarkastajien laadunvarmistuksesta on huolehdittu laatimalla sisäinen Laadunvarmistuksen käsikirja. Sitä päivitetään säännöllisin väliajoin. Käsikirja pitää sisällään tarkastustoiminnan kuvauksen ja sen roolin ja tavoitteiden määrittelyn, laadun määritelmän hyvän tilintarkastustavan kautta tarkasteltuna, kuvauksen tarkastustoiminnan suunnittelusta ja tarkastuksen eri prosesseista sekä tarkastustyön laadunvarmistuksen ja tarkastajien toiminnan seurannan. Käsikirja toimii myös ohjekirjana laadukkaaseen tarkastusraportin laatimiseen.

Käsikirjassa laadunvarmistuksen yhtenä osa-alueena nähdään asiakaslähtöinen laadunvarmistus. Se tarkoittaa, että tarkastuksen laatua voidaan tiedustella tarkastuksen tulosten hyväksikäyttäjiltä, asianosaisilta, syyttäjiltä ja tuomioistuimilta. Palautteen keräämiseen on myös laadittu erillinen kyselylomake. Toisaalta laadunvarmistuksen kannalta arvokkaita ovat avoimet keskustelut syyttäjän kanssa ennen tuomioistuinkäsittelyä ja myös tuomionannon jälkeen, jolloin tarkastaja pystyy kuulemaan syyttäjän mielipiteen henkilökohtaisesti. Lisäksi mm. tutkintaryhmän sisäisen keskustelu tutkinnan aikana ja sen jälkeen toimii tilaisuutena antaa ja saada palautetta.

Sisäisesti tarkastaja käy keskustelua oman tutkintaryhmänsä sisällä. Tutkinnan aikaiset ja sen päätyttyä järjestetyt palautekeskustelut ovat arvokkaita. (Laadunvarmistuksen käsikirja / liite 2) Näissä tilaisuuksissa rakentavaa palautetta on mahdollista antaa epämuodollisesti ja välittömästi.

Toinen elementti laadunvarmistuksessa on itse raportin laadunvarmistus. Laadukkaaseen raporttiin päästään noudattamalla käsikirjan malleja mm.

tarkastussuunnitelmien ja tarkastuspäiväkirjojen laadinnassa, sekä jatkuvilla keskusteluille, koulutuksella ja käsikirjan päivittämisellä (ks. liite 2).

Ammatillisesta kehittämisestä huolehditaan Laatukäsikirjan mukaan mm. riittäväällä koulutuksella, itseopiskelulla, uusien tutkinnallisten tekniikoiden seuraamisella ja kehittämisellä, lainsäädäntöhankkeiden ja tutkimusten seurannalla ja tarvittavalla kommentoinnilla sekä jatkuvalla tietojen vaihdolla ja yhteistyöllä. Koulutuksen osalta katsotaan tarpeelliseksi hankkia koulutusta myös poliisihallinnon ulkopuolelta. Lisäksi pidetään tärkeänä tarkastajien esiintymistaitoa, sisäistä avointa keskustelua sekä tehokasta ja kattavaa yhteistyötä myös tarkastajien välillä.

Koulutuksen avulla tarkastustyön laatua pidetään yllä mm. vuosittaisilla rikostarkastajien koulutuspäivillä sekä tarvittaessa erikseen hankittavalla poliisihallinnon ulkopuolisella koulutuksella (Tarkastaja 2012). Aiemmin poliisihallinto järjesti erillisen kurssin nimeltään Rikosperusteinen erityistarkastus, jota nykyään ei enää järjestetä. Sen sijaan tarkastajat ovat vaihtelevasti osallistuneet muille Poliisiammattikorkeakoulun (PolAMK) järjestämille talousrikostutkintaan liittyville kursseille. Lisäksi vuosittain järjestetään talousrikostutkinnan koulutuspäivät, joille osallistuvat myös muut talousrikostutkinnassa mukana olevat henkilöt (Rikostarkastaja 2012). Lisäksi tarkastajia kannustetaan itseopiskeluun, tarkastusalan tehokkaaseen ja kattavaan seuraamiseen sekä jopa alaa koskeviin lainsäädäntöhankkeisiin osallistumiseen.

Poliisihallinnon ulkopuolista koulutusta on ajoittain järjestetty kootusti mm. koulutuspäivillä, joissa ammattialaan liittyvän koulutuksen lisäksi on tarjottu mm. kielenhuollon koulutusta. Koulutusta ja kursseja ovat tarjonneet mm. KHT-yhdistys, verottaja ja sisäasiainministeriö. Muutoin koulutuksen järjestämisestä ja siihen osallistumiseen mahdollistamisesta vastaa jokainen poliisiyksikkö erikseen. (Rikostarkastaja 2012)

Kolmantena osana laadunvarmistusta nähdään tarkastustoiminnan hinta-laatu – suhde, jolla tarkoitetaan tarkastuksesta aiheutuneiden kustannusten suhdetta tarkastuksen avulla saaduista tuloksista. Rajallisten resurssien vuoksi tarkastus kohdistetaan vain olennaisiin seikkoihin. Arvokeskeisen laadunvarmistuksen tehtävänä on huolehtia siitä, ettei niukkoja resursseja kuluteta epäolennaisiin seikkoihin.

Käsikirjassa on myös mainittu tavoitteeksi luoda koko valtakuntaan yhtenäinen järjestelmä. Käsikirjaa päivitetään nykyään vähintään neljän vuoden välein. Käsikirjaa voivat päivittää kaikki tarkastajat tarpeen mukaan.

Suomessa ei ole erillistä järjestelmää tuomioistuinten päätösten keräämisestä kullekin tarkastajalle, vaan omien juttujen seuraaminen on jokaisen omalla vastuulla. (Tarkastaja 2012) Ennakkopäätösten ja ylipäänsä tuomiolauselmien seuraaminen voisi kuitenkin olla varsin hyödyllinen tapa lähentää rikostarkastajien, syyttäjien ja tuomioistuinten vuoropuhelua siitä, millainen tarkastustulos on paras mahdollinen rikosepäilyn ilmi tuomiseksi tai sen pois sulkemiseksi.

4.3 Kansainväliset käytännöt rikosperusteiselle tarkastukselle

Tässä kappaleessa käydään lyhyesti läpi Suomen ulkopuolisten maiden rikosperusteisen tarkastuksen menetelmiä. Kappaleessa keskitytään lähinnä joidenkin Euroopan maiden ja Yhdysvaltojen menetelmiin.

Aluksi on todettava, ettei mikään maa maailmassa ole säästynyt eikä tule säästymään talousrikollisuudelta. PricewaterhouseCoopersin (2012) maailmanlaajuisen tutkimuksen mukaan 34 prosenttia tutkimukseen vastanneiden yritysten henkilöstöstä oli kokenut jonkin talousrikoksen organisaatiossa kahdentoista viimeisen kuukauden aikana. Kolme maailmanlaajuisesti yleisintä talousrikosten muotoa olivat varojen väärinkäyttö, kirjanpitorikokset sekä lahjominen ja korruptio. Raportin mukaan trendi on

pikemminkin nouseva, eikä monilla kehittyvillä markkinoilla kyetä vielä edes tunnistamaan talousrikoksia riittävän tehokkaasti.

On selvää, että rikosperusteisen tarkastuksen suorittamisen menetelmät vaihtelevat maittain. Tässä luvussa tarkastellaan menetelmiä Suomen lähinaapureissa sekä Amerikassa. Esimerkiksi Ruotsissa talousrikostutkinta on keskitetty erillisen viranomaisen (Ekobrottsmyndigheten) alaisuuteen. Siellä työskentelevät poliisin, syyttäjän ja muiden talouden erikoisosaaajien kanssa erilliset talousrikostarkastajat, joiden toimenkuva on pitkälti samankaltainen kuin Suomen talousrikostarkastajan (Ekobrottsmyndigheten 2013). Suomen järjestelmään verrattuna eri viranomaisten yhteistyö on kuitenkin selkeästi tiiviimpää ja vaivattomampaa, kun viranomaistahot toimivat saman organisaation alaisuudessa.

Venäjällä rikosprosessi on jaettu kahteen osaan, esitutkintaan ja varsinaiseen tutkintaan. Päävastuussa talousrikostutkinnasta on poliisi, mutta esimerkiksi verorikoksia tutkii erillinen tutkintakomitea. Talousrikostutkinnassa yrityksiin kohdistuvat epäilyt, esimerkiksi epäilty veropetos tai velallisen rikos, tutkitaan esitutkintavaiheessa, ja mm. yrityksen kirjanpidon ja tositteiden tarkastus suoritetaan jo ennen varsinaisen tutkinnan käynnistämistä. Tällöin tarkastuksen suorittaa erillinen tutkintakomitean tai talousrikospoliisin erikoiskoulutuksen saanut viranomainen. Venäläinen järjestelmä eroaa suomalaisesta järjestelmästä siinä, että Suomessa esitutkinta voidaan käynnistää vasta sen jälkeen, kun on olemassa rikosepäily ja asiasta on kirjattu rikosilmoitus. Venäjän järjestelmä eroaa suomalaisesta myös siinä, että talousrikostutkintaviranomaiset, esim. poliisi ja verottaja, eivät tee Venäjällä yhtä tiivistä ja toimivaa yhteistyötä kuin Suomessa. (Koistinen 2012, 370 - 380)

Pohjois-Amerikassa rikosperusteisesta tarkastuksesta käytetään termiä Forensic accounting tai forensic auditing. Yhdysvaltain keskusrikospoliisi FBI (Federal Bureau of Investigation) vastaa liittovaltion talousrikostorjunnasta ja tutkinnasta. FBI:ssä on Suomen keskusrikospoliisin tapaan erityisiä rikostarkastajien virkoja, jotka on sijoitettu FBI:n eri aluetoimistoihin.

Rikostarkastajien työnkuva muistuttaa pitkälti Suomen rikostarkastajan työtä. FBI:n rikostarkastajilta odotetaan vähintään laskentatoimen alan kandidaatin koulutusta ja suositeltavana pidetään erityisen sertifiointin suorittamista [Certified Public Accountant (CPA), Certified Financial Forensics (CFF-AICPA), Certified Fraud Examiner (CFE), Certified Internal Auditor (CIA)]. Lisäksi FBI järjestää uusille rikostarkastajille erillisen kuuden viikon mittaisen koulutuksen ennen työn aloittamista. (FBI 2012)

Edellisessä kappaleessa puhuttiin erityisistä, laskentatoimen alan talousrikostorjuntaan suunnatuista sertifiointeista. Yhdysvalloissa pelkästään rikosperusteiseen tarkastukseen on mahdollisuus erikoistua tietyissä yliopistoissa. Yhdysvalloissa ja myös kansainvälisesti väärinkäytösten torjunnan suurin toimija on ACFE (Association of Certified Fraud Examiners). ACFE tarjoaa taloudellisten väärinkäytösten tutkinnan koulutusta ja opetusta ja sillä on maailmanlaajuisesti yli 60 000 jäsentä. ACFE:n jäsenet voivat suorittaa CFE-sertifiointin (Certified Fraud Examiners), joka on merkinä saavutetusta ammattitaidosta. (ACFE 2012) Suomessa kyseisen auktorisoinnin suorittaneita tilin- tai erityistarkastajia on vielä todella vähän, eikä Suomessa ole huomattu tarvetta erillisille väärinkäytösspesialisteille. (Gullkvist & Jokipii 2012)

4.4 Rikosperusteisen tarkastuksen haasteet

Salminen (1998, 159) mainitsee erääksi haasteeksi rikosperusteisen tilintarkastuksen tulosten ja raportoinnin osalta sen, että kauppatieteellisen koulutuksen saanut tarkastaja saattaa käyttää rikosprosessin kannalta varsin epärelevanttia kieltä. Esimerkiksi termi heikko maksuvalmius ei varmasti aukene suoraan maallikolle kaikessa vakavuudessaan, vaan kyseinen termi pitäisi perustellusti eritellä esimerkiksi kertomalla erääntyneiden laskujen rahamäärä ja osoittaa toiminnan tappiollisuus. Samankaltaisia ongelmia on ilmennyt mm. käytettäessä maksuvalmiuden ja vakavaraisuuden tunnuslukuja, joiden käyttö on niiden vaikean ymmärrettävyyden vuoksi jäänyt vähäiseksi (Tarkastaja 2012). Näytön avaaminen ja havainnollistaminen ovatkin rikostarkastajan haasteina hänen kirjoittaessaan tarkastusraporttiaan.

Toinen haasteista liittyy taloudellisia väärinkäytöksiä koskevaan lainsäädäntöön. Esimerkiksi uuteen vuonna 2006 voimaan tulleeseen osakeyhtiölaissa dekriminalisoitiin yhtiöoikeutta koskevia rangaistussäännöksiä voimakkaasti ilman, että muualla lainsäädännössä olisi tiukennettu liiketoiminnan yhteydessä tehtyjen rikosten ja väärinkäytösten rangaistavuutta. Mm. osakkeenomistajilta poistettiin oikeus tutkia omistamansa yrityksen kirjanpitoa. Muutokset ovat taas johtaneet siihen, että väärinkäytösten paljastumisen ennalta estävä vaikutus on osittain poistunut. Kun kirjanpito on olennaisessa roolissa väärinkäytösten löytämisessä ja ylipäänsä epäilysten heräämisessä, ei mitään rikosprosessia pystytä edes käynnistämään, mikäli kirjanpitoa ei voida tutkia. (TEM 2009, 133 - 135)

4.5 Tarkastusprosessi käytännössä

4.5.1 Tutkintailmoituksesta rikoksen esitutkintaan

Esitutkintalain mukaan esitutkinnan käynnistämiseen riittää se, että on syytä epäillä minkä tahansa rikoksen tapahtuneen. Käytännössä tämä tarkoittaa tutkintapyynnön ja sitä kautta rikosilmoituksen kirjaamista. Ilmoituksen voi tehdä kuka tahansa ja viranomaisen on velvollinen ottamaan ilmoituksen vastaan. Rikosepäilyn johdosta kirjattua esitutkintaviranomaisen ilmoitusta kutsutaan tutkintailmoitukseksi.

Talousrikos tai rikosepäily tulee useimmiten ilmi organisaation sisäisen tai ulkoisen vihjeen tai ilmoituksen kautta. Talousrikoksille tyypilliseen tapaan tutkintapyynnön tekijänä toimii usein toinen viranomaisen, useimmissa tapauksissa verottaja, joissakin tapauksissa rahoitusalan viranomaiset kuten Finanssivalvonta, konkurssiasiamies, valtakunnanvoudin virasto ja ulosottoviranomaiset, työsuojeluviranomaiset sekä tietyt sosiaalivaikuttamisen valvontaviranomaiset sekä vähemmissä tapauksissa myös muut viranomaiset kuten kilpailuvirasto ja ympäristönsuojeluviranomaiset. Tulli toimii itsenäisesti

oman alansa talousrikollisuuden torjunnassa ja tutkii rikokset pääasiassa itse tai yhteistyössä poliisin kanssa. (Muttalainen & Kankaanranta 2011, 25–39)

Lyhyesti voidaan todeta, että verorikokset tulevat ilmi verottajan tekemien verotarkastusten kautta, jolloin verottaja tekee tutkintapyynnön poliisille. Velallisen rikokset tulevat useimmiten ilmi joko konkurssipesien tai ulosottoviranomaisten tutkintapyyntöjen kautta. Kirjanpitorikokset ovat yleisimpänä talousrikoslajina edellisiin kiinteästi liittyviä, ja kyseiset rikokset paljastuvat yleensä joko ulkoisen vihjeen myötä tai tutkittaessa jotakin toista talousrikosnimikettä.

4.5.2 Tarkastuksesta päättäminen ja suunnittelu

Jokaisen rikoksen esitutkintaa, johon rikosperusteinen tarkastus kuuluu, johtaa tutkinnanjohtaja, joka päättää ylipäänsä siitä, suoritetaanko tarkastus. Tutkinnanjohtaja voi olla erikseen tehtävään nimitetty poliisimies, mutta tarkastuksen suorittaja saattaa toimia kaksoisroolissa myös tutkinnanjohtajana. Rikosperusteisen tarkastuksen suorittaa organisaatioon erikseen tarkastustointa harjoittamaan valittu henkilö, jolla on jo ennestään koulutusta ja työkokemusta taloushallinnon alalta. Yleisimmin tarkastuksia suorittaa tarkastajan tai rikostarkastajan nimikkeellä toimivat merkonomin, tradenomin tai kauppatieteiden maisterin koulutuksen saaneet henkilöt. Suomessa tarkastajia on noin 30. (Rikostarkastaja 2012)

Rikosperusteisesta tarkastuksesta päätetään aina tapauskohtaisesti. Teoriassa esitutkintalain 14 §:n nojalla tutkinnanjohtaja vastaa tarkastuksen käynnistämisestä sekä sen johtamisesta. Käytännössä tarkastajan tehtävän laajuus riippuu tehtävänannosta ja käytettävissä olevasta työajasta, tosin monesti tarkastaja saa itsenäisesti arvioida tarkastuksen sisällön (Salminen 1998, 157). Pääsääntöisesti voidaan ajatella, että mikäli tarvittava informaatio on jo saatavilla, ei sitä tarvitse erikseen kaivaa esiin. Tällä viitataan tapauksiin, joissa esimerkiksi toinen viranomainen on jo tehnyt tarkastuksen kohteeseen.

Konkurssipesän erityistarkastuksessa raportoidaan niistä asioista, jotka ovat konkurssipesän hoitamisessa tarpeellisia ja auttavat pesänhoitajia selvittämään konkurssipesän taloudellisia ja aineellisia seikkoja konkurssia edeltävältä ajalta. Näihin seikkoihin kuuluvat mm. yhteisölain ja kirjanpitolainsäädännön noudattamisen tutkiminen, konkurssi-, vero ja muut rikosperusteet sekä maksukyvyyn ja ylivelkaisuuden alkamisajankohdan määrittely. (Laine & Tuokko, 15) Joissakin tapauksissa esimerkiksi kirjanpitolain rikkomiset ovat kokonsa puolesta niin vakavia, että konkurssihallinto tekee asiasta tutkintapyynnön poliisille. Konkurssiyhtiöissä tehtyjen laiminlyöntien määrää kuvaa Timo Tuokon (1995, 157 - 159) tutkimus konkurssipesien erityistarkastushavainnoista. Tutkimuksen perusteella tutkittavista yrityksistä vain 16 prosentissa ei havaittu kirjanpitolain rikkomuksia. Aineistosta havaittiin henkilöiden 28,2 prosentissa yhtiöissä syyllistyneen tekoihin, jotka voidaan luokitella kirjanpitorikoksiksi.

Kuten edellä käy ilmi, erityiset tarkastukset tuottavat usein laajoja tuloksia, ja tarkastusraportit palvelevat myös muita tarkoituspäitä. Tästä syystä tapauksissa, joissa tarkastettavaan yhteisöön ja sen kirjanpitoon on jo suoritettu jokin tarkastus, käydään kyseisen tarkastuksen tuottama informaatio ensin huolellisesti läpi. Rikosperusteista tarkastusta ei juurikaan suoriteta konkurssipesien selvittelyn seurauksena, kun konkurssipesä on jo teettänyt erityistarkastuksen ja tarvittava informaatio on jo saatavilla (Tarkastaja 2012).

Sama tilanne on verorikosten suhteen, joissa tarkastettavaan yhteisöön on suoritettu perusteellinen verotarkastus. Verotarkastuksessa verotarkastaja tarkastaa kohteen toiminnan ja sen laajuuden, vastaavatko kirjanpitomerkinnot tosiasioita ja onko kirjanpidosta ilmenevät tiedot ilmoitettu oikein verohallinnolle. (Verohallinto) Kyseiset toimenpiteet vastaavat melko tarkkaan sitä, mikä on rikosperusteisen tarkastuksen tavoitteena. Siksi tapauksissa, joissa on suoritettu verotarkastus, rikosperusteinen tarkastus tehdään vain erityisestä syystä, esimerkiksi täydentämään jotakin tutkinnan aikana epäselväksi muodostunutta todistelua (Rikostarkastaja 2012, Tarkastaja 2012).

Ylipäänsä rikosnimikkeiden osalta suurin osa rikosperusteisista tarkastuksista tehdään kirjanpitorikoksissa sekä velallisen rikoksissa. Rikosperusteisen tarkastuksen suunnittelun yhteydessä on tarkastettava tarkastuksen neljää päätasoa: yleistarkastus, valikoiva tarkastus, tositekohtainen tarkastus sekä tekotapakohtainen tarkastus (Salminen 1998, 155). Tarkastustasojen sisältöön paneudutaan tarkemmin myöhemmin tässä luvussa.

4.5.3 Rikosperusteinen tarkastus käytännössä

Rikosperusteinen tarkastus muistuttaa toteutustavaltaan ja lähtökohdiltaan muita erityistarkastuksia, varsinkin edellä kerrottua konkurssivelallisen toimintaan kohdistuvaa tarkastusta. Toisaalta mallia voidaan hakea myös tietyin osin tilintarkastuksesta ja verotarkastuksesta. Poliisiorganisaation itse laatimat tarkastusohjeet löytyvät laatukäsikirjasta.

Tutkinnanjohton asettaman tarkastustoimeksiannon pohjalta tarkastaja laatii yhdessä tutkintaryhmän kanssa tarkastussuunnitelman. Suunnitelmasta tulee käydä mm. ilmi tarkastuksen suorittajat, mitä tarkastetaan, miten tarkastus toteutetaan sekä tarkastuksen aikataulu (Laadunvarmistuksen käsikirja / Liite 2).

Poliisiorganisaatiossa on laadittu erillinen tarkastuksen muistilista (Liite 2), jota voidaan käyttää tarkastussuunnitelman laatimiseksi. Aluksi on määriteltävä tarkastusintressi eli se, mitä tarkastuksella halutaan saavuttaa. Tämä vaikuttaa pitkälti koko tarkastusprosessin laajuuteen, käytettäviin menetelmiin jne. Suunnitelma on alustava, ja sitä tarkastetaan ja täydennetään siinä vaiheessa, kun aineisto on koossa ja luetteloitu (Laadunvarmistuksen käsikirja, Liite 2).

Puhtaassa lakisääteisessä tilintarkastuksessa tarkastuksen lähtökohtien suunnittelussa keskeistä on arvioida virheiden ja petosten riskien mahdollisuus. Tapaan arvioida riskejä voidaan lähestyä kahdesta näkökulmasta: petoksen tekemiseen kannustavien tekijöiden sekä petoksen tekemisen mahdollisuuden arviointi. Toisaalta riskien arvioinnissa on otettava huomioon, onko kyseessä

taloudellisen raportoinnin tahallinen vääristely vai yrityksen varojen väärinkäyttö. Ensimmäisessä on usein kyse nimenomaan yrityksen johdon tahallisista toimista. Tästä syystä ennen tarkastusta riskejä tulisi arvioida kolmesta eri näkökulmasta:

- 1) Johdon suhtautuminen ja vaikutus organisaation kontrolliympäristöön;
- 2) Toimialan olosuhteet, sekä taloudellinen että lainsäädännöllisen toimintaympäristö;
- 3) Toiminnalliset erityispiirteet ja organisaation taloudellinen tasapaino (taloudellinen tila, kannattavuus ym.) (Arens & Loebbecke 2000, 145 - 147)

Tilintarkastus on siis tarkastuksen suunnittelun osalta viety huomattavasti pidemmälle riskien arvioinnin avulla esimerkiksi verrattuna rikosperusteiseen tarkastukseen. On toki huomattava, että rikosperusteisen tarkastuksen lähtökohdat ovat hyvin erilaiset ja useasti tarkastuskohteet ovat sellaisia, ettei mitään sisäisiä kontrollimenetelmiä ole ollut edes käytössä. Tästä huolimatta on syytä pohtia, olisiko tilintarkastusalan riskienarviointimenetelmillä käyttöä myös talousrikostutkinnassa.

4.5.4 Aineiston kerääminen

Pascon (2012, 57) mukaan menestyksekkään talousrikoksen tutkimusprosessin kannalta todistusaineiston keräämiselle on olemassa kolme kriittistä tekijää: kuulustelut, dokumentaatio ja tarkkailu. Tässä luvussa tarkastellaan tilintarkastuksen ja rikosperusteisen tarkastuksen eri tapoja kerätä aineistoa johtopäätösten tekoja varten.

Tilintarkastuksessa aineisto koostuu pääasiassa yrityksen kirjanpidosta, tilinpäätöksestä ja sen liitetiedoista, tositteista, pöytäkirjoista ja muista yrityksen eri toimintojen dokumentaatiosta. Rikosperusteisessa tarkastuksessa aineisto on periaatteessa sama. Kun ensisijainen tarkastuksen tarkoitus on saada näyttö

rikokseen, helpoin keino näytön kasaamiseen on olemassa olevan kirjallisen materiaalin pohjalta.

Myös rikosperusteisessa tarkastuksessa aineiston keruuvaiheessa on mietittävä, millaista aineistoa kerätään. Aineiston on oltava ensinnäkin relevanttia. Tämä tarkoittaa sitä, että käytettävän todistusaineiston on oltava sellaista, että sen esittäminen tekee jonkin rikoksen tekoon vaikuttaneen asian olemassaolon todennäköisemmäksi tai vähemmin todennäköisemmäksi, kuin mitä olisi ilman kyseistä todistusaineistoa. Toisaalta aineiston on oltava olennaista, eli vaikka aineisto olisikin paikkansa pitävää, sen on selitettävä tapahtunutta rikosta. Esimerkiksi, mikäli henkilöä epäillään kavalluksesta, hänen siirrettyään 100 000 euroa pankista omalle tililleen, ei ole olennaista tietää, mitä siirtotapaa henkilö on käyttänyt siirtäessään varat omalle tililleen. Kolmanneksi, aineiston on oltava pätevää. Tämä vaatimus on tietenkin harkittava tapauskohtaisesti, ja esimerkiksi asiakirjojen osalta voidaan yleispätevästi todeta, että väärennetyt asiakirjat eivät ole päteviä todistusaineistoksi. Esimerkiksi asiantuntijahaastattelujen sekä todistajakuulustelujen osalta pätevyyden vaatimusta on peilattava henkilön itsensä ymmärryksen kautta (Pasco, 63 – 82).

Kuten edeltä on käynyt ilmi, tarkastajan tärkein todistusaineisto syntyy yrityksen kirjanpidosta. Mikäli kirjanpitoa ei ole, todistusaineistoa ryhdytään kasaamaan tositteista sekä mm. pankkitiliotteista. Näiden lisäksi tarkastajalla on käytössään erilaisia viranomaisrekistereitä, joista on mahdollista löytää yrityksen hallintoa koskevia tietoja, kuten kaupparekisteritiedot. Verottajalta tarkastaja saa taas tietoonsa verotushistoriaa ja veroilmoituksia. Ulosottoimelta taas voidaan hankkia tietoa mm. yrityksen omaisuudesta. Esitutkintaprosessi antaa myös paljon muita mahdollisuuksia tietojen saamiseen muiden viranomaisten lisäksi myös yksityisiltä tahoilta. (Laatukäsikirja, Rikostarkastaja 09.02.2012, Tarkastaja 2012)

Yrityksen hallusta löytyvä materiaali saadaan yleensä kotietsinnän ja takavarikon kautta. Tutkittaviin talousrikoksiin liittyy yleensä varsin vakavia

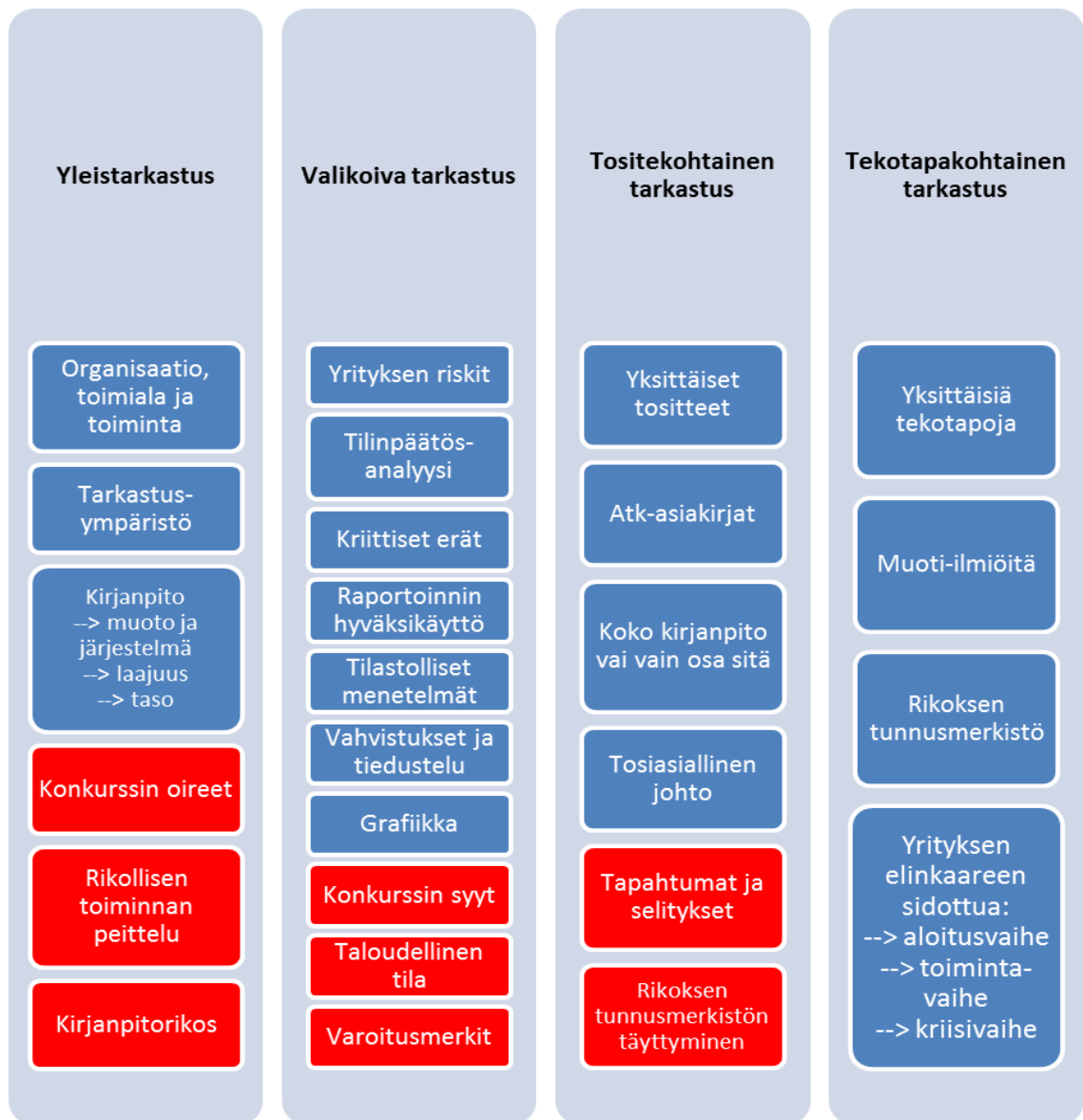
rikosnimikkeitä ja rikosten törkeitä tekemuotoja. Pakkokeinojen käytön laajuus taas riippuu tutkittavasta rikosnimikkeestä ja sen laissa säädetystä rangaistusmaksimista. Esimerkiksi kirjanpitorikoksesta voidaan tuomita henkilö enintään kahdeksi vuodeksi vankeuteen. Täten pakkokeinolain mukaan esitutkintaviranomainen on rikoksen selvittämiseksi oikeutettu takavarikon lisäksi mm. kotietsintään ja postilähetyksen takavarikkoon.

Varsinkin suurten tarkastuskohteiden kohdalla tarkastusaineiston suuruus saattaa olla ongelma. Jatkoprosessien helpottamiseksi aineiston keruun jälkeen kaikki käytettävissä oleva aineisto on luetteloitava. Tämän avulla pystytään myös varmistumaan siitä, että tarkastus on ylipäänsä toteutettavissa (Laadunvarmistuksen käsikirja, Liite 2).

4.5.5 Tarkastusprosessi

Tarkastusprosessi etenee laaditun tarkastussuunnitelman mukaisesti. Laadunvarmistuksen käsikirjassa tarkastusprosessi jaetaan kahteen eri tarkastusvaiheeseen, yleistarkastukseen ja tekotapakohtaiseen tarkastukseen. Tilintarkastuksessa hankittavasta tiedosta käytetään nimitystä tilintarkastusevidenssi. Se on tietoa, jota tilintarkastaja käyttää lausuntonsa perustana olevien johtopäätösten tekemiseen (Halonen & Steiner, 82). Tarkoitukseen sopivan, relevantin ja luotettavan tarkastusevidenssin hankkiminen voidaan katsoa olevan myös rikosperusteisen tarkastuksen tavoitteena. Apuna tarkastajalla on myös tarkastuksen muistilista (Liite 2).

Seuraavalla sivulla kuvassa 3 Salminen (1998, 156) on jaotellut velallisen rikoksien osalta rikosperusteisen tarkastuksen neljä päätasoa ja tavoitteet:

Kuva 3. Rikosperusteisen tarkastuksen neljä päätasoa

4.5.6 Yleistarkastus

Ensimmäiseksi suoritetaan yleistarkastus, jonka tarkoituksena on saada yleiskäsitys tarkastuskohteesta ja sen toiminnasta, sekä löytää viitteitä mahdollisista kirjanpitorikoksista ja taloudellisista vaikeuksista (Laadunvarmistuksen käsikirja 14). Yleisessä tarkastuksessa selvitetään yhtiön rakenteen, toimialan, omistussuhteiden ja hallinnon lisäksi toimintaympäristö ja siihen liittyvät riskit. Laatukäsikirjassa mainitaan, että riskien arvioinneissa voidaan käyttää tilintarkastusalaalla käytössä olevia riskienarviointimenetelmiä.

Kyseistä tarkastusmenetelmää ei kuitenkaan ole suoraan johdettavissa rikosperusteiseen tarkastukseen sen lähtökohtien vuoksi. Yleisen tarkastuksen vaihe muistuttaa riskiperusteisen tilintarkastuksen suunnitteluvaihetta (ks. Luku 2.2).

Yleistarkastukseen kuuluu myös kirjanpitojärjestelmään tutustuminen. Lisäksi kirjanpidon osalta on taltioitava tilinpäätökset, tilintarkastuskertomukset, laaditut tilintarkastuspöytäkirjat, tuloslaskelman ja taseen erittelyt, yhtiökokousten, hallituksen ja muiden asiaankuuluvien hallintoelinten pöytäkirjat (Laadunvarmistuksen käsikirja, Liite 2). Usein yleistarkastuksessa käydään lävitse myös kirjanpidon pääkirjat, päiväkirjat, apukirjanpidot, kustannuslaskelmat, taseet, kirjanpidon tositteet, kassakirja, inventaariot, pankkitiliotteet ja veroilmoitukset.

Yleistarkastuksessa kirjanpidosta selvitetään tilijärjestelmä, koneellinen kirjanpidon järjestelmä sekä kirjausketju. Tilijärjestelmä koostuu kirjanpidon tilipuitteista (tilikartat) ja kirjaussuunnitelmasta, joista käy mm. ilmi, mitä liiketapahtumia kullekin tilille kirjataan ja millainen yhteys tileillä on kirjauksia ja tilinpäätöstä tehdessä. Koneellisella kirjanpitojärjestelmällä taas tarkoitetaan tarkastuskohteessa käytössä ollutta kirjanpito-ohjelmistoa ja laitteistoa, aineiston tallennusmuotoa jne. (KILA 2000) Kirjausketjulla (engl. audit trail) tarkoitetaan taas jokaisen liiketapahtuman kirjaamista siten, että yhteys tuloslaskelmaan ja taseeseen on vaikeuksitta todettavissa eli jokaista liiketapahtuman käsittelyä on mahdollista seurata tositteesta aina tilinpäätökseen kirjaamiseen saakka. (KILA 2011)

Yleistarkastuksessa myös kirjanpidon laajuuden selvittäminen on tärkeää mm. kirjanpitorikoksen kannalta, sillä kirjanpitorikoksen tunnusmerkistössä edellytetään oikean kuvan saamisen vaikeutumista yrityksen tuloksesta ja taloudellisesta tilanteesta. Kirjanpidon laajuudella tarkoitetaan ylipäänsä ajallista laajuutta, määrällistä laajuutta, euromääräistä laajuutta sekä tilipuitteiden ja reskontran laajuutta (Laadunvarmistuksen käsikirja, Liite 2).

Yleistarkastuksen valmistuttua on syytä tarkastella tuloksia ja sitä, millä tavoin tarkastusta ryhdytään hoitamaan eteenpäin. On pidettävä mielessä koko esitutinnan tavoite, eli oikeustositseikkojen näyttäminen. Tätä varten yleistarkastuksen jälkeen, tiedettäessä kaikki epäillyt rikosnimikkeet, suoritetaan tekotapakohtainen tarkastus.

4.5.7 Tekotapakohtainen tarkastus

Tekotapakohtainen tarkastus keskittyy kunkin rikoksen tunnusmerkistön mukaisten asioiden selvittämiseen. Tässä vaiheessa rikoksesta on olemassa epäily. Tarkastuksen avulla on tarkoitus etsiä niitä tunnusmerkistötekijöistä, jotka vahvistavat epäilystä. (Laadunvarmistuksen käsikirja) Vaiheen lähtökohdat eroavat normaalin tilintarkastuksen toteutusvaiheesta siinä, että tässä vaiheessa tilintarkastuksessa voitaisiin edelleen testata tarkastuskohteen kontroleja, niiden toiminnan tehokkuutta olennaisten virheellisyyksien estämisessä ja havaitsemisessa ja korjaamisessa. Sen sijaan toteutusvaiheen aineistotarkastustoimenpiteet vastaavat soveltuvin osin niitä toimenpiteitä, joita suoritetaan rikosperusteisen tarkastuksen tekotapavaiheessa (Halonen & Steiner 2010, 235).

Tunnusmerkistöt vaihtelevat eri talousrikosnimikkeiden mukaan, kuten luvussa 3 kävi ilmi. Esimerkiksi yleisimmän talousrikoksen, kirjanpitorikoksen kohdalla tunnusmerkistö täyttyy, kun kirjanpitoon on merkitty virheellisiä tai harhaanjohtavia tietoja ja tästä johtuen kirjanpitovelvollinen on vaarantanut oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tällöin sovelletaan nimenomaan kirjanpitolain säännöksiä ja verrataan, onko kirjaukset tehty voimassaolevan lainsäädännön mukaisesti. Samoin rangaistavaa on kirjanpitoaineiston kätkeminen tai hävittäminen. Tällöin rikosperusteista tarkastusta kirjanpitoon on mahdotonta suorittaa ja tarkastaja joutuukin saatavissa olevien tositteiden avulla tekemään oman yhteenvetonsa kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tilanteesta (Tarkastaja 2012).

Tilintarkastuksessa analyttisillä aineistontarkastustoimenpiteillä tarkoitetaan ISA:n standardin 520 mukaan taloudellisen informaation arviointia, jolloin analysoidaan sekä taloudellisten että muiden kuin taloudellisten tietojen välillä olevia vakuuttavalta tuntuvia yhteyksiä. Niillä voidaan myös tarkoittaa tunnistettujen vaihteluiden tai yhteyksien tutkimista silloin, kun nämä ovat ristiriidassa muun relevantin tiedon kanssa. Tarkastettavan kohteen taloudellista informaatiota voidaan verrata esimerkiksi aiempien tilikausien vertailukelpoisiin lukuihin, yhteisön omiin tunnuslukuihin kuten budjettiin tai ennusteisiin, tilintarkastajien muodostamiin odotusarvoihin (esim. poistoarvio) tai toimialaa koskevaan vastaavaan informaatioon. (Halonen & Steiner 2010, 251)

Esimerkkinä törkeästä kirjanpitorikoksesta voidaan käyttää korkeimman oikeuden ennakkopäätöstä 32 / 2008. Tapauksessa A oli osakeyhtiön edustajana merkinnyt virheellisesti yhtiön kirjanpitoon kuluksi erään liikerakennuksen purkua koskevan 120 000 markan tekaistun laskun. A oli lisäksi jättänyt kirjaamatta yhtiön kirjanpitoon 66 170 markan suuruisen palautuksen yhtiön aikaisemmin eräälle toiselle yhtiölle mainitun rakennuksen purkutyöstä maksamasta määrästä ja yhtiön puunmyynnistä saamia tuloja 29 168 markkaa. Korkein oikeus katsoi A:n menettelyn täyttäneen rikoslain 30 luvun 9 a §:n 2 kohdan mukaisesti törkeän kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön.

Kyseisen tapauksen rikosperusteinen tarkastus on vaatinut mm. kirjanpidon vertailua tilitietoihin, ja laajempaa kirjanpidon ja tilinpäätöksen yhteyden tutkimista. Analyttisten toimenpiteiden laajuus riippuukin siitä, millainen tarkastettava yhteisö ja on kuinka massiivisia toimenpiteitä asioiden selvittämiseksi ylipäänsä joudutaan suorittamaan.

Toinen talousrikoslaji, jossa rikosperusteinen tarkastus on suuressa roolissa, on velallisen rikokset. Koska esimerkiksi velallisen epärehellisyyttä ja sen rangaistavuutta tarkastettaessa olennaista on se, että tekijä tai yhtiö on joutunut käyttäytymisensä seurauksena maksukyvyttömäksi tai maksukyvyttömyys on oleellisesti pahentunut eli ns. maksukyvyttömyysedellytys täyttyy, on sen todentaminen esitutkinnan aikana olennaista (Lehtonen 2006, 32). Yhtä lailla

maksukyvyttömyysedellytys pätee konkurssimenettelyssä, jossa maksukyvyttömyyden indisioiksi eli olettamiksi luetaan mm. maksujen lakkauttaminen, tulokseton ulosotto ja se seikka, että kirjanpitovelvollinen velallinen ei ole viikon kuluessa velkojan maksukehotuksen saatuaan maksanut tämän selvää ja erääntyntä saatavaa (Koulu & Lindfors, 2010, 81 – 82).

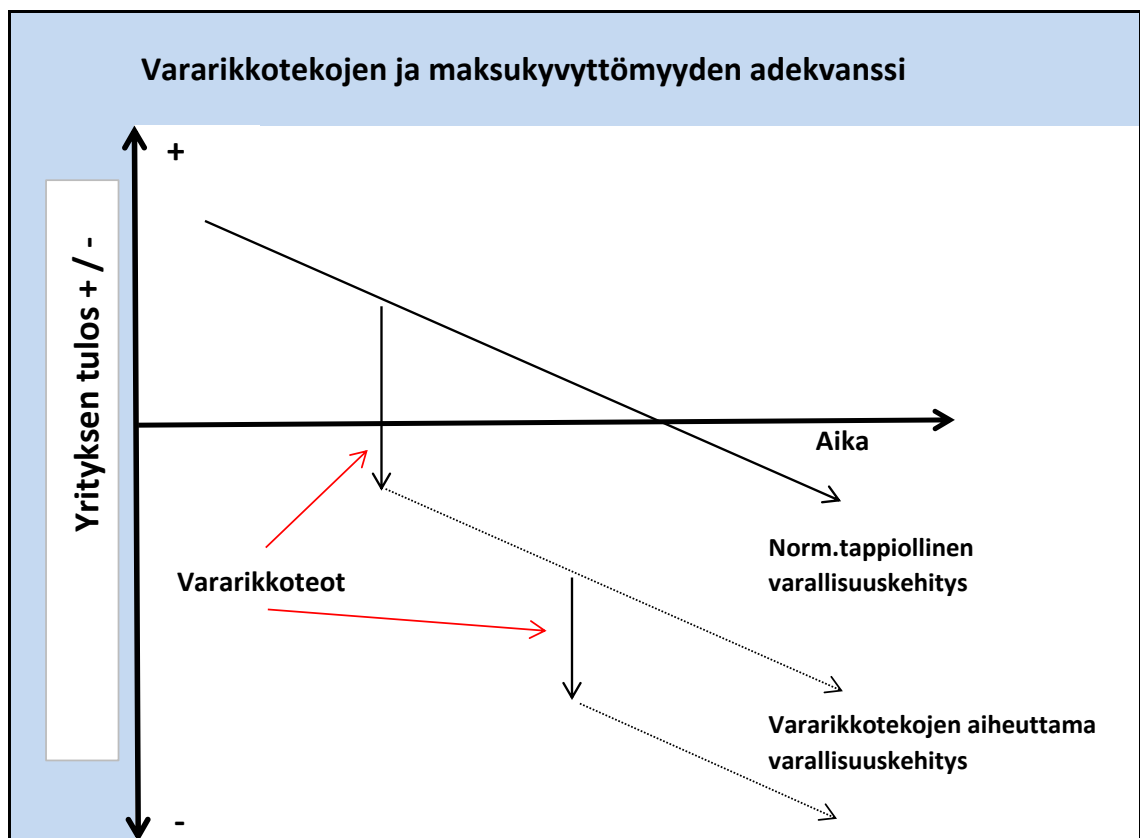
Lähtökohtana on siis tutkia sitä, pystyykö yritys tulonsa ja menonsa huomioon ottaen todellisuudessa selviytymään veloistaan niiden erääntyessä. Maksukyvyttömyyttä osoittavia seikkoja on mm. varojen ja velkojen suhde, maksamattomat suoritukset, runsaat maksuviipeet, toiminnan tappiollisuus, heikko tulo-rahoitus, kannattavuus ja maksuvalmius sekä oman pääoman negatiivisuus. (Blumme et al. 2010, 166)

Rikosperusteisen tarkastuksen avulla maksukyvyttömyys voidaan todeta kirjanpitoaineistoon perustuvilla teknisillä laskelmilla. Ilpo Kähkönen on tutkimuksessaan (1997) todennut maksukyvyyn siten, että se sisältää sekä staattisen että dynaamisen maksukyvyyn osatekijät. Kähkönen mukaan maksukyky on erotus, joka muodostuu kohdistettaessa velallisen maksuun käytettävissä olevat varat ja kassatulot tietyssä ajanjaksona samana ajanjaksona erääntyviin maksuvelvoitteisiin, joita ovat tarkasteluajanjakson menot ja kyseisenä tarkasteluajanjaksona erääntyvät velat ja vastuut. Maksukyvyttömyys on luonnollisesti maksukyvyyn puuttumista.

Maksukyvyttömyyttä arvioitaessa on yhtä aikaa arvioitava kassavirtoihin perustuvien ja taseeseen perustavan arviointimenetelmien keinoin. Yleensä molempia laskelmia tarvitaan, jotta maksukyvyttömyys voidaan todeta luotettavasti. (Blumme et al. 2010, 171–172) Liitetaloustieteessä maksukyvyttömyyden vastakohtana, maksuvalmiuden, määrittely ei ole yksinkertaista, koska esimerkiksi tilikauden päättymispäivä edustaa vain yhtä tilikauden päivää, eivätkä yrityksen rahavarat ja lyhytaikaiset velat (esim. ostovelat) ole välttämättä tyypillisellä tasolla. Maksuvalmiutta mitataan erilaisilla tunnusluvuilla, tavallisimmin current ratio ja quick ratiolla. Quick ratio mittaa yrityksen rahoitusomaisuuden määrää suhteessa lyhytaikaisen vieraan

pääoman määrään. Current ratio on quick ration kaltainen, mutta current ratio katsoo, että lyhytaikaista vierasta pääomaa on mahdollista hoitaa rahoitusomaisuuden lisäksi myös vaihto-omaisuudella. (Leppiniemi & Kykkänen 2009, 167 - 168) Rikosperusteisessa tarkastuksessa näitä mittareita voidaan käyttää laskennassa apuna, mutta viimeistään tarkastuskertomuksessa ne täytyy avata tarkemmin ja paremmin ymmärrettäviksi (Tarkastaja 2012).

Seuraavassa kuvassa (kuva 4) Salminen (1998) kuvaa velallisen rikoksiin liittyvien vararikkotekojen vaikutusta yrityksen tulokseen ja maksukyvyttömyyden kehittymiseen. Kuvio kertoo, että tunnusmerkistön kannalta on olennaista tunnistaa vararikkoteot, niiden suuruus sekä mahdollisimman tarkka ajankohta. Lisäksi on pystyttävä erottamaan normaali, tappiollinen varallisuuskehitys siitä, millä tavalla maksukyvyttömyys on todellisuudessa aiheutunut.

Kuva 4. Vararikkotekojen ja maksukyvyttömyyden adekvanssi.

Korkeimman oikeuden ennakkopäätöksessä R2010/289 käsiteltiin törkeää velallisen epärehellisyyttä. A:lle, joka oli huomattavan ylivelkaantunut ja jolta oli peritty pitkään velkoja ulosottoteitse, oli siirretty varoja X Oy:stä ja A Oy:stä ilman hyväksyttävää syytä. Varoja oli siirretty usean vuoden aikana yhteensä useiden satojen tuhansien eurojen arvosta, eikä A ollut käyttänyt varoja velkojensa maksuun. A:n katsottiin syyllistyneen törkeään velallisen epärehellisyyteen.

Salminen (1998, 159) on tutkinut velallisten rikoksia koskevien tuomioiden ja niiden perustelujen sisältöä maksukyvyttömyyden määrittelyn osalta. Salmisen mukaan perusteluista puuttuvat kaikki täsmälliset analyysit, esimerkiksi rahoitusrakenteen tai liikelaskennan tunnusluvut. Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, ettei niillä olisi merkitystä itse tuomiossa. Sen sijaan Salminen kritisoi laskentatoimen asiantuntijoiden liian teoreettista näkökulmaa ja kaipaa käytännönläheisempää lähestymistapaa rikosperusteiseen tarkastukseen. Nykyään usein liiketaloudessa käytettyjen tunnuslukujen suoraa käyttöä rikosoikeudellisen näytön esittelemisessä vältetään ja luvut pyritään avaamaan niin helposti ymmärrettäväksi kuin mahdollista (Tarkastaja 2012).

4.5.8 Yhteistoiminta esitutinnan aikana

Kaikkien rikostyyppien esitutkinnassa tutkintaviranomaisen ja rikosprosessin seuraavan vaiheen vastuuhenkilön, syyttäjän, yhteistyö alusta saakka on tärkeää. Yhteistyön merkitys korostuu tutkinta-ajoiltaan pitkissä ja laajoissa talousrikosjutuissa. Vuoden 2014 alussa voimaan tulleen uuden esitutkintalain perusteella yhteistyö syyttäjän ja esitutkintaviranomaisen välillä lisääntyy määrältään, monipuolistuu ja painottuu esitutkinnan alkuvaiheisiin. Uudistuksella on pyritty yhdistämään syyttäjän ja esitutkintaviranomaisen osaaminen jo esitutkintavaiheessa, mikä palvelee myöhemmin syyteharkintaa ja tuomioistuinkäsittelyä. (Valtakunnansyyttäjänvirasto 2013) Suomessa oli vuonna 2009 yhteensä 33 talousrikosten päätoimista erikoissyyttäjää, jotka hoitavat vaikeimmat talousrikostapaukset. (Muttalainen & Kankaanranta 2011)

Syyttäjän kaksi keskeisintä tehtävää rikosprosessissa ovat syytteen nostamisesta päättäminen sekä syytteen ajaminen tuomioistuimessa. Rikostarkastajan kannalta olennaisempi vaihe on ensin mainittu, jossa syyttäjä on tiiviisti yhteydessä esitutkintaa suorittaviin viranomaisiin. Itse syyteharkinta voi alkaa jo esitutkinnan aikana siten, että syyttäjä rajoittaa esitutkintaa joko päättämällä kohdistaa tutkinta vain joihinkin tiettyihin tekoihin tai jopa päättämällä koko esitutkinnan lopettamista. Syyttäjällä on esitutkintalain mukaan myös viime kädessä vastuu siitä, että esitutkinta-aineisto ja todistusmateriaali ovat tarpeeksi kattavia ja että juttu on tutkittu riittävän laajasti. Syyttäjän toiminnan ajallista ulottuvuutta esitutkinnasta tuomioistuin käsittelyyn kutsutaan jatkuvaksi syyteharkinnaksi. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että syyttäjän tulisi olla mukana rikosasiassa esitutkinnasta lähtien ja syyttäjällä tulisi tarvittaessa olla valmiudet tarkistaa jo kerran esittämiään arviointeja ja niiden perusteella esittämiään vaatimuksia ja niiden perusteita prosessin myöhemmissä vaiheissa. (Virolainen & Pölönen 2004, 32–33)

Pääkaupunkiseudulla käynnistyi vuonna 2004 talousrikosten yhdenmukainen esikäsittelytoiminto, jossa syyttäjät ovat olleet alusta asti mukana. Yhteistyö on mm. edesauttanut paneutumista tutkinnan ja tunnusmerkistön kannalta olennaisiin seikkoihin ja syyttäjien sitoutumisen juttujen käsittelyyn nähdään parantuneen. Vuonna 2010 poliisilaitoksissa on muodostettu alueellisia talousrikostorjuntaverkostoja, joissa paikallisten syyttäjien on ollut määrä olla aktiivisesti mukana. (VTV 2011, 90)

Talousrikosjuttujen kannalta syyttäjän informoiminen jo esitutkinnan alkuvaiheessa on tärkeää. Tällöin syyttäjä kykenee jo alkuvaiheessa antamaan juridista osaamistaan ja kokemustaan esimerkiksi sille, millaista näyttöä kunkin rikoksen osalta tulisi vaatia, mihin tutkintaa kannattaa suunnata ja mitä rikosnimikkeitä kannattaa ylipäänsä ryhtyä tutkimaan. Rikostarkastajan ja syyttäjän yhteistyö tulee olla tiivistä koko rikosprosessin ajan.

4.6 Tarkastuksen tulos

Suomessa tarkastustulosten raportointia ei ole muotoseikoiltaan määritelty, vaan raportin on oltava ymmärrettävä ja sisällettävä oikeat asiat. Kuten muiden tilintarkastuksen erityistapausten kohdalla, rikosperusteisen tarkastuksen raportoinnin muoto riippuu raportin lopullisista käyttäjistä. Rikosperusteisen tarkastuksen tapauksessa raportin tulisi esitellä syyttäjälle ja myöhemmin tuomioistuimelle niitä seikkoja, jotka toimivat näyttönä epäillyn rikosoikeudelliseen syyllisyyteen. (Erityistarkastukset 2000, 60) Laadunvarmistuksen käsikirjan (Liite 2) mukaan raportissa tulisi ainakin mainita toimeksianto, käytetty aineisto, tiivistelmä tarkastettavan yhtiön toimialasta, toiminnasta, omistuksesta jne. sekä tärkeimpänä tarkastushavainnot ja yhteenveto tarkastushavainnoista. Raportin lopussa on tarkastajan allekirjoitus ja päivämäärä.

Tuokko & Laine (2000) ovat kuvanneet raportin sisältöä konkurssivelallisen erityistarkastuksessa. Sen lisäksi, mitä edellä Laatu-käsikirjan perusteella on mainittu, raportissa tulisi olla myös selvitettyä tarkastettavan yhteisön kirjanpito ja sen taso, kannattavuuden ja taloudellisen aseman kehitys, maksukyvyttömyys- ja ylivelkaisuustarkastelu, johdon toiminta ennen konkurssia, poikkeukselliset liiketoimet ja mahdolliset takaisinsaannit sekä pesäluettelon ja kirjanpidon vertailu. Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus sisältää erityistarkastuskertomuksen rakenteesta konkurssitapauksessa on tutkimukseen liitteenä (Liite 1).

Raportin aluksi selvitetään siis toimeksianto, sen sisältö ja siihen mahdollisesti sisältyvät rajaukset.

Edellä mainituista yksi tärkeimmistä osioista erityistarkastuksen tavoitteista riippumatta on poikkeuksellisten liiketoimien ja mahdollisten takaisinsaantien raportointi. Poikkeuksellisten liiketoimien osalta tulevat kyseeseen varsinkin lain

ja yhtiöjärjestyksen vastaiset liiketoimet sekä muut yrityksen toiminnan kannalta poikkeuksellisenä pidettävät liiketoimet. (Laine & Tuokko 2000, 68)

A. Pasco (2008, 63 - 65) määrittelee, että tarkastusraportin tulisi olla rakenteeltaan samanlainen kuin tutkimus. Raportissa kuuluu olla asian esittely (johdanto), raportin runko sekä johtopäätökset. Johdannossa esitellään olennaiset tiedot aiheen esittelemiseksi, tutkimustavat ja tutkimusten ajankohdat, suositellut syytekohtat, sekä tarkastuksessa käytetyt todistelumenetelmät. Lisäksi johdannossa esitellään yrityksen historiaa, taloudellista toimintaa ja sen laajuutta. Raportin rungossa esitellään se, mitä tarkastuksessa on saatu selville tukemaan epäillyn syyllisyyttä. Kaikki tarkastuksessa tehdyt havainnot eritellään lyhyesti sanallisesti ja tarvittaessa havainnollistavilla laskutoimituksilla. Tässä kohtaa on syytä muistaa viitata huolellisesti jokaisen yksittäisen havainnon kohdalla viitata relevanttiin laskelmaan, jotka voi esittää raportin liitteenä. Johtopäätöksissä vedetään yhteen syytteitä tukevat seikat ja miten näihin päätelmiin on päädytty. Talousrikosten kohdalla olennaista on myös mainita rikoksella tavoiteltu tai saavutettu hyöty, esimerkiksi vältettyjen verojen määrä, sekä seuraamuskannanotto rikosoikeudellisiin seuraamuksiin.

Edellä mainittu E. Pascon malli perustuu amerikkalaiseen talousrikostutkintakäytäntöön. Se vaikuttaisi olevan selvästi yksityiskohtaisempi suomalaiseseen käytäntöön verrattuna. Lisäksi on huomioitava, että suomalaisessa tarkastusraportissa, kuin sen paremmin esitutkintapöytäkirjassakaan, ei oteta vielä mitään kantaa rikosoikeudellisiin seuraamuksiin. Tämä on syyttäjän tehtävä.

Tarkastusraportti laskelmineen liitetään yleensä esitutkintapöytäkirjaan sellaisenaan. Koska tarkastustuloksia on yleensä mahdotonta avata tarkastuskertomuksessa täysin tyhjentävästi, kutsutaan tarkastuksen suorittanut henkilö usein tuomioistuinkäsittelyyn asiantuntijatodistajaksi selventämään tarkastusta ja raporttia.

4.6.1 Todistaminen oikeudessa

Asiantuntijaroolinsa vuoksi tarkastaja joutuu tarkastustyönsä lisäksi hyvin usein todistamaan oikeuteen. Todistaminen liittyy nimenomaan tarkastajan laatimaan, esitutkintapöytäkirjan liitteenä olevaan tarkastuksen kirjalliseen raporttiin. Tarkastajalle haasteen tuo talousrikosten tutkinnan ajallisesti pitkä prosessi, joka kestää useimmiten vuosikausia. Tarkastusprosessin päättymisestä saattaa kulua pitkään, ennen kuin asia on esillä tuomioistuimessa. Tästä syystä tarkastajan on täytynyt tehdä tarkat muistiinpanot tarkastusprosessin aikana.

Tarkastajan on valmistauduttava huolellisesti oikeudenkäyntiä varten mm. käymällä tarkastusprosessin aikana kerätyt työpaperit lävitse, sillä oikeudessa todistelun on pohjauduttava raporttiin ja työpapereihin (Laadunvarmistuksen käsikirja, Liite 2). Työpapereilla tarkoitetaan tässä yhteydessä prosessin aikana tehtyjä muistiinpanoja, laskelmia, taulukoita, johtopäätöksiä ym. jotka tarkastaja on taltioinut tarkoituksella odottamaan oikeudenkäyntiä (Tarkastaja 2012). Tarkastajan on myös huomioitava, että hänen mahdollisesti oikeudenkäynnissään käyttämät laskelmat ovat sellaisessa muodossa, että ne voidaan esittää ymmärrettävästi ja mahdollisimman yksinkertaisesti. Jokaisen eri tarkastuksen osalta on hyödyllistä kasata hyvin järjestelty kansio, joka sisältää dokumentit, laskelmat sekä muun todistusaineiston, jota tarkastuksen aikana on kerätty. Tämä kansio on sitten helppo ottaa mukaan tuomioistuinkäsittelyyn todistajan aitioon. (E. Pasco 2012, 221)

Helsingin syyttäjänviraston mukaan oikeudenkäyntiaineiston sähköinen esittäminen olisi mahdollista jo nykyään tuomioistuinkäsittelyssä. Syyttäjänvirasto on yhdessä Helsingin poliisilaitoksen ja käräjäoikeuden kanssa päättänyt käynnistää sähköisen esittämisen laajoissa talousrikosasioissa. Suunnitelman mukaan pääkäsittelyssä asiakirjat näytettäisiin heijastettuina ja ennen pääkäsittelyä jokaisella asianosaisella olisi käytössään tuomioistuimen antama aineisto DVD -levykkeellä. (VTV 2011, 70) Tämän perusteella myös esitutkintavaiheessa saatu aineisto voitaisiin jo valmiiksi muuttaa sähköiseen muotoon, kuten joillakin poliisilaitoksilla jo tehdään. Tämä eittävä vähentäisi

myös tarkastajan työtä hänen valmistautuessaan todistamaan oikeudenkäynnissä.

Todistamisesta on syytä keskustella etukäteen jutun syyttäjän kanssa. Syyttäjän kanssa käydään läpi todisteluteemoja sekä sitä, mihin syyttäjä aikoo näytön osalta vedota. Näin tarkastaja pystyy parhaiten valmistautumaan olennaisiin asioihin. Amerikassa syyttäjien ja tarkastajien yhteistyö on jopa niin pitkällä, että he päättävät yhdessä muiden todistajien käytöstä ja oikeiden kysymysten asetelusta (A. Pasco 2012, 224). Suomessa yhteistyö on toki tiivistä jo esitutkinnan aikana, mutta ennen tuomioistuinkäsittelyä syyttäjä ja tarkastaja käyvät lähinnä lävitse vain tarkastajan todistamiseen liittyviä seikkoja (Tarkastaja 2012).

Itse tuomioistuimessa todistelu saattaa kestää päiväkausia. Tarkastaja todistaa vain niiltä osin, kuin on tarkastustyöhön kuuluvaksi katsottava. Tarkastajan todistuksen tarkoituksena on selventää esitutkinta-aineistoon kuuluvan tarkastusraportin sisältöä

Talousrikosjutut ovat usein vakavuudeltaan sen luontoisia, että ne etenevät ylempiin oikeusasteisiin. Tarkastajan on siis varauduttava todistamaan myös myöhemmin hovioikeudessa ja korkeimmassa oikeudessa.

5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän laadullisen tutkimuksen tutkimusongelmana oli selvittää rikosperusteisen tarkastuksen laatua, sen määrittelyä ja sitä, millä tavalla laatua mitataan esimerkiksi verrattuna lakisääteiseen tilintarkastukseen. Tutkielman tavoitteena oli luoda kokonaiskuva rikosperusteisesta tarkastuksesta sekä tarkastella syvemmin tarkastusprosessin laatukriteereitä olemassa olevan teoriakirjallisuuden sekä asiantuntijahaastatteluiden perusteella.

Tutkimuksen oli tarkoitus perustua ennen kaikkea tilintarkastusalaan, talousrikoksiin sekä rikosperusteiseen tarkastukseen liittyvään teoriakirjallisuuteen, artikkeleihin sekä asiantuntijahaastatteluihin. Haastattelujen tarkoituksena oli hankkia tietoa siitä, millä tavalla tarkastustoimintaa käytännössä suoritetaan ja millaisia ongelmia rikostarkastajat kohtaavat työssään.

Tutkimuksessa käytetyn teoriakirjallisuuden sekä haastatteluaineiston perusteella seuraavaksi vedetään tutkimuksen johtopäätökset. Tässä luvussa esitellään rikosperusteisen erityistarkastuksen laatua määrittäviä tekijöitä, niiden jaottelua ja sisältöä sekä eritellään esitettyjä laatukriteereitä.

5.1 Rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät

Tutkimuksesta käy ilmi, että erilaisia tarkastusprosessin laatuun vaikuttavia tekijöitä on hyvin paljon. Tämän osuuden tarkoituksena on jaotella laatuun vaikuttavat tekijät paremmin hahmotettavaan muotoon ja esitellä tarkastusprosessin laatua neljän osatekijän kautta:

- 1) Lähtökohtaiset, laatuun vaikuttavat panokset;
- 2) Tarkastusmenetelmien ja -prosessin laatutekijät;
- 3) Tarkastuksen tulosten ja tarkastusraportin laatutekijät;

4) Kontekstitekijät / ulkoiset tekijät.

Tässä vaiheessa on syytä perustella edellä esitettyä laatuun vaikuttavien tekijöiden jakoa. Tutkimuksessa rikosperusteiselle tarkastukselle on haettu vertailupohjaa tilintarkastusalalta. Muistamme kansainvälisen tilintarkastus- ja varmennuslautakunnan (IAASB) määritelmän tilintarkastuksen laadun kolmesta ulottuvuudesta. IAASB määrittää laadun ulottuvuudet sisäisen panoksen, tarkastuksen tuloksen ja niiden esittämisen sekä ulkoisten vaikutteiden kautta. Myös tilintarkastusta koskevaan lainsäädäntöön ja mm. eettisiin ohjeisiin olennaisena osana kuuluu tilintarkastajan ammattitaito ja sen ylläpito. Näin ollen ensimmäisenä laatuun vaikuttavana tekijänä on pidettävä tarkastajan ammattitaidon lähtötasoa ja muita lähtökohtaisia panoksia.

Toinen kohta eli tarkastusmenetelmien ja –prosessin laatutekijät liittyvät mm. siihen, millaisia menetelmiä tarkastustyössä on käytössä, ja millä tavalla ne vaikuttavat tarkastuksen laatuun.

Kolmantena kohtana ovat laatuun vaikuttavat tekijät siitä, miten on huolehdittu tarkastustulosten esittämisestä ja tulosten myöhemmästä käyttämisestä esitutkinnasta ja todistelussa tuomioistuimessa.

Neljäntenä tekijänä esitetään kontekstitekijöitä eli tarkastustoimen ulkopuolelta tulevia laatuun vaikuttavia tekijöitä. Varsinkin tilintarkastusalalla tärkeäksi tarkastusprosessin laatuun vaikuttavista seikoista pidetään laadunvarmistusta. Tähän kohtaan liittyy ennen kaikkea ne kysymykset, millä tavalla pidetään yllä edellisessä kahdessa kohdassa mainittuja ammattitaitoa sekä asianmukaisia työmenetelmiä ja työolosuhteita. Myös lainsäädäntö ja muu sitova ohjeistus kuuluvat kontekstitekijöihin.

Seuraavassa eritellään tarkemmin neliosaisen jaottelun kautta laatukriteereitä.

5.1.2 Panokset ja laatu

Edellä on todettu, että rikosperusteissa tarkastuksessa noudatetaan soveltuvin osin hyvää tilintarkastustapaa. Hyvä tilintarkastustapa antaa oivallisen pohjan myös rikosperusteisen tarkastuksen suorittajan ammattitaidon laatuksiteereiden täyttymiselle. Ensinnäkin tilintarkastajan on suoritettava laissa tarkoitetut tehtävät ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen. Eritellään hieman edellä mainittuja ominaisuuksia.

Ammattitaitoisuuden määritelmään voidaan liittää lukuisia erilaisia alamääritelmiä. Tässä kohtaa kuitenkin todetaan, että ammattitaidolla tarkoitetaan tarvittavan ammattia ja työtehtäviä koskevan tiedon hallitseminen, joka perustuu riittävän pitkään koulutukseen ja kokemukseen. Käytännössä edellä kerrottu ammattitaidon määritelmä tarkoittaa, että rikosperusteisen tarkastuksen suorittajalle on oltava kaupallinen koulutus, käytännön kokemusta taloushallinnon työtehtävistä sekä riittävä ymmärrys talousrikostutkinnasta. Todetaan, että rikostarkastajan muodollisena pätevyysvaatimuksena on ylempi korkeakoulututkinto. Käytännössä soveltuvimpana koulutuksena pidetään kauppatieteiden maisterin tutkintoa, johon on sisältynyt riittävästi laskentatoimen opintoja. Myös mm. hallintotieteiden maistereita työskentelee rikostarkastajan tehtävissä.

Pohjakoulutuksen lisäksi tärkeässä osassa on myös hallinnonalan oma ammatillinen koulutus. Tätä järjestetään Suomessa vaihtelevasti ja tarvetta mm. ulkopuoliseen koulutukseen on ilmennyt. Muutoin tarkastajan tietojen ja taitojen päivittäminen on paljolti kiinni tarkastajan omasta aktiivisuudesta.

Työkokemuksen osalta kokemusta varsinkin taloushallinnon alalta on arvostettu ja pidetty erittäin hyödyllisenä rikostarkastuksen suorittajalle. Kirjanpidon ymmärtämiseen ja tarkastamiseen hyvän pohjan antaa mm. tilitoimistokokemus, jossa kokemus varsinkin pienten ja keskisuurten yritysten kirjanpidosta antaa vankan ymmärryksen kirjanpidon kirjauksista. Samoin aiempi työskentely harmaan talouden torjunnassa ja esimerkiksi verotarkastustehtävissä tai

konkurssitapausten parissa antaa hyvän pohjan rikosperusteisten tarkastusten suorittajalle. Myös valmis ymmärrys rikosprosessista ja rikosten esitutkinnasta antaa hyvän pohjan ryhtyä tekemään rikosperusteista tarkastusta. Ylipäänsä kokemus pohjaa sille, että tarkastaja kykenee keskittymään olennaisiin asioihin ja varautumaan mahdollisiin tuleviin väitteisiin oikeudessa.

Ammattitaidon kriteereihin kuuluu olennaisesti määritelmät rehellisyydestä ja objektiivisuudesta. Oikeastaan edellytys rehellisyydestä otetaan huomioon jo rekrytoitaessa tarkastajaa mm. siten, että ennen valintaa hakijalle tehdään turvallisuusselvitys. Poliisin hallinnon alaiselle työntekijältä vaaditaan myös muutoin poikkeuksellista rehellisyyttä ja lainkuuliaisuutta. Sen sijaan objektiivisuuden määritelmällä tarkoitetaan sitä, että tarkastajan on kaikesta etukäteistiedosta huolimatta suhtauduttava tarkastettavaan kohteeseen objektiivisesti, puolueettomasti. Myös tarkastajan on pidettävä mielessä syyttömyysolettama. Tämä tarkoittaa, että vaikka esitutkinnan käynnistämisen edellytyksenä on syy epäillä rikoksen tapahtuneen, ei tarkastaja voi ottaa lähtökohdaksi sitä, että tarkastuksen tuloksena on välttämätöntä hankkia epäillyn syyllisyyttä tukevia seikkoja. Tarkastaja ainoastaan selvittää, onko aineiston perusteella löydettävissä seikkoja, jotka tukevat rikoksen tunnusmerkistön toteutumista.

Ammattitaitoon liittyvät riippumattomuutta ja esteellisyyttä kuvaavat edellytykset on kirjattu tilintarkastuslakiin. Käytännössä on harvinaista, että tarkastaja ryhtyisi tarkastamaan esimerkiksi omaa työtään, ellei käy niin, että tarkastaja on toiminut esimerkiksi tarkastettavan kohteen taloushallinnossa tai ollut muulla tavalla siihen kytköksissä. Tällöin lähtökohtaisesti tarkastajan ei tule osallistua kyseisen yhteisön tarkastusprosessiin.

Tarkastajan ammattitaitoon kuuluu myös esiintymiskyky, joka korostuu varsinkin tuomioistuimessa. Todistamiseen liittyviä, laatuun vaikuttavia tekijöitä eritellään kohdassa 5.1.4.

Muita tarkastuksen laadun lähtökohtatekijöitä ovat mm. tarkastajan oma motivaatio työtehtäviin, työyhteisön asenteet ja yhteisön suorittama motivointi, työskentelyolosuhteet, käytössä olevat ohjelmistot ja laitteet sekä ajalliset resurssit.

5.1.3 Tarkastusprosessi ja laatu

Laatuun vaikuttavien tekijöiden toisessa osassa tarkastellaan itse tarkastusmenetelmiä ja tekniikkoja. Tärkeimpänä tekijänä prosessin laatuun vaikuttavista tekijöistä voidaan pitää suunnitelmallisuutta. Usein melko suuren aineistonmäärän vuoksi työn suunnitteleminen ja rajaaminen on laadukkaan ja tarkoituksenmukaisen tarkastuksen kannalta erittäin tärkeää.

Oikeiden tarkastusmenetelmien käyttö liittyy osana tarkastajan ammattitaitoon. Aiemmin on todettu, että rikosperusteinen tarkastus voidaan suorittaa joko yleistarkastuksena tai tekotapakohtaisena tarkastuksena. Näin tarkastusmenetelmien valinta riippuu pitkälti tehtävänannosta. Tarkastusmenetelmien valintaan liittyy kuitenkin tekijöitä, jotka eivät saata olla välittömästi tarkastajan päätettävissä. Esimerkiksi tekniset laskentatyövälineet ovat rajoittuneet pitkälti Excel -ohjelmaan käyttöön. Koska tarkastuskohteet ovat useimmiten pieniä tai keskisuuria yrityksiä, on selvää, ettei aineiston määrä useinkaan ole niin laaja, että siihen tarvitsisi erillisiä, mm. tilintarkastusalalla olevia määritelmiä. Näin ollen laadukkaan työn kannalta olennaisempaa on tarkastajan laskutaito kuin tiettyjen, pidemmälle kehitettyjen laskentaohjelmien käyttöönotto rikosperusteisessa tarkastuksessa.

Laadukas tarkastustyö dokumentoidaan tarkasti. Tämä tarkoittaa sekä raporttiin, sen liitteisiin että tarkastajan omiin muistiinpanoihin kirjattavia seikkoja. Jotta tarkastajan havaintoja voidaan hyödyntää myöhemmin rikosprosessissa, on havainnot tarkasti kirjattava ja ne on myös myöhemmin oltava selkeästi todennettavissa.

Tarkastuksen laadun kannalta olennainen seikka on keskustelut rikosprosessin osallisten kanssa. Luonnollisesti tarkastaja keskustelee työn aikana rikosjutun tutkijan ja tutkinnanjohtajan kanssa. Olennaista on myös kommunikointi syyttäjän kanssa ennen kaikkea siksi, että syyttäjä loppujen lopuksi päättää mahdollisen tutkinnan rajaamisesta ja keskittymisestä tiettyihin seikkoihin.

5.1.4 Tarkastuksen tulokset ja laatu

Rikosperusteisen tarkastuksen konkreettisin laadun mittari on itse tarkastusraportti. Keskeisimmät hyvän laadun kannalta oleellimmat tekijät raportissa ovat sen kattavuus, olennaisuus sekä virheettömyys. Toisaalta laadukkaaseen raportointiin voidaan liittää myös termit selkeys ja ymmärrettävyys

Tärkeä osa laadukasta raportointia on raportin teksti ja muoto. Laadukkaassa raportissa havainnot ovat helposti todennettavissa ja myöhemmin jäljitettävissä. Raportoinnin teksti on laadukasta, ymmärrettävää ja virheetöntä. Raportti koostuu selkeästi jäsenellyistä kappaleista valmiiden mallien mukaisesti. Laadukkaasta raportista on helppo todeta käytetyt työmenetelmät, tarkastushavainnot sekä raportin lopussa vedetyt johtopäätökset. Raportin on vastattava tarkastustoimeksiannon kysymyksiin tai ilmaistava, ettei kysymyksiin vastaamiseksi kyetty hankkimaan riittävästi evidenssiä.

Tulosten ja niiden esittämisen osalta tärkeä osa koko rikosprosessia on todistaminen oikeudessa. Laatuun vaikuttavat tarkastajan esiintymistaito, vakuuttavuus ja varmuus, havaintojen todennettavuus ja ymmärrettäväksi tekeminen. Esiintymistaito kehittyy koulutuksen ja kokemuksen myötä.

Koska talousrikosasioiden käsittely käynnistyy usein vasta kuukausien ellei vuosien päästä tarkastusten tekemisestä, on tulevaisuudessa tapahtuvaa todistamista varten tehtävä riittävän tarkat muistiinpanot jo tarkastusprosessin aikana. Tarkastajan on myös osattava varautua mahdollisiin uusiin väitteisiin, joilla esitutkinnassa hankittua näyttöä koetaan horjuttaa. Varautuminen näihin

odottamattomiin tapahtumiin on osa tarkastajan ammattitaitoa ja kyseinen laatuun vaikuttava ominaisuus kehittyy kokemuksen myötä.

5.1.5 Laatuun vaikuttavat ulkoiset tekijät

Rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttaa myös monia sellaisia tekijöitä, jotka eivät suoranaisesti riipu tarkastajasta itsestään. Näitä ovat esimerkiksi sisäinen ja ulkoinen laadunvalvonta, lainsäädäntö, hallinnonalan omat määräykset ja ohjeet sekä työstä saatava palaute.

Laadunvarmistuksen osalta voidaan aluksi todeta, että verrattuna lakisääteiseen tilintarkastukseen rikosperusteisten tarkastusten suorittajien laadunvarmistus on vähemmän säännelty ja perustuu pitkälti jokaisen poliisilaitoksen ja poliisiyksikön omaan aktiivisuuteen. Tilintarkastajien laadunvarmistus on jatkuvaa ja toistuvaa. Rikostarkastajien kannalta laadunvarmistuksessa olennaisinta näyttää olevan henkilökohtainen ammattitaidon ylläpito. Tämän lisäksi käytetään tarvittaessa ulkopuolista koulutusta sekä vuosittaisia koulutuspäiviä. Vertaisarviointia on jossakin vaiheessa pohdittu, mutta sitä ei ole toistaiseksi pantu täytäntöön Suomessa.

Sisäinen, tarkastustyötä koskeva ohjeistus koostuu ainoastaan laatukäsikirjasta. Sen lisäksi Poliisihallitus laatii yleisempiä, yleensä koko poliisiorganisaatiota koskevia ohjeita. Varsinkin tarkastajien saama palaute rajoittuu pääasiassa syyttäjältä saamiin kommentteihin esitutinnan aikana sekä myöhemmin tuomioistuinten tuomiolauselmiin, jotka eivät useinkaan sisällä tarkastajan työn menetelmiä konkreettisesti koskevia lausumia. Tuomiolauselmiin tutustuminen olisi kuitenkin tehokas tapa oppia omasta työstään ja varmistua siitä, millä seikoilla tosiasiallisesti on merkitystä rikoksen syyksi luettavuudessa.

Järjestettävän koulutuksen osalta poliisiorganisaatio voisi sen sijaan olla aktiivisempi. Yksityisen sektorin järjestämät koulutukset voisivat tuoda täysin uusia näkökulmia ja ajatuksia viranomaisen toimintaan. Esimerkiksi

tilintarkastusammattilaisten järjestämä systemaattinen täsmäkoulutus voisi olla väylä parempaan rikosperusteisen tarkastuksen laatuun.

5.2 Rikosperusteisen tarkastuksen laatukriteerit

Tarkastuksen laatukriteereiksi on Laatuksikirjassa määritelty suunnitelmallisuus, olennaisuus, objektiivisuus, virheettömyys, oikeat menetelmät, oikea ajankäyttö, todennettavuus, johtopäätökset, selkeys ja ymmärrettävyys sekä riittävä ammattitaito.

Tilintarkastajan eettisiin periaatteisiin luetaan riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus sekä ammatillinen käyttäytyminen. Näiden lisäksi tilintarkastajan ominaisuuksiin tulee kuulua ammatillinen skeptisyys sekä ammatillinen harkinta.

Yhdistettynä laatukriteerit voidaan jakaa kolmeen kategoriaan:

1) Riippumattomuuden laatukriteerit

Tarkastajan työ ja sen tulos on **objektiivista** pitäen mielessä epäillyn syyttömyysolettaman. Tarkastaja toimii asiantuntijana, ja todistaa myöhemmin oikeudessa työnsä puolesta. Työn luonteesta johtuen tarkastajan ammatissa on oltava kaikin tavoin **rehellinen**. Hyvän tarkastustyön perustana on lisäksi **riippumattomuus** siitä, että tarkastaja on riippumaton toimeksiantoa suorittaessaan ja hänen on järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaamalla tavalla.

2) Ammattitaidon laatukriteerit:

Tarkastaja on lähtökohtaisesti **ammattitaitoinen** ja pätevä työhön koulutuksen ja kokemuksen kautta. Ammattitaitoon kytkeytyy vahvasti työssä käytettävä **amatillinen harkinta, ammatin edellyttämä käyttäytyminen** sekä tietämys salassapitovelvollisuuksista.

3) Prosessin laatukriteerit:

Tarkastuksen tuloksen ja ajankäytön kannalta olennaista on, että työ on lähtökohtaisesti hyvin suunniteltu (**suunnitelmallisuus**), siinä on käytetty laajuudeltaan oikeita menetelmiä ja noudatettu riittävää **ammattillista skeptisyyttä**. Lisäksi tarkastustyössä on paneuduttu tutkimuksen kannalta **olennaisiin** asioihin. Työn tuloksen eli raportin on oltava **virheetöntä**, tekstin on oltava **selkeää** ja **johdonmukaista** ja raportissa olevat havainnot on oltava helposti **todennettavissa**.

5.3 Keskustelua tuloksista

Tutkimuksen tutkimusongelma on selvittää, mitkä ovat rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät eli mistä asioista laadukas työ koostuu. Tutkimuksen kannalta olennaista oli tutkia, millaiset tekijät mittaavat laatua ja miten laatua voidaan arvioida.

Olennaisilta osin rikosperusteisen erityistarkastuksen panosten laatuun vaikuttavat tekijät vastaavat sitä, mitkä ovat tilintarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät. Kuten odotettua, varsinkin tarkastajan kokemus ja ammattitaito korostuvat tarkastuksen laatuun vaikuttavina tekijöinä. Sen sijaan tilintarkastusala näyttäisi korostavan enemmän työyhteisön ja organisaation kulttuurin vaikutusta tarkastajan panokseen. Poliisiorganisaation rikostarkastajien työn laatutekijöitä ajatellen tätä ei välttämättä ole huomiota riittävällä tavalla.

Yllättävän tärkeänä prosessin laatuun vaikuttavana tekijänä on pidettävä tapausten rajausta. Rikostarkastajan on melko tarkkaan tiedettävä, mitä ja missä laajuudessa hän ryhtyy tarkastamaan. Lisäksi oikeiden tarkastusmenetelmien kohdalla rikosperusteinen tarkastusprosessi voisi oppia yksityisellä sektorilla käytössä olevista tavoista ja pelkästään aineistotarkastusmenetelmistä ja käytettävistä ohjelmistoista.

Tulosten osalta erityisen suuri rooli on tarkastuskertomuksen laadulla. Kyseinen kertomus saattaa olla avaintodisteena myöhemmin tuomioistuinkäsittelyssä.

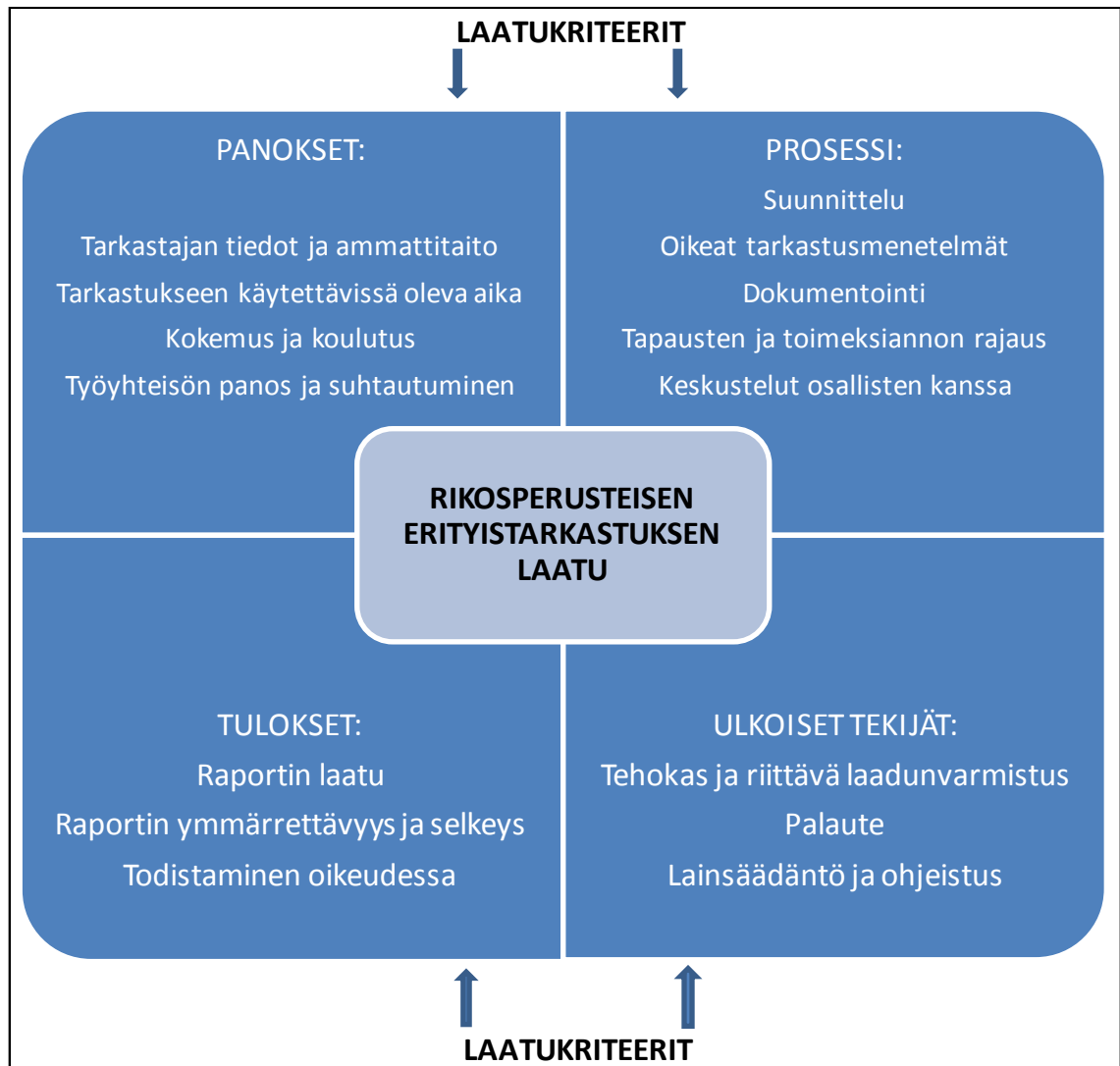
Kertomuksessa on tuotava ilmi kaikki olennainen ja pyrittävä virheettömyyteen. Verrattuna tilintarkastuskertomukseen rikostarkastuskertomus eroaa laajuudessaan ja tarkkuudessaan ja on siten haastavampi laatia. Tarkastuskertomuksella on yllättävän suuri rooli koko rikostarkastusprosessin laadussa.

Ulkoisten tekijöiden kohdalla yllättävää oli poliisihallinnon verrattain vähäinen laaduntarkastus ja –varmistus. Käytännössä rikostarkastajien työn laadunvarmistus on heidän omista käsissään sekä vuosittaisien ekonomitarkastajien koulutuspäivien varassa. Verrattuna tilintarkastusalan systemaattisiin laaduntarkastusjärjestelmiin rikosperusteisen tarkastuksen laadunvarmistuksessa olisi kehitettävää. Yhtä lailla palautteen antamista voisi tehostaa. Edellä mainituilla asioilla on suuri vaikutus rikosperusteisen tarkastuksen laatuun.

Laatukriteereiden erittelyssä ilmeni, että siinä missä tilintarkastusala korostaa tilintarkastajien riippumattomuutta, rikosperusteisessa tarkastuksessa painotetaan laatukriteereinä mm. oikeaa ajankäyttöä, virheettömyyttä sekä selkeyttä ja ymmärrettävyyttä. Rikostarkastajan rooli on riippumattomuuden ja objektiivisuuden kannalta tietyllä lailla ongelmallinen, koska tarkastaja työskentelee osana esitutkintaviranomaisen koneistoa. Tarkastuskertomuksen avulla pyritään saamaan näyttöä sille, onko rikoksen tunnusmerkistö toteutunut. Tämän vuoksi tarkastuskertomuksessa on pyrittävä mahdollisimman pitkälle objektiivisuuteen ja tuotava esille vain varmoina pidettävät tosiseikat. Mikäli jokin asia jää epävarmaksi, on se yhtä lailla tuotava ilmi. Edellä mainitut asiat vaikuttavat rikosperusteisen tarkastuksen yleiseen uskottavuuteen rikosprosessin osana. Sen vuoksi objektiivisella ja riippumattomalla työllä on olennainen vaikutus tarkastuksen laatuun.

Tutkimuksen tuloksena oli siis määrä esittää laadukkaan tarkastustyön osatekijät sekä laatuun vaikuttavat kriteerit, joiden avulla voidaan arvioida kunkin tarkastusprosessin tavoiteltavaa laatua. Edellä on määritelty rikosperusteisen tarkastuksen laatuun vaikuttavat tekijät eri tarkastukseen

liittyvän osatekijän kautta. Seuraavassa kuvassa (kuva 5) vedetään yhteen nämä tekijät sekä huomioidaan hyväksytyjen laatuksiteereiden vaikutus laatuun kokonaisuutena.

Kuva 5. Rikosperusteisen erityistarkastuksen laadun osatekijät.

5.4 Tutkimuksen rajoitukset ja jatkotutkimusaiheita

Tutkimuksen alussa aihe rajattiin koskevaan ainoastaan Suomea ja poliisihallintoa. Toisaalta laadukkaan työn näkökulma on pidetty tiukasti rikosperusteista tarkastuksia suorittavien henkilöiden ja tutkivan viranomaisen puolella. Ajatellen tutkimuksen rajoitteita jo pelkästään saman tutkimuksen tekeminen rikosperusteisen tarkastuksen laadusta, mutta eri näkökulmasta, esimerkiksi syyttäjän tai tuomioistuimen puolelta, olisi uuden tutkimuksen aihe. Toisaalta tutkimusta voitaisiin laajentaa Suomen rajojen ulkopuolelle ja vertailla tarkemmin eri maiden käytäntöjä. Seuraavassa esitellään lyhyesti muita työn aikana ilmenneitä jatkotutkimusaiheita.

Tutkimuksessa on moneen otteeseen viitattu tehokkaaseen laadunvalvontaan, sen olemassaoloon tai sen puuttumiseen. Laadunvarmistuksen osalta rikosperusteiseen tarkastukseen ei liene tarpeellista luoda yhtä kattavaa laadunvarmistusjärjestelmää kuin lakisääteiseen tilintarkastukseen. Sen sijaan poliisiorganisaation sisällä olisi mahdollista luoda oma laadunvarmistuksesta huolehtiva taho ja erillinen virka, joka pääasiallisesti huolehtisi valtakunnallisesta laadunvarmistuksen koordinoinnista. Koordinaattori voisi mm. ottaa kantaa korkeampien oikeusasteiden tuomiolauselmiin ja välittää valtakunnallisesti tietoa ennakkopäätöksistä ja muista päätöksistä. Laadunvarmistusjärjestelmän luominen voisi olla kokonaisen tutkimuksen tavoitteena.

Talousrikostutkinnassa paperisten dokumenttien määrä on monesti valtaisa. Suomessa on jo nyt joissakin yksiköissä käytössä sähköinen esitutkintamateriaalin käsittelyjärjestelmät. Sähköisen käsittelyjärjestelmän kehittäminen, jossa paperisen materiaalin käsittely saataisiin minimiin, olisi tavoiteltava asia ja syytä selvittää tarkemmin. Samoin muiden sähköisten järjestelmien tarkastelu, kehittäminen ja käyttöönotto, esimerkiksi muiden viranomaisten, yksityissektorin ja ennen kaikkea tilintarkastusalan käytäntöjä hyväksi käyttäen, olisi syytä selvittää.

Kolmantena seikkana on tullut ilmi tarkastajien ammatillinen koulutus. Toisaalta ulkomailla rikostarkastusta suorittavilla henkilöillä on ollut mahdollisuus suorittaa erillinen rikosperusteiseen tarkastukseen valmentava koulutus. CFA-sertifikaatin ovat suorittaneet myös muutamat tilintarkastajat Suomessa. Toisaalta myös kotimaista, ammatillista koulutusta voisi lisätä ja kehittää monipuolisemmaksi. Siinä missä taloudelliseen raportointia koskeva sääntely muuttuu jatkuvasti, on tarkastajien ajantasaisen käsityksen ylläpito muuttuvasta sääntelystä pitkälti tarkastajien itsensä tai heidän työyksikkönsä vastuulla.

Neljäntenä asiana ja tutkittavana kohteena voisi olla rikostarkastusprosessin ja rikostarkastajien valtakunnallinen koordinoinnin kehittäminen mm. tuomioistuinten ratkaisujen jakelussa ja ennakkopäätösten esittämisessä. Järjestelmän avulla voitaisiin tarkkailla ja jakaa esimerkiksi hovioikeuden ja korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä talousrikostapauksissa, joissa rikosperusteinen tarkastus on ollut osana esitutkintaa. Järjestelmän avulla tiivistettäisiin rikostarkastajan kannalta olennaisin tuomiolauselman osa, syyllisyyttä tukevaksi katsottu näyttö ja toisaalta puuttumaan jäänyt näyttö. Valtakunnallisella järjestelmällä tieto saatettaisiin jokaisen tarkastajan tietoon esimerkiksi sähköpostin tai erillisen Sharepoint - järjestelmän avulla.

Viidentenä seikkana voitaisiin edelleen tutkia harmaan talouden valvonnasta vastuussa olevien viranomaisten yhteistyötä. Kyseinen aihe on ollut pitkään kehittyssä, mutta useat esimerkit osoittavat, että viranomaisten yhteistyö ei toimi parhaalla mahdollisella tavalla. Jatkotutkimus aiheesta voisi keskittyä esimerkiksi käytännön tason yhteistyön kehittämiseen, esimerkiksi poliisin ja verottajan osalta, tai lainsäädännön kehittämisen tutkimiseen koskien poliisin ja muiden viranomaisten tiedonvaihdon esteitä talousrikostutkinnassa.

LÄHDELUETTELO

Ahokas, Niina 2013. Väärinkäytökset hallintaan. Balanssi 1 / 2013, Sivut 60-61.

Alakare, Sanna; Koskinen, Hannu T. Reinikainen, Mikko 2008. Uusi tilintarkastuslaki. Helsinki: KHT-media. Sivut 61, 63, 65, 87, 105, 107, 110, 114.

Arens, Alvin A. Loebbecke Jaes K. 2000. Auditing – An Integrated Approach. Prentice Hall International Inc. 2000. Sivut 145 – 147.

Bedard, Jean; Deis, Donald; Curtis, Mary; Jenkins, J. Gregory 2008. Risk Monitoring and Control in Audit Firms: A Research Synthesis. Auditing: A Journal of Practise and Theory. 27 / 2008. Sivut 188 - 191.

Blumme, Nils; Kaarenoja, Ahti; Suontausta, Seppo 2010: Maksukyky, varojenjako ja velkojiensuoja osakeyhtiössä. Helsinki: KHT-media. Sivut 166, 171 - 172.

Bonner, S.E. and Lewis, B.L. 1990. Determinant of Auditor Expertise- Journal of Accounting Research Vol 28, 1990. Sivu 16 - 19.

Carson, Elizabeth; Fragher, Neil; Geiger, Marshall; Lennox, Clive; Raghuraman, K. Willekens, Marleen 2013. Audit Reporting for Going-Concern Uncertainty: A Research Synthesis. Auditing: A Journal of Practise and Theory. 32 / 2013. Sivut 366 – 367.

DeFond, M. L. Lim, L. C. Zang, Y. 2012. Do Auditors Value Client Conservatism? University of Southern California, Singapore Management University. January 2012.

DeAngelo, L. E. 1981. Auditor Size and Audit Quality. Journal of Accounting and Economics. Vol. 3, No. 3: 183 - 199.

Dowling, C. Leech, S. 2007. Audit Support Systems and decision aids current practice and opportunities for future research. International Journal of Accounting Information Systems. Nro 8, & / 2007. Sivu 101.

Eduskunta 2010. Suomen kansainvälistyvä harmaa talous. Eduskunnan tarkastusvaliokunnan julkaisu 21/2010.

Gibbins, M. Salterio, S. Webb, A. 2001. Evidence about auditor-client management negotiation concerning client's financial reporting. *Journal of Accounting Research*, Painos 39, nro 3. 2001. Sivut 557- 560.

Gullkvist, Benita; Jokipii, Annukka 2012. Perceived Importance of red flags across fraud types. *Critical Perspectives on Accounting*. February 2012.

Halonen, Kaarina & Steiner, Maj-Lis 2010: Tilintarkastusprosessi käytännössä. *WSOYpro*. 2010, 1. Painos. Sivut 13, 17, 32, 36 – 37, 53 - 59, 60 - 62, 82, 235, 251, 428, 450 - 452.

Harmaan Talouden Selvitysyksikkö: Harmaan talouden tilannekuva III / 2011.

Heiskanen, Johanna; Kihn, Lili-Anne; Näsi, Salme 2009: Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen. Tampere University Press. Sivut 121 - 122.

Horsmanheimo, Pasi; Kaisanlahti, Timo; Steiner, Maj-Lis 2007. Tilintarkastuslaki – kommentaari. *WSOYpro*. Sivut 73 - 75, 149 - 151, 159, 181 - 189.

Hribar, Paul; Kravet, Todd; Wilson, Ryan 2011. A New Measure of Accounting Quality. University of Iowa and University of Texas and Dallas. December 2011. Sivu 31.

Karjalainen, Jukka 2011: Audit Quality and Private Finnish Firms. University of Eastern Finland..Sivu 91.

Keinänen, Anssi 2004: Tilastollinen analyysi rikostaloustieteessä: teoria ja käytäntö. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 2004.

Keskuskaupakamarin tilintarkastuslautakunta, Laadunvarmistustyöryhmä 2008: Tilintarkastuksen laadunvarmistuksen valvonnan järjestäminen. Raportti 17.6.2008.

KHT – yhdistys 2002. Tilintarkastus. Gummerus Kirjapaino Oy. Sivut 213 - 214.

KHT-yhdistys 2009. Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009. KHT-media. Helsinki. Sivut 9 - 10, 24, 53 - 55.

KHT-yhdistys 2012a. Tilintarkastajan raportointi: Kertomukset, lausunnot ja muut asiakirjat. KHT-media. Sivu 15 - 17, 24, 233 - 235.

KHT-yhdistys 2012b. Kansainväliset tilintarkastusalan standardit 2012. KHT-Media. Sivu 233.

Kirjanpitolauslautakunta 2000: Yleisohje koneellisessa kirjanpidossa käytettävistä menetelmistä.

Kirjanpitolauslautakunta 2011. Yleisohje kirjanpidon menetelmistä ja aineistosta. 1.2.2011.

Koistinen, Jarmo 2012: Talousrikos Venäjällä. Kikimora Publications. Sivut 370 – 380.

Koulu, Risto; Havansi, Erkki; Lindfors, Heidi; Niemi-Kiesiläinen, Johanna 2005. Insolvenssioikeus, WSOYpro,. Sivut 288 – 295.

Koulu, Risto; Lindfors, Heidi 2010: Maksukyvyttömyys – Yritys velkojana ja velallisenä. Lakimiesliiton kustannus. Sivut 23, 81 – 82.

Kähkönen, Ilpo 1997: Laskentatoimen asiantuntijan asema rikostutkinnassa. Helsinki, Rikostutkimus: Keskusrikospoliisin julkaisuja, 2 / 1997.

Lahti, Raimo; Koponen, Pekka 2007. Talousrikokset. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. Sivut 9 - 11, 13, 62, 103 - 106, 146, 159, 178, 182, 196 - 197.

Lahtinen, Noora 2011: Sisäisen tarkastuksen hyödyntäminen ja luotettavuus tilintarkastajan näkökulmasta. Tilintarkastus -lehti, numero 03 / 2011.

Laine, Erkki K. & Tuokko, Yrjö 2000. Erityistarkastukset. Jyväskylä / Laine - Tuokko. Sivu 11, 15, 51 - 52.

Laitinen, A & Virta, E. 1998. Talousrikokset – Teoria ja Käytäntö. Poliisiammattikorkeakoulun julkaisuja, Oy Edita Ab. Sivut 16 - 17.

Lehtonen, Asko: Velallisen rikokset. Tampereen yliopisto 2006. Sivu 32.

Leppiniemi, Jarmo; Kykkänen, Tapani 2009, Kirjanpito, tilinpäätös ja tilinpäätöksen tulkinta. WSOYpro. Sivut 167 - 168.

Lin, Jerry and Hwang, Mark 2010. 'Audit Quality, Corporate Governance and Earnings Management: A Meta-Analysis. International Journal of Auditing. 14 / 2010. Sivut 57 -58, 71.

Lohi, J. 2009 Tuulettu julkishallinnon tilinpäätös- ja tilintarkastusnormistoon. Tilintarkastus -lehti 5 / 2009. Sivut 32 - 33.

Mock, Theodore; Bédard, Jean; Coram, Paul; Davis, Shawn; Espahbodi, Reza; Warne, Rick

2013. The Audit Reporting Model: Current Research Synthesis and Implications. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*. 32 / 2013. Sivut 334 – 336.

Muttillainen, Vesa; Kankaanranta, Terhi 2011: Talousrikollisuuden kehityssuunnat ja toimintaympäristö vuosina 2000 – 2009. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja Tampere 2011. Sivut 25 - 41.

Mähönen, Jukka 2009: Osakeyhtiön taloudellinen raportointi ja tilintarkastus. Edita 2009. Sivu 445.

Mäkelä, Kaisa 2001: Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Sivu 37.

Nagy, Albert 2012: Audit Partner Specialization: the case of Andersen followers. *Managerial Auditing Journal*. 27 / 2012. Sivut 257 – 259.

Nuutila, Ari-Matti 1997: Rikoslain yleinen osa. Kauppakaari Oy, Helsinki. Sivut 417.

Palmrose, Z. 1988. An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality. *The Accounting Review*. Vol. 64, No.1: 55-73.

Pasco, Gregory 2012: Criminal Financial Investigations: The Use of Forensic Accounting Techniques and Indirect Methods of Proof. CRC Press. Sivut: 57, 63 - 82.

Porter, Brenda, òhogartaigh Ciaran; Baskerville, Rachel, 2012. Audit Expectation – Performance Gap Revisited: Evidence from New Zealand and United Kingdom. Part 1. The Gap in New Zealand and the United Kingdom in 2008. *International Journal of Auditing*. Sivu 2.

Public Company Accounting Oversight Board (PCAOB): Discussion – Audit Quality Indicators. Toukokuu 2013.

Rahanpesun selvittelykeskuksen vuosikertomus 2012. Keskusrikospoliisi 2013.

Russo, J. E. Meloy, M. G. Wilks, T. J. 2000. Predecisional distortion of information by auditors and salespersons. *Management Science*, 1/2000. Sivut 19-20.

Salminen, Markku 1998: Velallisen rikos. Werner Söderström Lakitieto OY, Helsinki 1998. Sivut 153, 154, 156, 157, 159.

Sisäasianministeriö 2008: Järjestäytyneen rikollisuuden ja terrorismin torjunta. Sisäisen turvallisuuden ohjelman valmisteluun osallistuneen asiantuntijaryhmän loppuraportti 31.3.2008, Sivu 10.

Rikostarkastaja, Helsingin poliisilaitos, asiantuntijahaastattelu, 09.02.2012, Helsinki. Haastattelun kesto 1 h.

Rikostarkastaja, Keskusrikospoliisi, asiantuntijahaastattelu, 10.02.2012, Vantaa. Haastattelun kesto 1,5 h.

Tarkastaja, Helsingin poliisilaitos, asiantuntijahaastattelu. 09.02.2012, Helsinki. Haastattelun kesto 2 h.

Tenhunen, Jarkko 2006: Johdon laskentatoimi kärkiyrittäjäverkostossa. Väitöskirja, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Sivu 91.

Tilintarkastuslautakunta / laadunvarmistustyöryhmä 2008: Tilintarkastuksen laadunvarmistuksen valvonnan järjestäminen. Raportti / Keskuskauppakamari. Sivut 12, 19 - 20.

Tomperi, Soile 2009: Tilintarkastus – Normeista Käytäntöön. Edita Sivu 11.

Tuokko, Timo 1995: Konkurssiyritysten tilintarkastuskertomukset ja erikoistilintarkastushavainnot, Tuokko & Deloitte & Touche Oy, 1995. Sivut 104, 113, 157 -159.

Työ- ja elinkeinoministeriö 2009: Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja; Kilpailukyky; 48 / 2009. Sivut 133-135.

Valtakunnansyyttäjänvirasto 2013: Esitutkintayhteistyötä koskeva ohje – Työryhmän raportti. Valtakunnansyyttäjänviraston Julkaisusarja nro 7. 2013.

Vannela, Yrjö 2011; Tilintarkastuksesta ja erityisestä tarkastuksesta talousrikosten selvittämisessä. Helsingin hovioikeuden julkaisuja, Hakapaino Oy, Helsinki. Sivut 150, 161 - 168.

Valtion taloudellinen tarkastusvirasto (VTV) 2011. Tuloksellisuustarkastuskertomus 226/2011 – Poliisin ja syyttäjän yhteistyö. Sivu 90.

Virolainen, Jyrki; Pölonen, Pasi 2004. Rikosprosessin osalliset. WSOY. Sivut 30 – 33, 41 – 48.

Vuorinen, Sami 2002: Talousrikosten tutkinta. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki. Sivut 13.

Vuoti, Helge 2011: Väärinkäytösten minimointi ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteisenä tavoitteena. Tilintarkastus-lehti, 2/2011.

Wilks, T. J. Zimbelman, M. F. 2004 Decomposition of fraud-risk assessments and auditors' sensitivity to fraud cues. Contemporary Accounting Research, Vol. 21 / 2004. Sivut 741 – 742.

Sähköiset julkaisut:

Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) 2012. Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse, Global Fraud Study 2012, [Verkkodokumentti] Saatavilla:

http://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf

Ekobrottsmyndigheten: Årsredovisning 2012. [Verkkajulkaisu] 22.02.2013. Saatavilla:

<http://www.ekobrottsmyndigheten.se/Documents/%c3%85rsredovisningar/EBM%20%c3%a5rsredovisning%202012.pdf>

FBI 2012: Forensic Accountants Following the Money. 9.3.2012. [Verkkajulkaisu] Saatavilla:

http://www.fbi.gov/news/stories/2012/march/forensic-accountants_030912/forensic-accountants_030912

Financial Reporting Council (FRC): The Audit Quality Framework, February 2008. [Verkkodokumentti]. Saatavilla:

[http://frc.org.uk/Our-Work/Publications/FRC-Board/The-Audit-Quality-Framework-\(1\)-File.pdf](http://frc.org.uk/Our-Work/Publications/FRC-Board/The-Audit-Quality-Framework-(1)-File.pdf)

International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) 2011: Audit Quality in IAASB Perspective. [Verkkodokumentti]. Saatavilla:

<http://www.ifac.org/sites/default/files/publications/files/audit-quality-an-iaasb-per.pdf>

KHT-Yhdistys: Hyvä tilintarkastustapa ja kansainväliset tilintarkastusstandardit. [Verkkajulkaisu] Saatavilla:

<http://www.khtyhdistys.fi/tilintarkastus/hyva-tilintarkastustapa-ja-kansainvaliset-tilintarkastusstandardit2>

Konkurssiasiamies neuvottelukunta 2004: Suositus konkurssivelallisen toiminnan erityistarkastuksesta. 1.9.2004. [Verkkodokumentti] Saatavilla:

<http://www.konkurssiasiamies.fi/uploads/m9u8x0f05dat.pdf>

Pipatti, Tarmo 2011: Hallitusohjelma tarttuu toivotulla tavalla talousrikollisuuden torjuntaan. 21.6.2011. [Verkkojulkaisu]: Saatavilla:

<http://www.rakennusteollisuus.fi/RT/Ajankohtaista/Hallitusohjelma+tarttuu+toivotulla+tavalla+talousrikollisuuden+torjuntaan/>.

PricewaterhouseCoopers 2011: Global Economic Crime Survey 2011. [Verkkodokumentti] Saatavilla:

http://www.pwc.com/en_GX/gx/economic-crime-survey/assets/GECS_GLOBAL_REPORT.pdf

Rantanen, Esko 2005: Yrityssalaisuuden vohkinta vie käräjille. 18.11.2005. [Verkkojulkaisu] Saatavilla:

<http://www.talouselama.fi/uutiset/yrityssalaisuuden+vohkinta+vie+karajille/a2046102>

Rikosasiat / Pakkokeinot: Oikeuslaitos. 6.6.2013. [Verkkojulkaisu]. Saatavilla:

<http://www.oikeus.fi/tuomioistuimet/karajaoikeudet/fi/index/rikosasiat/pakkokeinot.html>

The Institute of Internal Auditors: Sisäinen tarkastus. [Verkkojulkaisu] Saatavilla:

http://www.theiia.fi/ammattilliset_asiat

Tilintarkastuslautakunta: Laadunvarmistus: [Verkkojulkaisu] Saatavilla:

www.tilintarkastuslautakunta.fi

Valtioneuvosto 2006. Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen toimintaohjelmaksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi 2006-2009. 9.2.2006, [Verkkodokumentti]. Saatavilla:

<http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/julkinen/periaatepaatokset/2006/harmaatalous.pdf>

Verohallinto Verotarkastus – Mitä verotarkastus on? Verohallinnon verkkosivut. www.vero.fi

World Finance: Sarbanes – Oxley Act keeps firms in tune. 9.2.2012. [Verkkojulkaisu] Saatavilla:

<http://www.worldfinance.com/strategy/investor-relations/sarbanes-oxley-act-keeps-firms-in-tune>

LIITE I

**KONKURSSIASIAIN NEUVOTTELUKUNTA:
ERITYISTARKASTUSKERTOMUKSEN RAKENNE**

5 SIVUA

ERITYISTARKASTUSKERTOMUKSEN RAKENNE

Sisällysluettelo

Laajaan tarkastuskertomukseen on tarkoituksenmukaista laatia sisällysluettelo.

1

Toimeksianto

Erityistarkastuskertomuksen sisältö määräytyy toimeksiannon perusteella. Toimeksianto voi koskea esimerkiksi vain tiettyjä takaisinsaantiperusteita tai liiketoimia (rajattu erityistarkastus) tai se voi olla laajempi, jolloin tarkastetaan kaikki erityistarkastuksessa tavanomaisesti selvitettävät asiat.

Kertomuksesta tulee ilmetä lukijalle yksilöintitiedot, joita ovat esimerkiksi päiväys ja tarkastusaika, kenelle kertomus annetaan tai kenelle se on tarkoitettu sekä onko kertomus alustava vai lopullinen. Tarkastuskertomuksessa on mainittava toimeksiantoon mahdollisesti sisältyvät rajaukset. Tässä kohdassa on myös tarpeen luetella tarkastuksen painopistealueet, joita voivat olla muun muassa:

- yrityksen taloudellinen tila,
- takaisinsaannit,
- **työsuhteisiin liittyvät kysymykset**,
- perittävät saatavat,
- läheistahojen ja velallisyhtiön väliset oikeustoimet ja muut järjestelyt,
- **johdon vastuukysymykset**,
- mahdolliset rikokset.

Erityistarkastuskertomuksessa raportoidaan läheisyhtiöistä, tilinpäätöksistä, maksukyvyttömyydestä ja ylivelkaisuudesta suosituksen mukaisessa laajuudessa vain, jos ne ovat merkityksellisiä takaisinsaantien (esim. TakSL 5 § ja 6 §), **laittoman varojen jaon (OYL 13:2 §)** ja velallisen rikosten (RL 39:1, 1a ja 6 §) arvioinnissa.

Joissakin tapauksissa toimeksianto voi käsittää myös julkisoikeudellisten veloitteiden ilmoitusvelvollisuuden tarkastamisen (esim. vakuutusyhtiölle tehdyt ilmoitukset suhteessa työsuhteisiin ja palkanmaksuun).

1.1

Aikataulu ja menettelytavat

Tarkastustoimeksiannon yhteydessä sovitaan päivämäärä, jolloin tarkastuksen tulee viimeistään olla valmis.

Alustava tarkastuskertomus tulee pääsääntöisesti lähettää kommentoitavaksi ainakin pesänhoitajalle tai muulle toimeksi-antajalle. Asioiden selvittämiseksi tarkastajan tulee tarvittaessa olla yhteydessä velalliseen tai tämän edustajaan. Tarkastajan tulee aina sopia kertomuksen jakelusta pesänhoitajan kanssa.

2

Tarkastuksessa käytössä ollut aineisto

Tarkastuskertomuksessa luetteloidaan käytössä olleet asiakirjat ja esitetään tiedossa olevat aineiston puutteet. Tarkastuksessa tulisi olla käytössä ainakin seuraava aineisto:

- kirjanpito- ja tilinpäätösaineisto tositteineen,
- velallisen hallintoelinten päätökset ja muut hallintoasiakirjat,
- olennaiset sopimukset,
- kaupparekisteri- tai muut rekisteriasiakirjat,
- pesäluettelo ja velallisselvitys.

Tarkastuskertomukseen tulee liittää, jollei se ole ilmeisen tarpeetonta, kaupparekisteriasiakirjat, pesäluettelo ja velallisselvitys sekä kaikki ne tositteet, tilinpäätökset ja muut asiakirjat, joihin kertomuksessa on viitattu.

Jos tarkastajalle luovutettu aineisto ei ole täydellinen, tarkastajan on pyrittävä hankkimaan puuttuva aineisto. Aineistoa tulee tiedustella ensisijaisesti pesänhoitajalta ja tarvittaessa myös velalliselta. Tiedustelu tulee lähettää velalliselle todisteellisesti esimerkiksi telefaxilla. Tällä voi olla merkitystä mahdollisessa myöhemmässä oikeudenkäynnissä.

Tarkastajan tulee tarvittaessa täydentää tarkastettavaa aineistoa ulkopuolisilta saatavilla asiakirjoilla. Tällaista aineistoa voivat olla muun muassa:

- verotus- ja tullaustiedot,
- pankkitiedot,
- luottotietorekisteritiedot,
- ajoneuvorekisteritiedot,
- kiinteistörekisteritiedot,
- vakuutusyhtiöistä saatavat tiedot,
- konkurssi- ja yrityssaneerausrekisteritiedot,
- Tuotevalvontakeskuksen ja muiden lupaviranomaisten tiedot
- ulosottotiedot.

3

Velallisesta ja velallisen läheisistä

Konkurssivelallisesta esitetään tarkastuskertomuksessa tarpeellisin osin seuraavat tiedot, **jos ne eivät ilmene kertomukseen liitetyistä asiakirjoista:**

- lyhyt kuvaus velallisen toiminnasta ja toiminnan laadusta;
- velallisen rekisteritiedot **ja niiden puutteet**;
- maininta läheisyhtiöistä ja muista läheistahoista;
- hallinnossa toimineiden henkilöiden ja omistajien aikaisemmat konkurssit. Tietoja saa luottotietorekistereistä ja pesänhoitajan laatimasta velallisselvityksestä.

4

Tilinpäätökset

Yhtiön taloudellisen tilan tarkastelua varten laaditaan taulukko viimeisestä tilinpäätöksestä ja esimerkiksi tilinpäätöksistä viideltä edelliseltä vuodelta. Tarvittaessa kommentoidaan epäselvyyksiä, epätavanomaisuuksia, **oman pääoman maksamista tai osakepääoman menettämistä ja niitä koskevia rekisterimerkintöjä** sekä toiminnan tulosta ja velallisen taloudellista asemaa.

5

Maksukyvyttömyys ja ylivelkaisuus

Maksukyvyttömyyden ja ylivelkaisuuden arviointi otetaan mukaan tarkastuskertomukseen, jos tarkastuksessa on havaittu sellaisia takaisinsaantiperusteita **tai epäilyjä laittomasta varojen jaosta** tai rikoksista, jotka edellyttävät selvitystä maksukyvyttömyydestä tai ylivelkaisuudesta.

Maksukyvyttömyyttä ja ylivelkaisuutta arvioitaessa selvitetään, milloin erityyppiset maksut ovat erääntyneet **tai olisivat erääntymässä**, esitetään maksukyvyttömyyden aiheuttaneet **oikeustoimet tai muut järjestelyt** sekä havainnot yrityksen toimintaedellytysten muutoksista. Lisäksi on usein tarpeellista oikaista yhtiön tilinpäätöksiä ja analysoida rahavirtoja. Ylivelkaisuutta arvioitaessa selvitetään yhtiön oikaistujen varojen ja velkojen erotus.

Tarkastuskertomuksen tulee sisältää nimenomainen kannanotto maksukyvyttömyyden ja TakSL 4 §:n mukaisen ylivelkaisuuden alkamishetkestä. Maksukyvyttömyyden alkaminen voidaan ilmaista kertomuksessa esimerkiksi seuraavasti:

Tarkastushavaintojen mukaan Oy Yritys Ab on ollut TakSL 4 §:n tarkoittamalla tavalla maksukyvytön viimeistään pp.kk.vvvv.

6

Objektiiviset takaisinsaantiperusteet

Objektiivisiä takaisinsaantiperusteita ovat esimerkiksi velan maksu, vakuuden luovutus ja ulosmittauksella saatu maksu myöhemmin kuin kolme kuukautta ennen määräpäivää (TakSL 10 – 14 §).

7

Subjektiiiviset takaisinsaantiperusteet tai muut poikkeukselliset järjestelyt ja velallisen rikokset

Tässä kohdassa esitetään keskeiset havainnot velallisen toiminnasta ja tarkastuksen tuloksista. Asioita esille tuotaessa olisi syytä huomioida maksukyvyttömyys- tai ylivelkaisuusarviointi sekä vanhentumismääräajat. Tarkastuksessa tulee keskittyä vain olennaisiin asioihin.

Kertomuksessa esitetyistä asioista tulee ilmetä selvästi lukijalle, miksi asia on nostettu esiin. Havainnollisuutta voidaan lisätä esimerkiksi hyvällä otsikoinnilla, tiivistelmillä tai grafiikalla. Asiat tulee pyrkiä esittämään siten, että ne aukeavat mahdollisimman helposti myös sellaiselle lukijalle, joka ei ole laskentatoimen ammattilainen.

8

Pesäluettelon vertaaminen kirjanpitoon

Tarkastuskertomukseen laaditaan mahdollisten takaisinsaantien ja velallisen rikosten (RL 39 luku) esiin saattamiseksi taulukko, jossa vertaillaan pesäluettelon ja kirjanpidon tietoja ja arvoja. Mahdollisuuksien mukaan selvitetään erojen syitä. Taulukossa pesäluettelon tietoja ja arvoja verrataan viimeiseen käytettävissä olevaan pääkirja-ajoon tai välitilinpäätökseen.

9

Kirjanpidon taso

Tarkoituksena on esittää tarkastushavaintojen luotettavuuteen vaikuttavat seikat tai millaisin varauksin tarkastushavainnot on tehty.

Samalla tarkastaja esittää oman arvionsa kirjanpidon tasosta kirjanpitorikosta (RL 30:9, 9a ja 10 §) silmälläpitäen. Olennaisia puutteita kirjanpidossa ovat esimerkiksi:

- puuttuvat tositteet ja tiliotteet;
- kirjanpidon laiminlyönti;
- kassakirjanpidon laiminlyönti, jos on ollut huomattavia maksutapahtumia kassasta;

- tase-erittelyjen laatimisen laiminlyönti;
- väärät tai harhaanjohtavat kirjaukset;
- selvästi virheelliset arvostukset tai jaksotukset (esim. vaihtomaisuus, saatavat, velat);
- puutteelliset tai virheelliset tiedot annetuista panteista, takauksista tai muista vastuusitoumuksista.

Laiminlyöntien tai puutteiden vaikuttavuutta tulee kuvata tarkastuskertomuksessa. Kirjanpidon laiminlyönti ei ole olennaista, jos liiketapahtumia ei ole lainkaan tai niitä on hyvin vähän ja liiketapahtumat ovat yhteismäärältään vähäisiä. Kokonaisarviointi kirjanpidosta voidaan esittää esimerkiksi seuraavasti:

Yritys Oy:n kirjanpidossa havaitut puutteet ja laiminlyönnit ovat / eivät ole tarkastuksessa olennaisesti vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan muodostamista yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

10 Yhteenveto

Yhteenvedossa, **joka voidaan sijoittaa myös kertomuksen alkuun**, tulee tiivistetysti esittää keskeisimmät tarkastushavainnot, esimerkiksi:

- kirjanpidon taso **ja tilinpäätösten luotettavuus**;
- maksukyvyttömyys **ja ylivelkaisuus**;
- **yhtiön oma pääoma ja varojen jako**;
- keskeiset takaisinsaantiperusteet;
- muut kanneperusteet;
- velallisen rikoksiin ja muihin rikoksiin liittyvät havainnot.

LIITE II, 1

AINEISTO:

- **ASiantuntijahaastattelut**
- **Kysymysrunko**
- **Laatukäsikirja ja tarkastajan muistilista**

LIITE II, 2

ASiantuntijahaastattelut

- 1) Tarkastaja Minna Tammi, Helsingin poliisilaitos, 09.02.2012, kesto 2 h.
- 2) Rikostarkastaja Risu, Jukkapekka: Asiantuntijahaastattelu, Helsinki, 09.02.2012, kesto 1 h.
- 3) Rikostarkastaja Mika Tarkiainen, Keskusrikospoliisi, 10.02.2012, kesto 1,5 h.

LIITE II, 3

KYSYMYSRUNKO:

YLEISET TIEDOT:

- Haastateltavien työ- ja koulutustausta, kokemus.
- Rikosperusteisten erityistarkastusten määrä vuosittain? Määrät kansainvälisesti? Ulkopuolisten suorittamat tarkastukset (lkm)?
- Tarkastajia Suomessa? Tarkastajien koulutustausta?
- Millaista poliisiorganisaation laatima ohjeistusta liittyy rikosperusteiseen tarkastukseen?
- Kansainväliset käytännöt tarkastusten suorittamiselle?
- Yritysprofilointi: millaisia yrityksiä suurin osa kohteista ja miltä toimialalta?

TARKASTUSTYÖ KÄYTÄNNÖSSÄ:

- Tarkastuksen päätarkoitus: rikostunnusmerkistön täyttymisen ilmi tuominen / rikoshyödyn määrän selvittäminen?
- Tarkastuksen kohteen määrittely, rajat, keinot?
- Tarkastusmenetelmät: yksityiskohtainen laaja tarkastus vai vain olennaisiin liiketapahtumiin / kirjauksiin? Analyttiset menetelmät?
- Miten tarkastus eroaa esimerkiksi konkurssipesän erityistarkastuksesta tai normaalista riskiperusteisesta tilintarkastuksesta?
- Aineiston kerääminen?
- Tarkastusprosessi. Millä tavalla suunnitellaan? Yhteistyötahot esitutinnan ja tarkastuksen aikana?

- Maksukykyisyyden toteaminen?
- Lopputulos? Dokumentaatio? Evidenssi? Kertomus? Mitä sisältää?
- Todistaminen oikeudessa?

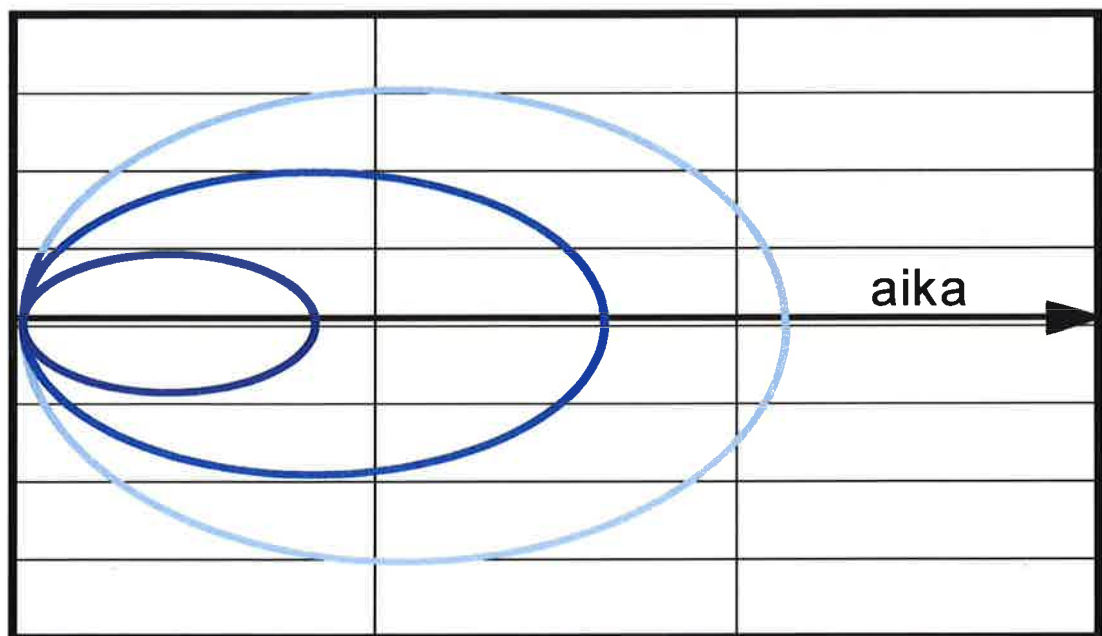
TARKASTUSTYÖN LAATU

- Tarkastustyössä käytettävät laatuksiteerit, laadunvalvonta, kansallinen koordinointi, laadunvarmistus?
- Tarkastajille järjestettävä koulutus organisaatioon tulon yhteydessä ja sen jälkeen?
- Miten tarkastajille järjestettävää koulutusta voitaisiin kehittää (ammattitaidon ylläpitäminen ja kehittäminen)?
- Ongelmatilanteet: Ymmärtävätkö poliisit (ja syyttäjät) tarkastajia? Ymmärtävätkö tarkastajat poliiseja? Miten tehtävänantoa voisi parantaa?
- Työ- ja aikataulupaineet? Vaikuttaako työn jälkeen?
- Seurataanko tuomiolauselmia ja niissä esiin tuotuja puutteita esitutinnan aikana?
- Onko tarvetta paremmalle organisaation sisäiselle ohjeistukselle?
- Tiedonsaanti Millaisia tiedonsaantia vaikeuttavia lainsäädännöllisiä esteitä on olemassa? Miten esteitä voitaisiin poistaa?

LIITE II, 4

LAADUNVARMISTUKSEN KÄSIKIRJA JA TARKASTUKSEN MUISTILISTA

**RIKOSPERUSTEINEN ERITYISTARKASTUS
LAADUNVARMISTUKSEN KÄSIKIRJA
Versio 1.03**

Poliisihallinnon kaupallisen
koulutuksen saaneet
talousrikostutkijat
Copyright © 2008

Sisällysluettelo

1	Johdanto	3
2	Rooli ja tavoitteet	4
	2.1 Tarkastustoiminnan rooli	4
	2.2 Tarkastustoiminnan tavoitteet	4
3	Laatukriteerien perusteet	5
	3.1 Laadun määritelmä ja sen soveltaminen tarkastustoimintaan	5
	3.2 Hyvä poliisitoiminta ja talousrikostorjunnan toimintaperiaatteet	5
	3.3 Hyvä tilintarkastustapa	5
	3.4 Rikosperusteisen erityistarkastuksen laatukriteerit	7
4	Toiminnan suunnittelu	8
	4.1 Taktinen suunnittelu	8
	4.2 Operatiivinen suunnittelu	8
5	Toiminnan prosessit ja niiden hallinta	10
	5.1 Tutkinnan aloitus- ja suunnittelu	12
	5.1.1 Tutkintapyyntö	12
	5.1.2 Tutkintasuunnitelma	12
	5.1.3 Tarkastuksen toimeksianto	12
	5.2 Tarkastus	13
	5.2.1. Tarkastussuunnitelma	14
	5.2.2 Aineiston hankinta ja inventointi	14
	5.2.3 Yleistarkastus.....	14
	5.2.4 Tekotapakohtainen tarkastus	15
	5.2.5 Tarkastustyön dokumentointi	16
	5.2.6 Tarkastushavaintojen todentaminen	17
	5.3 Raportointi.....	18
	5.3.1 Raportoinnin vaatimukset	18
	5.3.2 Suullinen raportti	19
	5.3.3 Kirjallinen raportti	19
	5.3.4 Todistaminen oikeudessa	20
6	Laadunvarmistus ja toiminnan seuranta.....	21
	6.1 Asiakaskeskeisen laadun varmistus	21
	6.2 Raportin laadunvarmistus.....	21
	6.2.1 Ammattitaidon kehittäminen	22
	6.2.2 Käsikirja ja sen päivittäminen	22
	6.3 Arvokeskeisen laadun varmistus	22

Liitteet

1 Johdanto

Rikosperusteisella erityistarkastuksella tarkoitetaan esitutkinnan yhteydessä suoritettavaa kirjanpidon tarkastusta, jossa lähtökohtana on suoritettava esitutkinta. Rikosperusteinen erityistarkastus -termiä ei lainsäädännössä sellaisenaan esiinny. Rikosperusteisen erityistarkastuksen luonteen vuoksi sillä on muita tarkastusmuotoja paremmat mahdollisuudet saada käyttöönsä materiaalia ja tietoa.

Rikostorjunnan tehtävät voidaan jaotella rikosten ennalta ehkäisemiseen, paljastamiseen ja tutkimiseen. Tarkastustoiminnan näkökulma on sama kuin rikostutkinnan näkökulma.

Esitutkinta ja siihen kuuluva rikosperusteinen erityistarkastus tulee nähdä osana koko rikosoikeudellista prosessia, johon karkeasti esitettynä liittyy esitutkinnan lisäksi syyttäjä-, tuomioistuin- ja täytäntöönpanotoimi. Nämä osa-alueet tulee nähdä toisiaan täydentävinä ja osittain päällekkäisinä järjestelminä, joissa jokainen osa vaikuttaa muihin osiin.

Tämä laatukäsikirja on ohjeellinen ja se on tehty tarkastustoiminnan laadun varmistamiseksi ja se sisältää tarkastustoiminnan kuvauksen laatuun vaikuttavine tekijöineen. Käsikirjassa käsitellään pelkästään tarkastustoimintaa; ei muita toimintoja, joissa tarkastajat ovat mukana. Tarkastuskäsikirja on tarkoitettu vain poliisihallinnon käyttöön.

Käsikirja jakaantuu siten, että toisessa luvussa tarkastellaan tarkastustoiminnan roolia ja tavoitteita. Kolmannessa luvussa käydään läpi laadun käsitteet, jotka yhdistetään tarkastustoimintaan ja ottaen huomioon ”hyvä tarkastustapa” luodaan laatukriteerit tarkastustoiminnalle. Neljäs luku käsittelee tarkastustoiminnan suunnittelua. Viidennessä luvussa kuvataan tarkastustoiminnan prosessit ja kuudes luku keskittyy laadun varmistamiseen ja toiminnan seurantaan.

2 Rooli ja tavoitteet

2.1 Tarkastustoiminnan rooli

Tarkastustoiminta on osa talousrikostutkintaa. Esitutkinnaissa suoritettavassa rikosperusteisessa erityistarkastuksessa tehdään havaintoja tutkinnan kohteena olevasta taloushallinnon aineistosta. Dokumentoidut tarkastushavainnot tuodaan esille sekä suullisesti että kirjallisesti.

Esitutkinnaissa tarkastuksia tekevän tarkastajan asiantuntemus perustuu kaupallisen koulutuksen ja työkokemuksen lisäksi mm. poliisihallinnon järjestämään ammatilliseen koulutukseen sekä ulkopuolisilta asiantuntijoilta hankittavaan ajankohtaiseen koulutukseen.

Tarkastuksessa määritellään tarkastuksen kohde ja tarkastuksen syvyys sekä käytetään sellaista tarkastustekniikkaa, jolla asetettuun tarkastustavoitteeseen päästään mahdollisimman tehokkaasti ja taloudellisesti. Jokainen tarkastaja vastaa siitä, että hänen tekemänsä tarkastustyö täyttää sille asetetut tavoitteet sekä noudattaa hyvää tarkastustapaa. Tarkastajat ovat tarkastustyötä tehdessään virkavastuun alaisia.

2.2 Tarkastustoiminnan tavoitteet

Tarkastustoiminnan tavoitteet johdetaan siitä, mitä esitutkintalaissa säädetään esitutkinnaissa selvitettävistä asioista. Esitutkintalain (449/1987) 5 §:n mukaan esitutkinnaissa selvitetään mm:

- rikos, sen teko-olosuhteet, ketkä ovat asianosaisia ja muut syytteestä päättämistä varten tarvittavat seikat
  - Koska lähtökohtana on epäillyn rikoksen selvittäminen ja syyteharkinnan suorittamisen kannalta tarvittavien tietojen kerääminen, tarkastustoiminnassa on pyrittävä sellaisten rikosoikeudellisesti merkittävien havaintojen tekemiseen, joiden pohjalta voidaan arvioida sitä täytyykö tietyn rikoksen tunnusmerkistö (vastuun kohdentaminen, tekotavat ja tahallisuus).
  - Kulloinkin tutkittavana olevan rikoksen tunnusmerkistö on ratkaisevassa asemassa tarkastusta tehtäessä.
- rikoksella aiheutettu vahinko ja saavutettu hyöty mahdollisen takavarikon turvaamiseksi
  - Toinen tarkastustoiminnan tavoite on rikollisella teolla aiheutetun taloudellisen vahingon ja saavutetun taloudellisen hyödyn selvittäminen. Yhtenä osana rikoksen tunnusmerkistöä saattaa olla se, että jollekulle on aiheutettu tai aiheutunut vahinkoa. Taloudellisen vahingon ja saavutetun hyödyn selvittäminen antaa perustan turvaamistoimien oikealle määrälle ja kohdistamiselle. Rikoshyödyn takaisinsaanti edellyttää mahdollisimman nopeasti toteutettuja turvaamistoimia.

Lisäksi esitutkintalain 5 §:ssä todetaan esitutkintaa koskevana yleisenä periaatteena: Esitutkinnaissa asia on valmisteltava siten, että todistelu voidaan pääkäsittelyssä ottaa vastaan yhdellä kertaa.

Tarkastusta tehtäessä pyritään ottamaan huomioon kaikki ne seikat, joilla saattaa olla merkitystä arvioitaessa sitä, täyttääkö tietty tapahtumainkulku rikoksen tunnusmerkistön. Tarkastuksen osalta varmistetaan, että syyttäjällä on pääkäsittelyssä käytettävissään tarpeellinen aineisto.

3 Laatuksiteerien perusteet

3.1 Laadun määritelmä ja sen soveltaminen tarkastustoimintaan

Laatu voidaan määritellä seuraavasti: Tuotteen tai palvelun kaikki piirteet ja ominaisuudet, joilla tuote tai palvelu täyttää asetetut tai oletetut tarpeet.

Rikosperusteinen erityistarkastus on poliisihallinnossa rikostutkintaan liittyvää tiedon tuottamista, jossa informaatiolähteenä on tarkastuskohteen hallintomateriaali liikekirjanpitoineen ja menetelminä käytetään liiketaloudelliseen tutkimukseen liittyviä lähestymistapoja. Kaikkia tarkastustoimintaan liittyviä ongelmia on mahdotonta standardoida, joten tämän laadunvarmistuskäsikirja on toiminnan viitekehys, ei eri ongelmien ratkaisu ja standardoitu luettelo.

3.2 Hyvä poliisitoiminta ja talousrikostorjunnan toimintaperiaatteet

Esitutinnan yhteydessä tehtävässä tarkastuksessa noudatetaan ensisijaisesti esitutkintalakia (449/1987), poliisilakia (493/1995) ja poliisiasetusta (1112/1995). Hyvän tarkastustavan mukaista on noudattaa myös poliisitoimintaa koskevia ohjeita ja suosituksia sekä käytännössä muodostuneita yleisesti hyväksytyjä menettelytapoja.

Sisäasiainministeriön poliisin ylijohdon julkaisema ”Hyvän poliisitoiminnan julistus” sisältää poliisitoimintaa koskevia ohjeita, joiden noudattaminen on osa hyvää poliisitoimintaa ja siten myös osa hyvää tarkastustapaa rikosperusteisessa tarkastuksessa. Sisäasiainministeriön poliisiosastossa on myös määritelty eettisestä näkökulmasta, millainen on ammattitaitoinen hyvä poliisi. Molemmat määrittelyt ovat liitteenä 1.

Talousrikostorjunnan toimintaperiaatteet voidaan tiivistää seuraavasti¹

Juridisesti laadukas,
tarkoituksenmukainen,
joutuisa
ja taloudellinen
esitutkinta
takaa
rikosasian asianosaisten oikeusturvan,
rikosasian selvittämisen,
syyttäjän syyteharkinnan,
rikoshyödyn takaisinsaannin
ja vahingonkorvausten perimisen.

3.3 Hyvä tilintarkastustapa²

Tärkeä osa hyvää tarkastustapaa on noudattaa soveltuvin osin tilintarkastuslaissa (459/2007) mainittua hyvää tilintarkastustapaa (ks. 4 luku 22 §). Tilintarkastuslain 22 §:n mukaan ko. lain mainitsema tilintarkastaja on velvollinen noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa kaikessa

¹ Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen toimintaperiaatteiksi talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi vuosille 1999-2001.

² Aho, Tuomas – Vänskä, Hannu (1996) Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa, Helsinki.

toiminnassaan. Vaikka ko. lainsäädäntö ei koske rikosperusteista erityistarkastusta, vastaavan velvollisuuden voidaan ajatella kuuluvan rikosperusteista tarkastusta tekeväälle henkilölle.

Hyvän tilintarkastustavan voidaan katsoa sisältävän sen, mitä huolellinen tilintarkastaja tekee, ja miten hän sen tekee. Kun velvoite noudattaa hyvää tilintarkastustapaa sisältyy tilintarkastuslakiin, siitä tulee osa voimassa olevaa velvoittavaa tapaoikeutta. Tämän tavan vastaisesta toiminnasta on laissa säädetty sanktiot.

Sisältöä hyvä tilintarkastustapa saa lisäksi ainakin seuraavista tavoista:

- hyvä tilintarkastustapa kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastuksessa,
- hyvä tilintarkastajatapa
- hyvä tilintarkastustapa tilintarkastajan suorittaessa muuta toimintaa, joka laissa tai asetuksessa on säädetty tilintarkastajan tehtäväksi, sekä
- hyvä tilintarkastustapa tilintarkastajan tässä ominaisuudessa harjoittamassa muussa toiminnassa.

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) on hyväksynyt KHT -yhdistyksen suositukset hyvästä tilintarkastustavasta osaksi hyvää tilintarkastustapaa. Kaikkia hyväksytyjä tilintarkastajia sitovat suositukset sisältävät ohjeita tilintarkastuksen yleisistä periaatteista, eräiden tase-erien tarkastamisesta ja tarkastamisesta tietyissä erityistilanteissa. Suositukset muodostavat kirjallisessa muodossa perustan hyvälle tilintarkastustavalle.

Hyvää tilintarkastustapaa kirjanpidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastuksessa ohjaavat ammattikunnan suositusten ja ohjeiden ohella myös tilintarkastajia kohtaan tehtyjen valitusasioiden ratkaisut. Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) ja tilintarkastusjärjestelmän valvontalautakunnan (TIVA) tekemät päätökset muodostavat ennakkotapauksia, joiden valossa hyvää tilintarkastustapaa voidaan tulkita.

KHT -yhdistyksellä on ollut vuodesta 1979 lähtien jäseniään velvoittavat hyvää tilintarkastajatapaa koskevat ohjeet. Ne sisältävät tilintarkastajan ammattietiikkaa koskevat käyttäytymisnormit. Hyvää tilintarkastajatapaa koskevat ohjeet sisältävät määräyksen hyvän tilintarkastustavan noudattamisesta. Ohjeet hyvästä tilintarkastajatavasta sisältyvät TILA:n hyväksymiin tilintarkastusalan suosituksiin. Tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastajatapaa kaikessa siinä toiminnassa, jota hän tekee tilintarkastajan ominaisuudessa. Hyvä tilintarkastajatapa sisältää tilintarkastusinstituution luotettavuuden ja uskottavuuden kannalta tärkeät ohjeet tilintarkastajan rehellisyydestä, objektiivisuudesta riippumattomuudesta, ammattitaitoisuudesta ja vaitiolovelvollisuudesta (liite 2).

Tilintarkastuslain 1 §:n 1 ja 2 momentin mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa myös tilintarkastajan muussa lakisääteisessä toiminnassa (esim. tilintarkastajan todistus osakepääoman maksun yhteydessä) sekä muussa kuin lakisääteisessä toiminnassa (esim. konsultointi). Vaikka hyvää tilintarkastustapaa ei ole kaikilta osin selkeästi määritelty em. tilintarkastajien toimintojen osalta, hyvä tilintarkastustapa sisältää kuitenkin aina tiettyjä tehtävän luonteesta riippumattomia piirteitä:

- tilintarkastajan on aina muodostettava mielipiteensä riippumattomasti ja objektiivisesti,
- tilintarkastajan on perehdyttävä annettuun tehtävään huolellisesti,
- tehtävän suorittaminen on suunniteltava asianmukaisesti,
- tehtävä on suoritettava niin yksityiskohtaisesti, että perustellun mielipiteen muodostaminen on mahdollista,

- sellaista työtehtävää, jota tilintarkastaja tietää olevansa kykenemätön suorittamaan, ei saa ottaa vastaan,
- hyvää tilintarkastajatapaa koskevien suositusten noudattaminen.

3.4 Rikosperusteisen erityistarkastuksen laatukriteerit

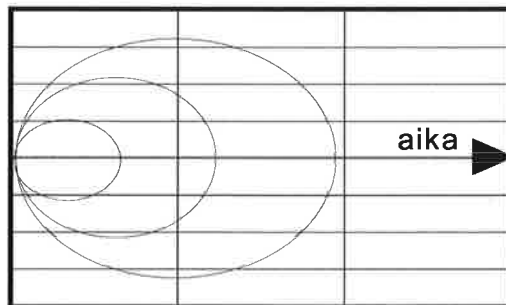
Rikosperusteinen erityistarkastus perustuu hyvään poliisitoimintaan, talousrikostorjunnan toimintaperiaatteisiin ja soveltuvin osin hyvään tilintarkastustapaan. Rikosperusteisen erityistarkastuksen laatukriteerit ovat seuraavat:

1. *Suunnitelmallisuus.* Tarkastuksen alussa tehtävässä tarkastussuunnitelmassa esitetään lyhyesti tarkastuksen tekemiselle keskeiset asiat; miten tarkastus tehdään ja miten se dokumentoidaan. Myös ajankäyttö kannattaa suunnitella. Tarkastuksen lopussa tarkastuksen tuloksia verrataan suunnitelmaan.
2. *Olellisuus.* Tarkastus tehdään riittävän laajana. Tarkastus kohdennetaan rikosoikeudellisesti merkittäviin asioihin, joiden perusteella voidaan arvioida täytyykö rikoksen tunnusmerkistö.
3. *Objektiivisuus.* Rikoksen tunnusmerkistön arviointiin vaikuttavat seikat tarkastetaan ja raportoidaan puolueettomasti.
4. *Virheettömyys.* Tarkastuksen raportointi on virheetöntä.
5. *Oikeat menetelmät.* Tarkastuksessa käytettävät menetelmät ovat tarkoituksenmukaisia ja luotettavia. Käytetyt tarkastusmenetelmät dokumentoidaan jotta tarkastus voidaan todentaa jälkepäin.
6. *Oikea ajankäyttö.* Tarkastus on oikea-aikaista. Tarkastukseen käytettävä aika suhteutetaan tarkastettavaan kohteeseen. Tarkastus tehdään joutuisasti, mutta huolellisuus ei saa kärsiä liiasta kiireestä.
7. *Todennettavuus.* On voitava todentaa, mihin aineistoon tehdyt tarkastushavainnot perustuvat.
8. *Johtopäätökset.* Tarkastuksessa tehtävien perusteltujen johtopäätösten on perustuttava lakiin ja hyvään tarkastustapaan.
9. *Selkeys ja ymmärrettävyys.* Tarkastushavainnot tuodaan esille selkeästi ja ymmärrettävästi. Raportin kielen on oltava yksinkertaista ja ammattitermien käyttöä vältetään tai ne selitetään.
10. *Riittävä ammattitaito.* Tarkastajan tulee varmistaa, että hänellä on riittävä ammattitaito toimeksiannon suorittamiseen. Ammattitaitoa ylläpidetään tarkastustoiminnan laadun varmistamiseksi. Myös uusien tarkastusmenetelmien ja -välineiden käyttöönotto edistää laadun varmistamista.

4 Toiminnan suunnittelu

Suunnittelu jaetaan ajallisesti strategiseen, taktiseen ja operatiiviseen suunnitteluun (kuvio 1). Tässä yhteydessä strategisella suunnittelulla tarkoitetaan poliisin valtakunnallista ja poliisiyksiköiden suunnittelua. Toimintastrategian suunnittelu on usean vuoden päähän ulottuvaa ja se luo edellytykset tarkastustoiminnalle. Toiminnan strateginen suunnittelu edellyttää toimintaympäristön ja siinä tapahtuvien muutosten huomioon ottamista.

Taktinen suunnittelu on aikajänteeltään lyhyempää ja tapahtuu tulosyksiköittäin. Operatiivinen suunnittelu on yksittäisten rikosasioiden ja normaalitoiminnan suunnittelua ja koordinointia.

Kuvio 1: Toiminnan suunnittelun aikajana

4.1 Taktinen suunnittelu

Taktinen suunnittelu tapahtuu esimiehen ja tarkastajan välillä. Suunnittelu on osa tuloskeskustelua ja sillä rakennetaan tarkastajan toimenkuva. Suunnittelussa huomioidaan tarkastajien resurssit työn suorittamiseksi.

Taktisessa suunnittelussa määritellään tarkastuksen suorittajan rooli tutkinnassa. Tällöin ratkaistaan millaisia tarkastuksia suoritetaan ja millaiset tarkastukset hoidetaan ulkopuolisen tahon, esimerkiksi verottajan, konkurssipesän tai konkurssiasiamiehen toimesta.

4.2 Operatiivinen suunnittelu

Operatiivisessa suunnittelussa ratkaistaan tarkastajan rooli yksittäisen esitutkinnan osalta. Suunnittelussa tutkinnanjohtajan kanssa sovitaan tarkastuksen laajuus ja ajankohta. Suunnittelun tarkoitus on varmistaa että tarkastus tuottaa riittävän tiedon esitutkinnalle ottaen huomioon resurssien tehokkaan käytön. Samalla sovitaan miten tarkastaja osallistuu esitutkintaan muilta osin. Lisäksi voidaan sopia työnjaosta eri yksiköiden kesken tilanteissa, joissa työruuhkia voidaan purkaa töitä siirtämällä.

Tarkastustoiminnan suunnittelun lähtökohtana on sellaisen tiedon tuottaminen, joka palvelee asiakkaita. Tarkastajan asiakkaita ovat tutkija, tutkinnanjohtaja, syyttäjä, asianosaiset ja oikeuslaitos.

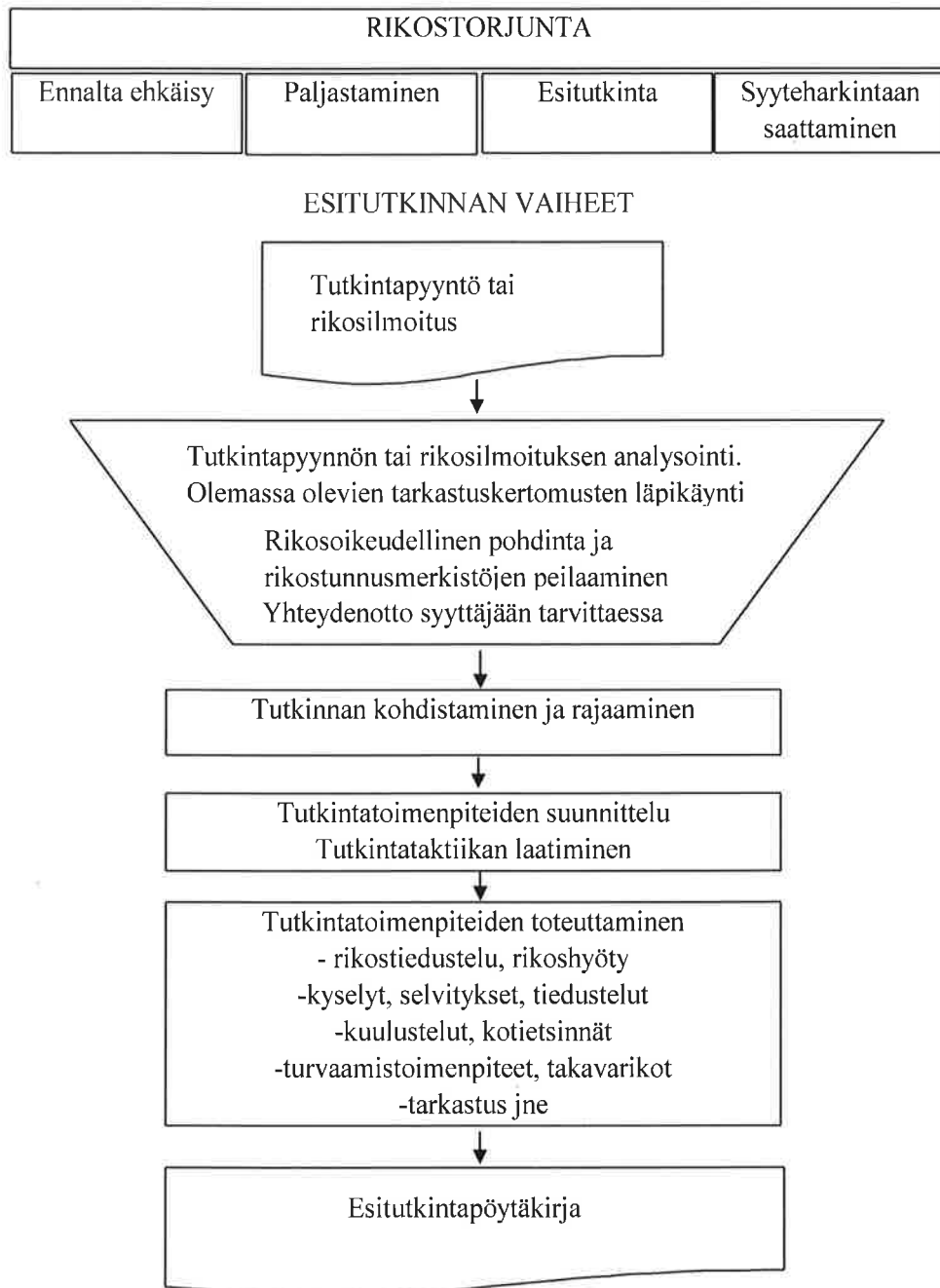
Operatiivisen suunnittelun tuloksena syntyy tarkastussuunnitelma, joka voi perustua määrämuotoiseen malliin (liite 3). Tarkastussuunnitelma tulisi tehdä kirjallisesti. Tarkastussuunnitelmasta tulee ilmetä vähintään seuraavat seikat:

- tarkastuksen suorittajat,
- toimeksianto ja antaja,
- perustiedot tarkastuskohteesta,
- tarkastettava kirjanpitoaineisto yksityiskohtaisesti,
- muu esitutkinnassa käytettävissä oleva materiaali,
- tarkastusmuoto ja tarkastuksen laajuus,
- aikabudjetti ja sen liittyminen esitutkintaan,
- raportointi sekä
- työpaperien arkistointi.

Tarkastajan osuus esitutkinnassa ei saisi jäädä vain tarkastukseen. On tärkeää, että tarkastaja seuraa mahdollisuuksien mukaan tutkittavan tapauksen loppuun asti. Tarkastajan olisi hyvä lukea johdanto, kuulustelut ja loppulausunto sekä osallistuttava keskusteluihin syyttäjän kanssa.

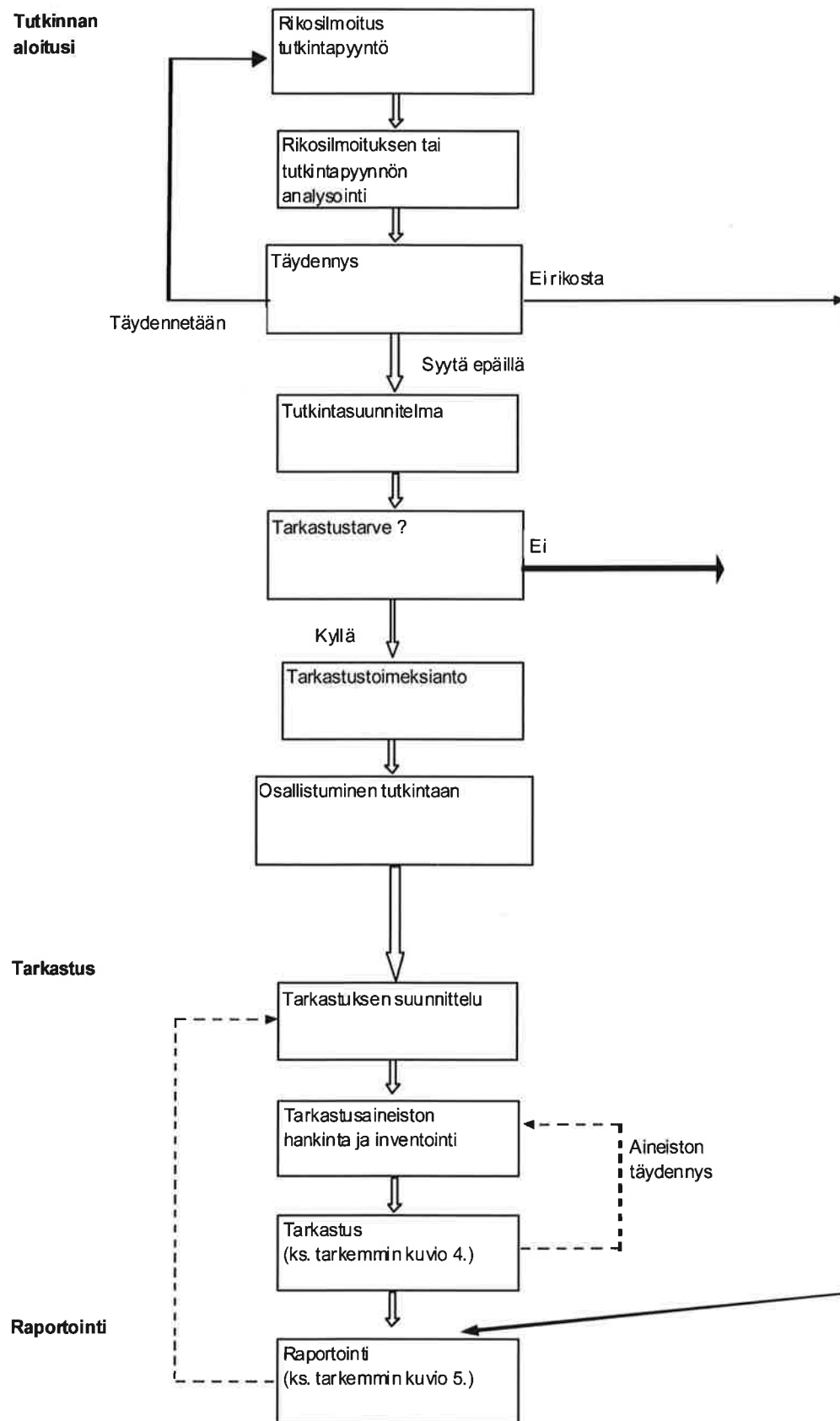
5 Toiminnan prosessit ja niiden hallinta

Tutkinnanjohtaja vastaa tutkinnasta esitutkintalain mukaisesti. Tarkastustoimintaan osallistuvan on oltava riittävästi selvillä kokonaisprosessin aikaisemmista vaiheista, jotta tarkastus voidaan kohdistaa olennaiseen asiaan. Tarkastustoimintaa edeltää tutkinnan aloitus, joka sisältää tutkintapyynnön analysoinnin ja tutkinnan suunnittelun. Näihin on mahdollisuuksien mukaan osallistuttava. Varsinaisia esitutkinnan prosesseja ei tässä laadunvarmistuskirjassa käsitellä tarkemmin, vaan ainoastaan niitä kohtia, joilla on merkitystä tarkastuksen kannalta (kuvio 2).

Kuvio 2. Esitutkinta

Tarkastustoiminta jakaantuu tutkinnan aloittamiseen sekä tarkastukseen ja raportointiin. Kuvio 3.

Kuvio 3: Tutkinnan aloitus sekä tarkastus ja raportointi

5.1 Tutkinnan aloitus ja suunnittelu

5.1.1 Tutkintapyyntö

Tutkinnan lähtökohtana on yleensä tutkintapyyntö tai rikosilmoitus.

Esitutkinnan aloittamiseksi on ”syytä epäillä” -kynnyksen ylityttävä, mikä edellyttää kyseisen tapahtuman rikosoikeudellista pohdintaa ja tunnusmerkistön tarkastelua. Tutkintapyyntöön kohteena olevalle teolle annetaan rikosnimikkeet, joiden täytyminen pyritään selvittämään. Tällöin tarkastustarve kohdistuu pääsääntöisesti ko. rikosnimikkeiden tunnusmerkistötekijöihin.

Tarkastaja vastaa siitä, että hän hahmottaa teonkuvauksen lisäksi vastuun kohdentamiseen tarvittavat seikat ja sen että teko vastaa tunnusmerkistötekijöitä. Tällöin voidaan varmistua esitutkintalain edellyttämän ”syytä epäillä” -kynnyksen ylittymisestä. Lisäksi selvitetään se, ettei teko ole vanhentunut.

Rikosilmoituksen liitteenä mahdollisesti olevan erityistarkastuksen, verotarkastuksen tai muun sellaisen tarkastuksen analysointi kuuluu tarkastajan tehtäviin. Tällöin tulee selvittää em. tarkastuksen soveltuvuus esitutkinnan materiaaliksi ja yksilöidään tarvittavat lisätarkastustarpeet. Lisäksi voidaan selvittää, onko olemassa muita, kuin rikosilmoituksen liitteenä olevia tarkastuskertomuksia.

5.1.2. Tutkintasuunnitelma

Jos on syytä epäillä rikoksen tapahtuneen, seuraava vaihe on tutkintasuunnitelman laadinta. Tutkinnanjohtaja vastaa tutkintasuunnitelman laadinnasta, jonka tekemiseen osallistuvat tarvittaessa myös tutkijat ja tarkastaja.

Tutkintasuunnitelma sisältää tutkintapyyntöön analysoinnin tulokset sekä lisäksi tutkinnan kohdistuksen, rajauksen ja tutkintataktiikan suunnittelun. Lain edellyttämä yhteydenpito syyttäjään hoidetaan syyttäjävirston kanssa sovitun mukaisesti.

Tarkastustarve on arvioitava jokaisessa talousrikosjutussa. Tällöin tarkastellaan, onko kyseinen asia selvitettävissä kirjanpidollisella informaatiolla. Tarkastuksen kohteen ja tarkastettavien asioiden määrittäminen tehdään tutkintaryhmässä.

5.1.3. Tarkastuksen toimeksianto

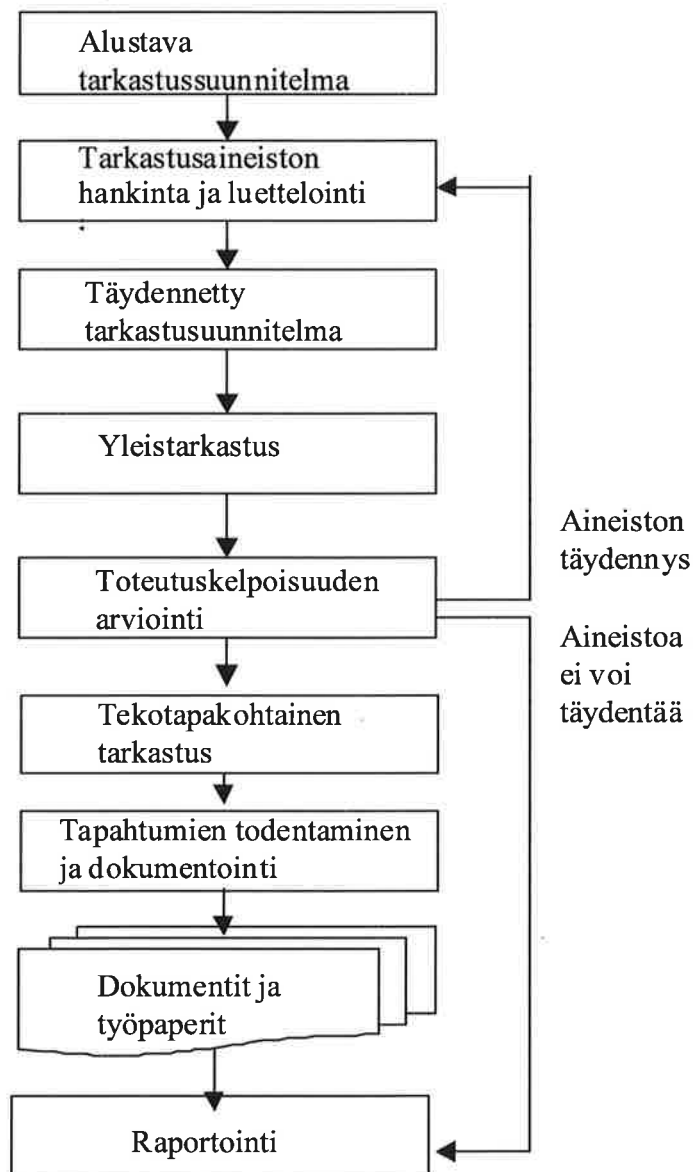
Tehtävämäärittelystä ja aikataulusta sekä lisäksi mahdollisista kuulusteluihin ja pakkokeinoihin osallistumisesta sovitaan tutkinnanjohtajan kanssa. Tämä selkeyttää tarkastuksen resurssitarpeen. Alustavien selvitysten ja tarkastustarpeen määrittelyn jälkeen tutkinnanjohtaja tekee joko kirjallisen tai suullisen tarkastuksen toimeksiannon.

Toimeksiannossa on yksilöidysti määritelty tarkastuksen kohde ja tarkastettavat asiat. Toimeksiannossa voidaan määrittellä myös raportointimuoto.

Tarkastustarve voi syntyä tarkastajan oman yksikön jutuissa, jolloin tarkastaja yleensä on mukana alusta alkaen tai tarkastuspyyntö voi tulla toiselta poliisiyksiköltä. Tarkastuksen toimeksianto voi tulla myös syyttäjältä. Toimeksiannosta kirjataan S-ilmoitus oman yksikön ulkopuolisista jutuista. Oman yksikön jutuissa huolehditaan että tarvittaessa tutkintahistoriatietoihin tarkastaja kirjataan tutkijaksi.

5.2 Tarkastus

Tarkastus jakaantuu tarkastussuunnitelmaan, aineiston hankintaan ja luettelointiin ja tarkastukseen. Kuviossa 4 on esitetty tarkastuksen prosessikaavio.

Kuvio 4: Tarkastus

5.2.1 Tarkastussuunnitelma

Tarkastuksen toimeksiannon pohjalta laaditaan alustava tarkastussuunnitelma. Suunnittelun alkuvaiheessa arvioidaan tarkastusintressi eli mitä tarkastuksella halutaan saavuttaa ja mitä sillä on saavutettavissa.

Alustavassa tarkastussuunnitelmassa tarkastuksen kohde ja laajuus määritellään tutkinnan kohdistuksen ja rajauksen mukaisesti. Suunnitelmassa määritellään mm. mitä tarkastetaan, miten tarkastus toteutetaan, milloin tarkastus tehdään ja kuka tarkastuksen suorittaa. Tarkastussuunnitelman laadinnassa on huomioitava suunnitelman realistisuus eli kuinka paljon tarkastukseen käytetään aikaa suhteessa tarkastuksen sisältöön. Tarkastussuunnitelma voidaan laatia tarkastuksen muistilistaa apuna käyttäen. Liite nro 3.

Alustavaa tarkastussuunnitelmaa täydennetään myöhemmin tarkastettavan aineiston hankinnan ja luetteloinnin jälkeen. Täydennyksessä suunnitelmassa voidaan tarkentaa tai muuttaa alkuperäistä tarkastussuunnitelmaa tarkastettavaksi hankitun aineiston perusteella.

5.2.2 Aineiston hankinta ja luettelointi

Tarkastusaineisto hankitaan ja luetteloidaan. Tarvittavan aineiston sisältö vaihtelee tapauskohtaisesti. Tarkastusaineiston hankinta sovitetaan muuhun tutkintaan ja sen hankinnasta sovitaan tutkinnanjohtajan kanssa.

Mahdollisimman täydellisen aineiston varmistamiseksi on hyvä olla itse mukana aineiston hankinnassa. Mukana oltaessa voidaan jo paikan päällä rajata tarvittavaa aineistoa ottaen huomioon esimerkiksi rikoksen vanhentuminen. Lisäksi on varmistettava, että muut tarkastuksessa tarvittavat tiedot hankitaan (esimerkiksi kaupparekisteritiedot, veroilmoitukset ja ulosottotiedot).

Aineiston luetteloinnilla varmistetaan, että toimeksianto ja suunniteltu tarkastus ovat toteutettavissa. Takavarikoitujen aineistojen käsittelyssä noudatetaan voimassaolevia määräyksiä. Aineistot kuitataan niiden vastaanottovaiheessa ja niistä otetaan kuittaukset palautusvaiheessa.

5.2.3 Yleistarkastus

Yleistarkastuksessa on tarkoitus saada yleiskäsitys tarkastuskohteesta sekä sen toiminnasta. Yleiskäsityksen lisäksi saadaan selville viitteitä mahdollisista kirjanpitorikoksista ja taloudellisista vaikeuksista. Näitä havaintoja verrataan jatkuvasti muualla esitutkinnassa esille tulleisiin tietoihin. Yleistarkastuksessa selvitetään mm.:

- yhtiömuoto- ja rakenne
- organisaatio
- omistus
- toimiala
- toiminta
- toimintaympäristö ja siihen liittyvät riskit
- kirjanpito- ja järjestelmä
- kirjanpidon laajuus
- kirjanpidon taso

Tilikauden tiedoista dokumentoidaan mm:

- tilinpäätös, tilintarkastuskertomus sekä laaditut tilintarkastuspöytäkirjat
- tuloslaskelman ja taseen erittelyt
- yhtiökokousten, hallituksen ja muiden asiaankuuluvien hallintoelinten pöytäkirjat

Useimmiten tarkastuksessa tarvitaan myös päivä- ja pääkirjat, apukirjanpidot, kustannuslaskelmat, tuloslaskelmat, taseet, kirjanpidon tositteet, kassakirja, inventaariot, pankkitiliotteet ja veroilmoitukset. Asiakirjoista kopioidaan kaikki tarvittavat tiedot. Tilinkäyttöoikeudet on syytä selvittää.

Yhtiöstä ja varsinkin konserniin kuuluvista yhtiöistä tai samaan intressipiiriin kuuluvista yhtiöistä ja henkilöistä kannattaa tehdä organisaatiokaavio, jossa selviää eri toimintojen vastuuhenkilöt.

Kirjanpidosta selvitetään:

- tilijärjestelmä tilipuitteineen ja tilikirjaluetteloineen-
- kirjaussuunnitelma ja koneellisen kirjanpidon järjestelmä-
- kirjausketju-(ns. audit trail)

Määritellään kirjanpidon laajuus:

- ajallinen laajuus (esim. tilikaudet),
- määrällinen laajuus (esim. tositemäärä, vientien määrä),
- euromääräinen laajuus (esim. yhtiön liikevaihto, taseen loppusumma, pankkitilien ototpanot kumulatiivinen kertymä euroissa, laskutuksen euromäärä, tilauskannan euromäärä) sekä
- tilipuitteiden ja reskontran laajuus (esim. tilikartan tilien lukumäärä ja reskontravienttien lukumäärä).

Kirjanpidon laajuuden määrittely liittyy myös kirjanpitorikoksen tunnusmerkistöihin selvitetessä oikean ja riittävän kuvan saamista tutkittavan yhtiön toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta. Jos yleistarkastuksen perusteella on todettavissa, että tarkastus on suoritettavissa, tehdään tekotapakohtainen tarkastus.

5.2.4 Tekotapakohtainen tarkastus

Esitutinnan perusteella on voitava näyttää oikeustositteita. Todisteluun tarvitaan todistustositteita, vastatodistustositteita ja apudistustositteita (liite 7). Näihin liittyviin asioihin etsitään näyttöä tekotapakohtaisella tarkastuksella.

Tekotapakohtaisessa tarkastuksessa keskitytään rikosnimikkeiden tunnusmerkistötekijöissä mainittujen asioiden selvittämiseen. Tarkastuksessa käydään läpi tietyn rikosnimikkeen tunnusmerkistötekijät ja tarkastettavasta aineistosta etsitään tunnusmerkistötekijöitä todentavia havaintoja. Eri rikosnimikkeiden tunnusmerkistötekijät on esitetty kuvioina liitteissä:

- kirjanpitorikos (liite 8)
- tuottamuksellinen kirjanpitorikos (liite 9)
- velallisen epärehellisyys (liite 10)
- velallisen petos (liite 11)
- velkojainsuosinta (liite 12)
- rekisterimerkintärikos (ei liitettä)

- veropetos (liite 13)
- petos (liite 14)
- avustuspetos (liite 15)
- kavallus (liite 16).

Tekotapakohtaisessa tarkastuksessa otetaan huomioon tutkinnassa esille tulleet tekotavat, niiden ajallisuus, paikallisuus, tekijäkohtaisuus sekä tekoon liittyvä aineisto

Tekotavat voidaan nähdä hyvin pitkälle yhtiön elinkaareen sidotuiksi: aloitusvaiheen, toimintavaiheen sekä kriisivaiheen rikollisuuteen.

Tositekohtainen tarkastus tehdään yleensä vain osasta kirjanpitoa. Koko kirjanpidon tositekohtainen tarkastus on mahdollista tehdä, mikäli aineisto on suppea. Tositekohtaisessa tarkastuksessa voidaan käyttää samoja menetelmiä, joita yrityksen vuositilintarkastuksessa käytetään. Tällöin tarkastetaan mm. tositteen, kirjauksen ja kirjausketjun asianmukaisuus sekä täsmätykset osakirjanpitoihin, pankkitiliotteisiin ja erilaisiin inventaarioihin.

Tositetta tarkastettaessa otetaan huomioon:

1. tositteen/asiakirjan aitous,
2. tositteen/asiakirjan muodolliset vaatimukset luovutettu suorite, vastaanotettu tuotannon-tekijä, vastaanotto/luovutuspäivämäärä, määrä, yksikköhinta, tositenumero),
3. vastakirjauksen todentaminen,
4. vertailutietojen etsintä (erilaiset tiedustelut) sekä
5. tietotekniikka ja elektroniset asiakirjat

Rikosperusteisessa erityistarkastuksessa otetaan yleensä esille kaikki ne tositteet, joissa on viitteitä epätavanomaisuudesta.

Tarkastustyössä tapahtumat pyritään todentamaan ja löytämään tapahtumille ns. luonnolliset selitykset.

5.2.5 Tarkastustyön dokumentointi

Tarkastuksen dokumentoinnilla tarkoitetaan tarkastajan tekemän työn kuvausta, kuinka tarkastaja on päätenyt tarkastushavaintoihin ja tekemiinsä johtopäätöksiin. Tarkastustyöstä tulee laatia kirjalliset muistiinpanot eli työpaperit siitä mitä on tarkastettu, mistä tarkastettu, milloin tarkastettu ja mitä havaintoja tehty. Työpapereiden tarkoituksena on mm. varmistaa, että kaikki tarkastukseen kuuluvat asiat on käyty läpi sekä osoittaa tarkastustapa, jolla tarkastuksen tehnyt on päätenyt antamaansa raporttiin. Työpaperit ovat todisteena suoritetusta työstä ja ne muodostavat perustan raportoinnille. Työpaperit sisältävät myös asiakirjoja, jotka ovat tarkastajalle itselleen asian ymmärtämisen kannalta tärkeitä, mutta joita ei välttämättä liitetä raporttiin. Tietyn muodon tai täsmällisen sisällön määrääminen työpapereille ei ole tarkoituksenmukaista.

Tarkastuksesta voidaan pitää tarkastuspäiväkirjaa. Tästä voidaan tarkistaa, mitkä asiat on läpikäyty ja mitä vielä tulee tarkastaa. Tarkastuksen jälkeen siitä näkee koko tarkastushistorian ja se toimii myös sisällysluettelona työpapereille. Tarkastuksen apuna voidaan käyttää myös erilaisia tarkistuslistoja (esim. kirjanpidon ja sen arvioimisen tarkistuslista liitteessä 4).

5.2.6 Tarkastushavaintojen todentaminen

Tarkastushavaintojen todentamisella tarkoitetaan yksittäisten havaintojen todenperäisyyden ja lähteen varmentamista. Tarkastushavaintojen tulee perustua riittävään, luotettavaan ja asiaankuuluvaan näyttöön. Riittävä näyttö kattaa kokonaisuuden siten, että joku toinen tarkastaja päätyisi samasta aineistosta tarkastajan esittämiin päätelmiin. Luotettava näyttö vastaa todellisia tapahtumia. Asiaankuuluvalla näytöllä tarkoitetaan sitä, että tarkastushavainto liittyy tarkastettavaan asiaan.

Saadusta toimeksiannosta riippuu mitä tietoja ja millä menetelmällä ne kerätään. Käytettävät menetelmät valitaan tapauskohtaisesti. Käytettävissä olevat tarkastusmenetelmät ovat seuraavat³:

1. fyysinen tutkinta ja laskenta,
2. ulkopuolisten lausumien varmentaminen,
3. virallisten dokumenttien tutkiminen ja vertailu kirjanpitoon,
4. uudelleenlaskenta ja omat vertailulaskelmat,
5. kirjausketjun (audit trail) ja laskennan todentaminen,
6. selaus ja perättäishavaintojen teko,
7. kyselyt ja kuulustelut,
8. kirjanpidon alajärjestelmien ja aputilien varmistaminen,
9. korrelaatio muun informaation kanssa sekä
10. asiaan liittyvien toimintojen ja olosuhteiden havainnointi.

Tiedon hankintaa ja jäsentelyä ohjaa tarkastussuunnitelma. Tarkastuksen aikana kopioidaan tarvittavat asiakirjat, joiden avulla voidaan todentaa havainnot. Asiakirjakopioinnin kymmenen perussääntöä on esitetty liitteessä 6.

Kirjalliseen raporttiin liitetään näytön kannalta olennaiset asiakirjat, joita on oltava siinä määrin, että asia käy selväksi ja mahdollinen näyttö saadaan esitettyä. Osa asiakirjoista voidaan liittää esitutkintapöytäkirjaan ja tällöin niitä ei ole tarpeen liittää raporttiin (esim. kauppakisteriasiakirjat ja verotarkastuskertomus). Asiasta tulee keskustella toimeksiantajan kanssa. Joissakin tapauksissa lukijajäystävällisyyden ja turhien liitteiden karsimiseksi on tarpeellista tehdä raporttiin liiteluettelo.

Tiedon luotettavuuden arvioinnissa voidaan käyttää myös rikosanalyysin keinoja, esim. 4 x 4 –menetelmää, jolla arvioidaan tietolähteen ja tietosisällön luotettavuus. Tietolähteen luotettavuus arvioidaan asteikolla ”luotettava – ei-luotettava” ja tietosisällön ”totta – tiedon luotettavuutta ei voida arvioida”.⁴

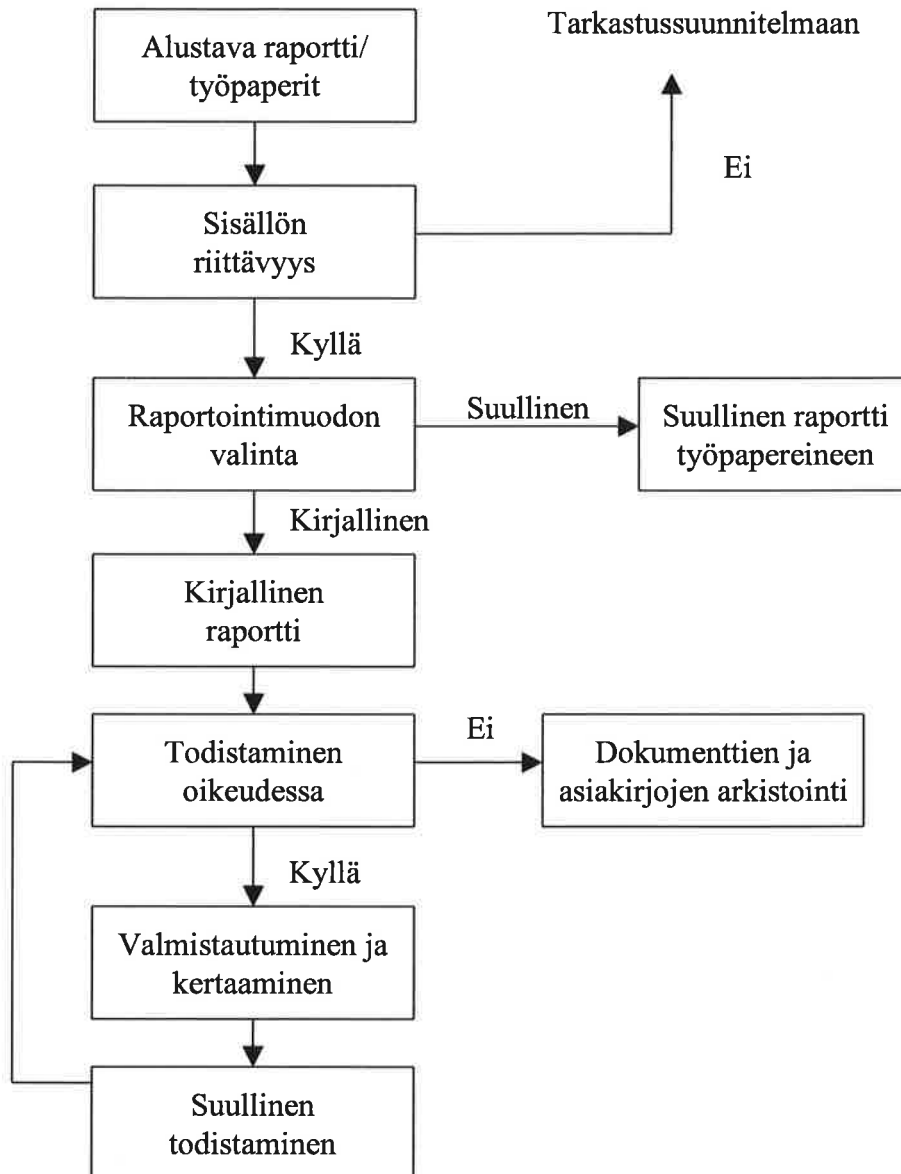
Tarkastushavaintoja pyritään selventämään siten, että niistä tehdään esim. taulukoita tai graafisia esityksiä. Jossakin tapauksessa ne voivat riittää toimeksiantajalle sellaisenaan. Lisäksi tarkastushavaintojen todentamisessa käytetään hyväksi erilaisia atk-ohjelmia. Esimerkiksi velallisen epärehellisuuden taloudellisen tilan määrittämisessä tehdään tilinpäätösanalyysiohjelmalla noudattaen yritystutkimusneuvottelukunnan suosituksia. Kirjanpitojen siirtyessä atk-ympäristöön ns. atk-avusteinen tarkastus tulee lisääntymään ja siinä käytetään tiedon etsinnässä ja käsittelyssä tarkastus- sekä analyysiohjelmistoa .

³ Mautz, R.K.- Sharaf, H.A. *The Philosophy of Auditing*, 12 ed. 1985.

⁴ Talousrikostiedustelun kehittämistyöryhmän mietintö, Keskusrikospoliisi 1990, s.30 ja 49.

5.3. Raportointi

Seuraavassa on esitetty raportoinnin kokonaiskaavio.

Kuvio 5: Raportointi

5.3.1 Raportoinnin vaatimukset

Suoritetusta tarkastuksesta raportoidaan toimeksiantajalle joko suullisesti ja/tai kirjallisesti. Käytännössä raportointi jakaantuu ajallisesti alustavaan ja lopulliseen raportointiin. Alustava raportti syntyy jo tarkastustyön aikana. Työpapereista ja alustavasta raportista muotoutuu myöhemmin varsinainen kirjallinen raportti.

Tarkastussuunnitelman toteutuminen varmistetaan vertaamalla työtä ja lausumia tarkastussuunnitelmaan. Mikäli asian selvittämisen kannalta tai näytön kannalta ei ole riittävästi

aineistoa käytössä palataan toimeksiannon kautta tarkastussuunnitelmaan. Tällöin tilanne kartoitetaan uudelleen ja pyritään saamaan käyttöön tarvittava aineisto.

Raportista on selvittävä, miten lausumaan on päädytty (johtopäätösten perustelut). Asioiden luonteen vaatimaan objektiivisuuteen on aina kiinnitettävä huomiota. Lukijaystävällisyys edellyttää rajaamista; vain oleelliset asiat otetaan mukaan ja ne esitetään havainnollisesti. Tämän varmistamiseksi on suositeltavaa käyttää toista tarkastajaa, tutkinnanjohtajaa tai tutkijaa esilukijana. Erikseen on varmistauduttava, että näytön vaatimat liitteet ovat mukana joko kertomuksen liitteinä tai esitutkintapöytäkirjassa. Näin varmistetaan, että oikeudenkäynnissä on tarvittavat dokumentit mukana ja omat johtopäätökset voidaan perustella oikeudelle.

Kirjallinen raportti liitetään osaksi esitutkintapöytäkirjaa. Työpapereiden hävittäminen tehdään vasta lainvoimaisuuden jälkeen. Työpapereiden osalta on tärkeää sivullissuojan varmistus, joten työpaperit on tuhottava.

Rikosperusteisen erityistarkastuksen tai muun vastaavan selvityksen osalta on noudatettava, mitä on säädetty poliisin vaitiolovelvollisuudesta esitutkinnan suorittamisessa. Tarkastajan tulee ilmoittaa tutkinnanjohtajalle, jos kertomus sisältää julkisuuslain mukaan salassa pidettäviä tietoja. Rikosperusteisen erityistarkastuksen tai muun vastaavan tarkastuksen suorittamisen osalta tiedottamisessa noudatetaan, mitä esitutkintaan osallistuvan muun poliisin tiedottamisesta on kulloinkin säädetty ja mitä ohjeita siitä muutoin on annettu tai muutoin sovittu.

5.3.2 Suullinen raportti

Suullisessa raportissa selvitetään toimeksiantajalle tarkastuksessa tehdyt havainnot työpapereista ilman kirjallista raporttia. Suullinen raportointi soveltuu yksinkertaisiin pieniin selvityksiin yleensä yksittäisestä tapahtumasta. Suullinen raportointi on erityisen tärkeää silloin, kun suoritettu tarkastustyö osoittaa, että tutkiminen ko. asian tai teon osalta voidaan lopettaa eikä tarkastuksesta ole syytä antaa kirjallista raporttia. Lisäksi suullista raportointia käytetään kirjallisen raportin ymmärrettävyyden varmistamiseen.

5.3.3 Kirjallinen raportti

Tarkastustoiminnan kirjallisia raportteja ovat:

<i>Rikosperusteinen erityistarkastus:</i>	Kokonaisvaltainen tai rajattu tarkastus
<i>Selvitys:</i>	Selvitetty vain jokin tietty asia
<i>Muistio:</i>	Sisäinen raportti

Raportin nimi ei ole ratkaiseva, vaan tärkeintä on raportoida oikeasta asiasta ymmärrettävästi. Laajoihin raportteihin tehdään erillinen sisällysluettelo. Valmista raporttia ei yleensä muuteta, vaan siihen tehdään lisäraportti. Kirjallista raporttia on mahdollista täydentää myös kuulemalla tarkastajaa todistajana esitutkinnassa.

Kirjallisessa raportissa tulisi ilmetä seuraavia tietoja:

Toimeksianto

Raporttiin tulee merkitä kenen pyynnöstä tarkastus on suoritettu, toimeksiannon sisältö ja mihin rikosilmoitukseen tarkastus liittyy. Toimeksiannon sisältö on tärkeää kirjata, jotta tarkastus kohdistuu oikeisiin asioihin.

Käytettävissä oleva aineisto

Tarkastustyö perustuu käytettävissä olevaan aineistoon. Aineisto tulee kirjata tarkasti ylös, jotta voidaan jälkikäteen todentaa käytettävissä oleva aineisto esim. oikeudessa todistamisen yhteydessä. Myös kirjanpidon luotettavuuden arvioinnissa käytössä olevalla aineistolla on olennainen merkitys. Tarvittaessa on kuvattava aineiston taso. Tähän yhteyteen voi kirjata myös puuttuvan aineiston, mikäli se katsotaan tarpeelliseksi.

Yhtiö, sen toimiala, toiminta, osakkeenomistus, osakepääoma sekä hallinto ja tilintarkastus

Kaupparekisterimerkinnöistä selvitetään yhtiön perustaminen, osakepääoma, hallinto, tilintarkastus, toimiala ja konkurssi. Muista rekistereistä selvitetään yhtiön toiminta ja omistus. Mikäli tiedot ilmenevät muualta esitutkintapöytäkirjasta, voi olla tarpeetonta toistaa asioita tässä yhteydessä. Tiedot on syytä kerätä omiin työpapereihin, vaikka tietoja ei tarvitsekaan raportoida.

Tarkastushavainnot

Tarkastushavainnot selvitetään yksityiskohtaisesti ja niitä verrataan rikoksien tunnusmerkistöihin. Kaikki olennaiset tarkastushavainnot esitetään objektiivisesti, loogisesti ja ymmärrettävästi. Turhaa tekstiä tulee kuitenkin välttää. Ammattitermejä käytettäessä on selvitettävä tarpeen mukaan mitä ne tarkoittavat. Grafiikan käyttö helpottaa asioiden ymmärtämistä.

Yhteenvedo

Yhteenvedossa esitetään olennaiset tarkastushavainnot.

Päiväys ja allekirjoitus

Tarkastaja vastaa allekirjoituksellaan työnsä oikeellisuudesta ja laadusta. Päiväyksen, paikan ja allekirjoituksen yhteyteen merkitään ammattinimike ja koulutus. Sivun alatunnisteessa ilmoitetaan tarkastettava yritys, päivämäärä ja sivunumero.

5.3.4 Todistaminen oikeudessa

Todistaminen oikeudessa kuuluu yhtenä osana tarkastustyön suorittajan työhön. Esitutkintapöytäkirjaan liitettävästä kirjallisesta raportista voidaan myöhemmin joutua todistamaan oikeudessa. Ennen oikeuteen menoa on tarkastajan käytävä raportti ja työpaperit huolellisesti läpi. Lisäksi on hyvä keskustella syyttäjän kanssa todistusteemoista. Oikeudessa todistamisen tulee perustua raporttiin ja työpapereihin. Todistamisen jälkeen on hyvä tehdä muistio oikeudessa käydyistä asioista, jotta helpotettaisiin valmistautumista ylempiin oikeusasteisiin. Korkeammassa oikeusasteissa todistaminen voi edellyttää myös alemman oikeusasteen pöytäkirjan saantia sekä omaan aikaisempaan todistamiseen tutustumista.

6. Laadun varmistaminen ja toiminnan seuranta

Laadun arvioinnin kohteena on tarkastustoiminta tutkintapyynnöstä oikeudenkäynnissä tapahtuvaan todisteluun asti. Pääasiassa arvioidaan tarkastustoiminnan tulosta eli raportointia ja tutkinnan aikana tapahtuva yhteistyötä tutkinnanjohtajan, tutkijoiden ja syyttäjien kanssa. Ks. matriisikuvaus tarkastusprosessista liitteessä 17.

6.1 Asiakaskeskeisen laadunvarmistus

Asiakaskeskeisen laadunvarmistuksen kannalta asiakkaita ovat tutkintaryhmä, asianosaiset, syyttäjät ja tuomioistuin. Tutkintaryhmä tarvitsee tarkastajan välittämää tietoa tutkintaan ja kuulusteluihin. Asianosaisista epäilty avustajineen tarvitsee raporttia puolustautumista varten ja asianomistajat omien vaatimuksiensa ajamiseen. Syyttäjälle raportti on apuna syyteharkinnassa. Tuomioistuinta raportti ja mahdollinen suullinen todistelu palvelevat näytön arvioinnissa.

Rikosperusteisen erityistarkastuksen tekeminen edellyttää taloudellisten asioiden hallinnan lisäksi tunnusmerkistötekijöiden osaamista. Tarkastuksen on keskityttävä olennaiseen ja oltava objektiivinen. Raportin tulee olla kaikille osapuolille käyttökelpoinen ja selkeästi kirjoitettu.

Tutkijoiden ja tutkinnanjohtajan kanssa tapahtuva yhteistyö tarkastuksen aikana ja mahdollinen osallistuminen varsinaiseen tutkintaan aiheuttavat tarkastajien työlle lisävaatimuksia. Yhteydenpito ja keskustelut syyttäjän kanssa todistusteemoista on tärkeä osa viranomaisyhteistyötä. Tähän tulee panostaa, sillä tuloksellinen yhteistyö antaa parhaan mahdollisen lopputuloksen sekä tutkinnan että syyttäjän kannalta.

Vaikka pääsääntöisesti laadun seurannan suorittaa tarkastaja itse, myös muiden antama palaute on erittäin tärkeää laadun seurannassa ja varmistamisessa. Tutkintaryhmän palautekeskustelu tutkinnan aikana ja päätteeksi on myös tarpeellinen. Keskustelun tulee olla avointa ja rakentavaa ja mahdollinen kritiikki tulee ymmärtää tarkastajan toiminnan kehittymistä palvelevana välineenä.

Tarvittavan palautteen saamiseksi voidaan aika ajoin järjestää kysely työn tuloksesta ja prosessista. Tämä kysely voidaan osoittaa eri asiakasryhmille. Saatua palautetta tulee analysoida ja sen tulee johtaa toimintatapojen kehittämiseen ja parantamiseen. Liitteenä 5 on malli kyselylomakkeeksi.

Laadunvarmistaminen tulee olla jatkuvaa toimintaa. Laadunvarmistuksen menetelmiä tulee kehittää ja luoda koko valtakuntaa yhtenäinen järjestelmä.

6.2 Raportin laadunvarmistus

Raportin laatua varmistetaan toimimalla tämän käsikirjan mukaisesti. Erityisesti laatua varmistavat tämän käsikirjan mukaisesti tehty tarkastussuunnitelma, tarkastuspäiväkirja ja työpaperit. Myös keskustelut, koulutus ja käsikirjan päivittäminen varmistavat laatua.

6.2.1 Ammattitaidon kehittäminen

Tarkastajien ammattitaitoa ja osaamista kehitetään ja pidetään yllä

- koulutuksella,
- itseopiskelulla,
- seuraamalla ja hankkimalla uutta työn tehokkuutta ja mielekkyyttä lisäävää tekniikkaa,
- seuraamalla tutkimuksia ja lainsäädäntöhankkeita ja antamalla niihin lausuntoja sekä
- jatkuvalla tietojen vaihdolla ja yhteistyöllä.

Alati muuttuva lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö edellyttävät jatkuvaa koulutusta. Ammatillista koulutusta tulee hankkia myös poliisihallinnon ulkopuolelta. Viranomaisyhteistyö voi olla myös koulutuksellista.

Jokaiselle tarkastajalle tulee antaa perusvalmius esiintymistaidossa. Panostus ulkoiseen esiintymiseen on oikeusprosessin kannalta välttämätöntä. Hyvä esiintymistaito ja sitä kautta saatu varmuus lisää asiantuntijan uskottavuutta esim. todistajana tuomioistuimissa.

Kokeneilla tarkastajilla tulee olla mahdollisuus osallistua uusien tarkastajien rekrytointiin ja työhön kouluttamiseen. Uusien tarkastajien kohdalla huolellinen perehdyttämisvaihe on tärkeä osa koulutusta. Kaikille osapuolille on hyödyksi yhdessä tekeminen ja samalla tulee tarkasteltua omia työmenetelmiä.

Päivittäiset keskustelut ovat myös ammattitaidon kehittämistä. Keskusteluissa käsitellään erilaisia ratkaisu- ja toimintavaihtoehtoja sekä niillä parannetaan tiedonkulkua.

6.2.2 Käsikirja ja sen päivittäminen

Käsikirja sisältää suosituksen miten tarkastus tehdään. Suositus on määrämuotoinen ja ohjaava. Huolellisesti tehty työ, riittävä dokumentointi ja työpapereiden taltioinnin riittävyys on osa omaa oikeusturvaa.

Käsikirjan päivittäminen on jatkuvaa. Jokainen tarkastaja on vastuussa omalta osaltaan päivittämisestä. Käsikirjan päivittämisen tekniselle toteuttamiselle nimetään henkilö. Käsikirja tulee päivittää tarpeen vaatiessa, mutta vähintään neljän vuoden välein.

6.3 Arvokeskeisen laadunvarmistus

Arvokeskeisellä laadulla tarkoitetaan palvelun hinta-laatu -suhdetta. Tällöin verrataan rikosperusteisesta erityistarkastuksesta aiheutuneiden kustannuksien suhdetta vastaanottajan käsitykseen saadusta hyödystä.

Arvioinnissa on otettava huomioon rikosperusteisen erityistarkastuksen erityispiirteet. Nämä tuovat poliisihallinnossa suoritetuille tarkastuksille lisäarvoa, joka voidaan jakaa sisäiseen ja ulkoiseen lisäarvoon. Ulkoisella lisäarvolla tarkoitetaan hyötyä siitä, että tarkastaja tuo erityistietämystä omalta osaamisalueeltaan. Sisäisellä lisäarvolla tarkoitetaan hyötyä siitä, että tarkastajalla on käytössä poliisiorganisaation tietämys ja toimintamahdollisuudet.

Poliisiorganisaatioon tarkastaja tuo kaupallisen koulutuksen ja sen tuoman tuntemuksen talouselämän lainalaisuuksista. Koulutuksen ja kokemuksen perusteella tarkastaja pystyy suorittamaan ammattimaisesti taloushallintoon kohdistuvia tarkastuksia.

Tutkintaryhmässä toimiminen antaa tarkastajalle ulkopuolisia tarkastajia paremmat mahdollisuudet selvittää aineellista totuutta. Tarkastajilla on poliisihallinnon antama erityiskoulutus, joka painottaa tarkastuksen rikosoikeudellista näkökulmaa. Toimiminen osana tutkintaryhmää antaa mahdollisuuden vaikuttaa tiedon ja tarkastettavan aineiston hankintaan. Tärkeää on myös tarkastuksen nopea ja helppo saatavuus organisaation sisällä ilman, että tiedonsaantioikeudet aiheuttavat ongelmia.

Tarkastuksen muistilista

LIITE 3 (1/2)

TIEDOT ASIAKKAASTA

Liite numero

Tarkastaja	_____	_____
S- tai R-numero	_____	_____
Yhtiö	_____	_____
Tarkastusjakso	_____	_____
Toimeksiantaja (piiri / tutkija) + pvm	_____	_____
Epäilty/Epäillyt	_____	_____
Rikos/Rikokset	_____	_____
Tarkastusaineiston takavarikko	_____	_____
Tarkastusaineiston vastaanotto ja palautus	_____	_____

YHTEISÖN YLEISET PERUSTIEDOT

Toiminimi	_____	_____
Toimiala	_____	_____
Kaupparekisteriote, pvm	_____	_____
Yhtiöjärjestys, rekisteröintipvm	_____	_____
Elinkeinoluvat, toimiluvat	_____	_____
Yhteyshenkilöt (pesänhoitaja/yrittäjä)	_____	_____
Osoite	_____	_____
Puhelinnumero	_____	_____
Telefaksinumero	_____	_____
Sähköpostiosoite	_____	_____

Kirjanpito toimisto

Vastuullinen kirjanpitäjä	_____	_____

Hallinto

Puheenjohtaja	_____	_____
Varsinainen jäsen/Varsinaiset jäsenet	_____	_____
Varajäsen/Varajäsenet	_____	_____
Toimitusjohtaja	_____	_____
Nimenkirjoitusoikeus	_____	_____

Pöytäkirjat

Yhtiökokoukset	_____	_____
Hallituksen kokoukset	_____	_____

Yhtiön omistus

Nimi ja omistusosuus	_____	_____
Nimi ja omistusosuus	_____	_____

Tytäryhtiöt / Omistusyhteisyritykset/intressiyhtykset

Nimi, hankintapvm ja omistusosuus	_____	_____
Nimi, hankintapvm ja omistusosuus	_____	_____

KIRJANPIDON JA LASKENTATOIMEN PUITTEET

Tililuettelo	_____	_____
Tositelajit ja säilytystapa	_____	_____
Käytettävä materiaali	_____	_____
Tilikausi	_____	_____
- Tositteet	_____	_____
- tiliotteet	_____	_____
- atk-ajot	_____	_____
• pääkirja	_____	_____
• päiväkirja	_____	_____
• tuloslaskelma	_____	_____
• tase	_____	_____
• kassakirjanpito	_____	_____
• osakirjanpito	_____	_____
- tilinpäätös virallinen	_____	_____
• tase-erittelyt	_____	_____
• toimintakertomus	_____	_____
• tilintarkastajan merkintä	_____	_____
• tilintarkastuskertomus	_____	_____
• liitetiedot	_____	_____
• tuloslaskelma	_____	_____
• tase	_____	_____
• allekirjoitukset	_____	_____

LIITE 3 (2/2)

TIEDOT ASIAKKAASTA, jatkuu

Liite numero

- konsernitilinpäätös

MUU TARKASTUSMATERIAALI

Konkurssipesä

- pesäluettelo
- väliaikaisen pesänhoitajan muistio
- erityistarkastuskertomus
- erityistarkastajan muistiot/työpaperit
- tuomioistuimen pöytäkirjat
- muuta, mitä ?

Verottaja

- veroilmoitukset
- verotarkastukset
- verotarkastajan muistiinpanot
- muut

Muut

- tilintarkastukset/erityiset tilintarkastukset
- tilintarkastajan muistiot/työpaperit
- velkasaneerauksen liittyvät asiakirjat
- ulosottoasiakirjat
- pankkitiedustelut
- kuulustelut
- muut asiakirjat tai muut näyttö, mikä ?

VARALLISUUS JA VASTUUT

- pankkitilit: tilinkäyttäjät
- lainhuutotodistukset
- rasiustodistukset
- takauspäätökset - annetut takaukset
- takauspäätökset - saadut takaukset
- leasingsopimukset
- luettelo vakuutuksista
- rahoitussopimukset

KIRJANPIDON TARKASTUS

- toimeksianto
- tarkastusaika
- tarkastusmuoto
- tarkastuslaajuus
- tarkastushavainnot (havaitut virheet/puutteet)

RAPORTOINTI

- raportin luovutus
- aineiston palautus

TYÖPAPERIEN ARKISTOINTI